

नारळ, तांबडा, उदबत्ती इ. सामान घेतलं. सावळ्याला गावाकडं भाकरी आणायला पाठवलं. बाकीचं सगळ सामान व बकरं घेऊन पाटील म्हसोबाकडे आले.

देवाच देऊळ अगदी छोटंसच तेही किर्.... झाडाझुडपात वसलेलं. काट्याकुट्यातून माग काढीत देवळाजवळ पोहचल्यावर नामानं थोडी साफसफाई केली. तोपर्यंत पाटलांनी देवाला आंघोळ घातली. नारळाच्या करवंटीत तेलात तांबडा कालवला व लावला. उदबत्ती ओवाळून नारळ फोडला. नारळाचा थोडा तुकडा देवापुढं ठेवत हात जोडून बोलले, “देवा, भरपूर धन धान्य द्या?”

पाटील बाजूला सरकले तसं नामानं बकरं पुढं ओढलं. पायाला धरून आडवं पाडलं. बकरं ब्याँSS ब्याँSS करून ओरडू लागलं. पण त्याच कोण थोडच ऐकणार? हुसण्यानं हातात तांब्या घेऊन फातीहा करून बळच नरड्यात दोन घोट वतलं. अन् सुरी घेतली. एका हातान मान पकडून दुसऱ्या हातानं मागपुढं ओढली. चरSSकन नरडं कापलं गेलं... रक्ताची चिळकांडी उडाली बँSSSS असा आवाज झाला अन् त्याचा देह तडफडू लागला. पाटलानी आपला हात रक्तात बुडवला व देवापुढं छाप मारले. मुलाण्यानं मुंडक धडावेगळ केलं थोडा वेळ धड थाड, थाड,SSS उडत शेवटी थरथरल अन् थंड पडलं. दुसऱ्याच्या सुखासाठी स्वतःचा जीव गमावून बसलं.

दोघांनी ते तसच उचलून पाटलाच्या शेतात आणलं. उलट टांगून त्याच सगळं काताडं काढलं. त्याचे सुरीने तुकडे केले. ते तीन दगडाची चूल मांडून त्यावर हांडा ठेवला. त्यात तेल, मीठ, हळद, मसाला टाकून ते मटण टाकलं. त्याच्या फोडणीचा वास साऱ्या शिवारात पसरला. थोड्या वेळापूर्वी इंकडं तिकडं फिरणारं बकरं हांड्यात जाऊन पडलं. जाळाचं चटकं सोशित.

भाजी शिजू लागली तशी बोलावल्याली मंडळही जमू लागली. काही जन मात्र जवा होईन तवा होईन म्हणत झाडाखाली जाऊन बसली.

नुकताच अंधार पडू लागला होता. आकाशाच्या अंगणात येऊन एकेक चांदण्या डोकावू लागल्या होत्या. सावळ्या नुकताच भाकरीचं टोपलं घेऊन आला होता. दोन कंदील पेटले होते ते तिथल्या अंधाराला मागे सारून कामात मदत करीत होते.

सगळं तयार झाल्यावर नामा पाटलांना म्हणाला, “झालं सगळं, निवद भरून पाठवायचा का?” “पाठवा की, कशाला उशीर?” एका तांब्यात भाजी व चारपाच भाकरी, फळंमुटकं सारं घेऊन नामा देवाला गेला. तोपर्यंत सावळ्यानं उरल्यासुरल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यांनाही बोलावलं. कांदं लिंब चिरून घेतली. ताटं-वाट्या

गडी पेंढ्या टाकायचे. बाया पटापट मुंडकी मोडायच्या. एखादं नाही मोडलं की त्याच्या नरडीला विळा लावून खसकावायच्या व खळ्यात टाकायच्या. मुंड्या झालेल्या पेंढ्या बाजूला जाऊन पडायच्या. उदासपणे एकमेकीकडं बघत. अनेक हात कामाला लागले की, काम कसं होतं ते देखील कळत नाही. त्यात बायकांच्या गप्पाला तर कमीच नाही. गप्पांचा समुद्रच असतो त्यांच्याजवळ. कधीही पहा भरलेलाच.

बघता बघता कणसाचा ढिग लागला. उभ्या असलेल्या मंडवळीच्या पेंढ्या भुंड्या होऊन पडल्या. खळ्याभोवती पेंढ्यांनी गर्दी केली. चार वाजताच मोडणी संपली. पाटलांनी ढळत्या हाताने सगळ्यांना कणसं दिली. गठूडी बांधून बाया हसत्या चेहऱ्यानं वाटला लागल्या.

सगळ्यांना कणसं देऊन झाल्यावर पाटील लिंबाखाली गेले. घटाघटा दोन तांबे पाणी हाणलं अन् पोत्यावर जाऊन बसले. गडीही त्यांच्या मागोमाग गेले पाणी पिऊन जवळच बसले. घुंगरं लावलेल्या आडकित्यानं कराकरा सुपारी कातरली तोंडात टाकली व पानाला चुना लावत लावत बोलले. “आज आपल्या खळ्यावर ढवारा करावा म्हणतोय, वार बी चांगला मंगळवार आलाय तर उरकून घेऊ तेवढा देवदेव. “मग दोन दिवस का चालं ना खळं” पाटलांच्या म्हणण्याला सगळ्यांनी मान डोलावून होकार दिला.

एका गड्याकडं हात करत पाटील बोलले, “नाम्या ह्या सावळ्याला बरोबर घेऊन जा! पाटलीणबाईंना म्हणावं सांच्याला ढवारा करायचाय? दोन चार बायका घेऊन भाकरी करून ठेवा. बाकीचं सगळं सामान घेऊन या अन् येताना त्या हुसण्यालाबी आणा. घरी सगळं तयारच हाय. येताना बकरबी सोडून घेऊन या.”

बकरं म्हटलं की दोघाच्याबी तोंडाला पाणी सुटलं. लगबगीनं ती उठली व गावाकडच्या रस्त्याला लागली.

पाटलीणबाई वाटच बघत होत्या. ही दोघं पोहोचली तेंव्हा त्यांनी सामान बांधायला सुरुवात केली. सगळं नीट बांधून दिलं. भांडीकुंडी दिली. तोपर्यंत नामानं हुसेन मुलाण्याला बोलावून आणलं.

तिघांनी थोडं थोडं, सामान घेतलं. बकरं एका काणीनं बांधून घेतलं व निघाली. बकरं माग ओढून घेत होतं पण मागून सावळ्यानं फोक हातात घेतला होता. जिवंतपणी मिळणाऱ्या मारापुढे मृत्यूचही भय न मानता ते चालू लागलं.

पाटील ह्यांचीच वाट बघत होते. हे पोहचल्याबरोबर सामान सोडलं त्यातला

ढवारा

सुगी चांगली भरात आलेली कुणाची ज्वारी काढून पडलेली तर कुणाची बांधून मंडवळ लागलेली. काही शेतातली तसीच काढणीची वाट बघत उभी राहिलेली. गहू, हरभरेही कुठ रानात लोळत होतं तर कुठ घरात जाऊन बसलं व्हतं. रात्रंदिवस काम चाललेली. जिकडं तिकडं रानोमाळ माणसचं. जो तो आपल्या कामात दंग होऊन गेलेला.

शिवाय शिवारात दगडाला शेंदूर लावून म्हसोबा स्थापन केलेले. शेतकऱ्याच्या जीवनात या देवतेला फार महत्त्व. तिला प्रसन्न ठेवले की भरघोस उत्पन्न मिळतं असा समज. सुगीच्या दिवसात धान्याची मळणी करण्यापूर्वी या देवतेला प्रसन्न करण्याचे प्रयत्न होत. त्यासाठी कोंबडी, बकऱ्यांचे बळी द्यायचे, नारळ, निवद करायचे. अशी पद्धत चालत आलेली.

म्हसोबाला कोंबडं किंवा बकरं कापायच, निवद दाखवायचा शेजाऱ्या पाजाऱ्यांना जेवायला बोलवायचं यालाच ढवारा म्हणतात. असे ढवारे शेताशेतात व्हायचे. रात्रीच्या वेळेला हे कार्यक्रम चालायचे. सारा शिवार आनंदानं फुलून जायचा.

यंदाही पाऊस चांगला झाल्यामुळे पिके भरभरून आली होती. शेतकरी आनंदानं कामाला लागले होते. राम पाटलानंही आपली सगळी ज्वारी काढून घेतली. पेंढ्या बांधून विहीरीजवळच्या फडात मंडवळी लावल्या. गहू, हरभऱ्याला विळं लावून झोपवलं. जवस पेंढ्या बांधून एका ठिकाणी गोळा केल्या.

आठ दहा दिवस वाळू दिले. ज्वारी वाळल्यावर भल मोठं खळ ओढलं. त्यात पाणी शिंपडून भुसकट टाकून चांगलं नीटनेटकं करून घेतलं. दुसऱ्या दिवशी मोडणी घातली. पाटलाची मोडणी म्हटल्यावर साऱ्या गावातल्या बाया जमल्या.

पाटलीणबाईही लवकरच घरचं उरकून आल्या. कारण खळ्याची पूजा करून मोडण्याचा पहिला मान घरच्या लक्ष्मीला असतो. पाटलीणबाईंनी पाच कणसं मोडली खळ्यात ठेवून त्यावर पाणी शिंपडून हळद कुंकू वाहिलं, निवद भात ठेवून उदबत्ती ओवाळली. पाटलांनी नारळ फोडला. मग मोडणीला सुरुवात झाली.

माळावरची पाखरं

* लेखक *

श्री. आबासाहेब घावटे

रत्नप्रिया प्रकाशन
सोलापूर

*** माळावरची पाखरं**

(कथा संग्रह)

*** प्रकाशक :**

रत्नप्रिया प्रकाशन

सी २४०, सिंधू विहार, विजापूर रोड,

जुळे सोलापूर, सोलापूर ०८, संपर्क : ७३९७८१३२३६

E-mail : ratnapriyapublication@gmail.com

*** लेखक :**

श्री. आबासाहेब मारुती घावटे

मो. नं. ९८९०८२९७७५

E-mail: abasahebghavte@gmail.com

(c) सर्व हक्क :

सौ. जयश्री आबासाहेब घावटे

‘शब्दसृष्टी’ पवार प्लॉट, उपळाई रोड, बारशी

जि. सोलापूर ४१३४११ मोबा. ८३७९८७९८४७

*** अक्षरजुळणी व मुद्रक :**

अमोल नलगे, राहुल भालके

समर्थ ऑफसेट, उपळाई रोड, बारशी

मोबा : ९८५००५६८९१

*** मुखपृष्ठ : प्रकाश उमाटे, बारशी**

*** मुखपृष्ठ संकल्पना : अशोक घावटे**

*** प्रथम आवृत्ती : मे, २०१८**

*** मूल्य : रु. १५०/-**

ISBN NO. 978-81-937270-2-7

आला. हात वर करून म्हणाला “मास्तर तुमची शाळा इकडं कुठं?” सर्व्हे करतोय “कशाचा, उंदराचा की मांजराचा?” असं काय बोलताय शाळेसाठी संख्या काढतोय? “बरं बरं काढा, शाळंतली बाहीर काढा अन् बाहीरची आत घाला वा रं शाळा?” “बरं मास्तर तुम्हाला एवढी घमेंड का?” “कशाची?” “आम्हाला बघून तुम्ही लांबून का जाता? कधी राम राम घालीत नाहीत. आम्हाला कधी दारू पाजीत नाहीत का पार्टीसुद्धा देत नाहीत असं का? मी म्हणतो असं का?” “अहो पण मी खात पेत नाही” “बेकार तुमचा जन्म बेकार? अहो दारू म्हणजे अमृत! जो पित नाही त्याला स्वर्गात जाता येत नाही. असंच बसा माशा मारीत?” “मास्तर तुम्ही थोडी पेत जा, आपली शाळा न्हाय जिल्ह्यात पहिली आली तर ह्या सखाची संगत सोडून द्या?” लिहा माझं नाव सखा, माझी बायको बायडी..... ये बायडेSSS बघ तुझा सखा कसा वनवाशासारखा हिंडतोयSSSS त्याला एक बाटली घेऊन येSSS म्हणून पटकन खाली पडला. तशी वेळ साधून मी हळूच काढता पाय घेतला.

आता शेवटच घर होत दगडू निचळ्याचं. दगडू बैलांना वैरण टाकीत व्हाता. बैलांना वैरण टाकीत तो म्हणालां, “मास्तर आल्यात वाटतं?” “काय काम काढलं गुरुजी?” शाळेसाठी मुलांची माहिती घ्यायची आहे. “मास्तर तुम्ही माझं लई मोठ नुकसान केलं? मी गोंधळात पडलो तरीही विचारलं कशाच? एक तर मला आर्ध तिकीट नाही अन् दुसरं दारिद्र्य रेषेत नाव नाही? माझ्या पोराचं नाव शाळेत असून तुम्ही त्याचा तांदुळ देत नाही?” “अहो, वय तर तुम्हीच सांगितलेलं असतं.” “सांगतो आम्ही पण लिहतय कोण? तुम्हीच ६५ लावायचं असतय? आम्ही १०० सांगतो तुम्ही लावता का? नाही? मग माझं ५० च ६५ का केलं नाही? शिवाय दारिद्र्य रेषेतून आम्हाला का वगळलं?” “ते काम आमचं नाही आम्ही ते केलं नाही?” “दहा एकर जमीन असली म्हणजे आम्ही काय सिरीमंत झालो काय? अन् आमच्या पोराचा तांदुळ?” “तुमचं पोरगं शाळेत येत नाही महिन्यातून दहा-बारा दिवस गैरहजर असतं?” “तसं नाय शाळा बुडीवली म्हणून काय झालं? शाळत नाव असलं की तांदुळ मिळालाच पाहिजे. आता जर पोराचा तांदुळ बुडाला तर बघतोच एकेकाच?” “सांगा तुमच्या सरकारला आमच्या बी मनगटात लय नेट हाय म्हणावं?” “अहो दुसऱ्याला दोष देऊन काय उपयोग?” “माणसाला देऊ न्हायतर कुणाला? म्हशीला का गाढवाला?” डोक्यातले विचारच जर वेड्यावाकड्या वाटेने जात असतील तर त्या माणसाला तरी कसे सरळ चालता येणार? कसाबसा फॉर्म भरून घेतला आणि दप्तर गुंडाळलं आणि शाळेचा रस्ता धरला.....

कावळ्याची म्हातारा म्हातारी दोघेच रहात होती. म्हातारी दळण करीत बसली होती. मी दिसताच सूप खाली ठेवत म्हातारीनं विचारलं? मी गुरुजी शाळेसाठी माहिती घ्यायला आलो आहे. “आता काय आम्हाला म्हातारा-म्हातारीला शाळेत घालतावं?” म्हातारीनं पहिला फटका हाणला. तुमची नातवंडं आहेतच की शाळेत? मेली आमची सगळीच? आता सरकारला म्हणावं आम्हाला बी न्या लवकर? म्हातारं मधीच म्हणालं “त्यास्नी सांगून काय उपेग?” “उपेग कसा नाही मग आमची सोय कसं कोण करीना? हाय त्याला गोळं गिळायला देत्यात अन् नाही त्याला दाताच पाणी गिळायला लावत्यात त्यांचं डोळं काय मातीत गेलं काय?” तेवढ्यात म्हातारं म्हणालं “अगं, आपून जन्म दिल्याली बघनात मग सरकारनं काय बघावं?” “तुम्ही गप बसा असच बोलून सगळं हवाली केलं अन् आता बसलाय चिंध्या चिवडीत. चार चार दिवस पोटाला तुकडा मिळंना मताच्या टायमाला येत्यात तीन तीन बऱ्या तुमची सोय करू म्हणीत? गुरुजीनच अंगठ घेतलं अन् चिट्या पेटीत टाकाया लावल्या ते तरी आलं का म्हातारी हाय का मेली बघाया?” शेवटी म्हातारीची समजूत काढून फॉर्म भरला.

पुढं गोरख शितोळ्याच घर होतं. तो नाताला मांडीवर घेऊन खेळवीत बसला होता. त्याच्या जवळ जाऊन मी रामराम केला नुसताच हात वर करीत बोलला, “काय गुरुजी, बरी वाट दिसली?” शाळेसाठी मुलांची संख्या काढायला आलो होतो. तीन-चार वर्षांच्या पोरकडं हात करीत गोरख बोलला “गुरुजी आमच्या या नाताला घाला आवंदा शाळेत?” त्याचं वय लहान आहे अजून? “चार वरस झाल्यात की ह्याला, घरी बी काय काम करू देत नाही बघा, तेवढच शाळेत नादी लागल. शिवाय तांदुळ भेटल्याल?” अंगणवाडीत असतोच की खाऊ तिथं पाठवा त्याला” असं त्याला सांगितलं. “ते तुमी आमाला कशाला सांगताव, तुमी काय करताव ते सांगा?” आमच्याकडे सहा वर्षे वय लागत? नियमानं आम्हाला घालताच येत नाही. “अहो आमच्या येळला दहा दहा, बारा बारा वरसाची पोरं पहिलीत असायची तवा कुठं गेलता तुमचा नियम? जास्त झाल्यालं चालतं अन् कमी वय का चालत नाही?” ज्याला कळत नाही त्याला तत्वज्ञान सांगून काय उपयोग? शेवटी जूनला बघू असं सांगून फॉर्म भरला व पुढचा रस्ता धरला.

आणखी किती घरं राहिलीत याचा विचार करत चाललो होतो. तेवढ्यात पाठीमागून आवाज आला, “ये मास्तर इकडं या” आवाज जरा चढ्या सुरात आलेला होता. त्यामुळं जाणं भागच होतं मागून सखा न्हावी झोकांड्या खात येत होता. सखा म्हणजे गावातला नंबर एकचा पिणारा. मी जवळ गेलो तसा त्याला चांगलाच चेव

.....अर्पणपत्रिका.....

दिवस-रात्र रातात राबून माझे आयुष्य घडविणारे बापू,
माझे वडील कै. मारुती त्रिंबक घावटे यांच्या अकाली
जाण्याने सदैव मनात येणाऱ्या
त्यांच्या आठवणींच्या वाटेवर वेचलेली शब्दांजली
त्यांच्या चरणी अर्पण !

– आबासाहेब घावटे

पदर लावीत बोलू लागली, “काय सांगु गुरुजी? आमच्या नशीबाची चितरकथा. खंडीभर कार्ट्याच हायत्या बघा माझ्या सोमाला, देवाला नवस करते. कुणी काय सांगाल ते करते पण छ्या?” डोळं पुसीत म्हातारी बोलत होती. “नशीबाच्या पुढं कुणाचं काय चालतय?” पडलेल्या चेहऱ्यानं सुन आतून म्हातारीकडं बघत होती. शेवटी मुलगा मुलगी सारखीच फॉर्म झाकून ठेवत मी बोललो. “असं निराश होऊ नका, होईल एखादा मुलगा?” अगोदरच आंबट झालेल्या दह्यात लिंबू पिळण्यापेक्षा थोडी साखर मिसळणच मला फायदेशीर वाटलं. माझ्या बोलण्यानं म्हातारीला थोडा धीर आला व म्हणाली, “गुरुजी, तुमच्या तोंडात साखर पडो.” अगोदरच सगळ्या गावाची गान्हाणी ऐकून आंबट झालेल्या तोंडात म्हातारी साखर घालते म्हटल्यावर मला जरा बरं वाटलं. म्हातारीनं पोरीची नावं सांगायला सुरुवात केली. “चिमणी, बाई, ताई, पिंकी, गुड्डी.... म्हातारीला पोरीची नावं सांगता येईनात. मग मोठी तिच्यापेक्षालहान असा क्रम लावला व लिहिले तेवढ्यात एक पोरगी आतून पळत आली आज्ञे! आज्ञे! नकूशी राहिली? व्हय नकूशी सहा महिन्याची हाय बघा. फॉर्म भरून अंगठा घेतला आणि तसाच पुढे निघालो.

मांगवाड्यात गेलो. तिथं बरीच घर बंद होती. बऱ्याच दिवसापासून ती बंद असावीत असं त्यांच्याकडं पाहून लक्षात आलं. सदा उकिरडे आपला रस्त्यावरच दोरखंड वळीत बसला होता. त्याच्याजवळ जाऊन माहिती विचारायला सुरुवात केली. इथं कितीजण राहतात? समदीच, पण आता तर दोघांच दिसता? “गेल्यात पुण्या ममईला जगायला?” त्यांची नावं तिथं असत्याल मग तुमची दोघांचीच घेतो इथं? “तसं कसं? आमची पोरं कुठं सोडताव? आम्ही काय वांझ हाव काय?” त्यांची नाव इथच लावा. आज नसली तरी चार दिसानं येत्यालच की?” त्यांची नाव नाही लावल्यावर आमचं रेशन, मतदान बुडल की?” अहो त्याचा अन् ह्याचा काही संबंध नाही. “नाही कसं, तुमच्याच हातात सगळं असतंय? आमचा निम्या किंमतीचा माल बुडल्यावर आमी काय खावं माती की दगडं? ती बी कोण फुकट द्यायचं नाही?” “ही सगळी माझ्या भावाची व त्याच्या पोराची घरं हायती. सगळी ज्याच्या त्याच्या घरात लावा?” तेवढ्यात एक गावपुढारी आला त्यानं जबरदस्तीने फॉर्म भरायला लावले. हे आमचं फिक्स मतदान हाय असं म्हणून सगळ्यांच्या फॉर्मवर अंगठं बडविलं व मोकळा झाला. अशी गैरसमज करून घेणारी माणसे भेटल्यामुळे प्रशासनाला अडथळे नाही का येणार?

मधल्या गल्लीत एक चार-पाच पत्र्याचं एकटच घर होतं. त्यात महादा

मालकाच नाव काढताच ती तवा तापावा तशी तापली “मालकापशी काय हाय? मी न्हाय काय घरी, जे येत ते तसंच! हायेत का मालक? मी कुठून आणून बसवल्याली भावली बिबली हाय काय म्हणावं?” “गावचा सव्हे आहे सगळ्यांची नाव वय विचारायचं होत म्हणून त्यांना विचारलं” “ते बरं बॅलिस्टर झाल्यात इंग्लंडात जाऊन? त्यांना इचारायला? दुकानचा बाजार आणायचा म्हणं तर दहा येळा सांगाव लागतं तरी बी अर्ध्या वाटंतून माघारी येऊन म्हणत्यात, काय म्हणली?” “बरं मास्तर आमच्या गंग्याचं नाव गेल्या सालात का घातलं नाही?” “त्याच वय कमी होतं” “किती लागतं?” सहा वर्ष पूर्ण. “त्याला तर दिवाळीलाच सात झाल्यात.” “ग्रामपंचायतमधल्या नोंदीवरून तर त्याच वय ५ वर्षेच आहे.” ५ वर्ष म्हटलं की बाई आणखीनच तापली “मास्तर पोराला जलम कुणी दिला? तुमी का मी?” “आवंदा बघतेच तुमचं कसं नाव घालीत नाही ते? मामलेदारापतवर जाईन. पण पोरान्ची नावचं घालीन?” काहीही न बोलता मी फॉर्मवर त्यांची नावं लिहून सहीसाठी फॉर्म पुढं केला. एवढं बोलते त्याअर्थी नक्कीच काहीतरी शिकलेली असलं म्हणून मी सही करा म्हणताच झटक्यात उजवा हात पुढं करून चतुरा म्हणाली, “घ्या अंगठा. आमच्या कुठं बापानं शाळा शिकवली?” डाव्या हाताचा अंगठा घेतला आणि रस्ता धरला.

चंदू माळी दारात पोत्यावर बसून विळं घासीत होता. चांगली धार आली का नाही ते बोट फिरवून बघत होता. इतक्यात मी तिथं पोहचलो दचकून माझ्याकडं बघत चंदू म्हणाला “या गुरुजी” “बाळू, मास्तरास्नी बसाया आण रं काहीतरी?” एक पोरगं नाक पुसीत पुसीत चवाळं घेऊन आलं. पोरानं चवाळं टाकलं. मी त्यावर बसलो. “काय खाणेसुमारी की काय?” नाही, शाळेसाठी मुलामुलींची संख्या काढायची आहे. “बरं बरं काढा? आमचं बी एक पोरग, अन् एक पोरगी लावा?” नाव लिहल्यानंतर मी विचारलं तुमच वय काय? “आमच्या येळला कुठली शाळा अन् काय, लावा तुमीच अंदाजे खुणा तेवढ्या सांगतो मी?” “मी दुष्काळाच्या आगुदरचा चारपाच वर्षाचा हाय बघा अन् आमची कारभारीन दुष्काळानंतरची चार पाच वरसाची हाय” बरं पोर “एक पोरगं संक्रातीच्या अगुदर दोन दिवसाचं अन् पोरगी चैती पुनवची, दुसरं पोरग भुंकपातलं अन् पोरगी आईन झेंड्यादिवशी जन्मली बघा?” सगळ्यांना नजरेखालून घातलं हिशोब करून लिहलं व पुढे निघालो.

सोमा धनगराच्या घरी गेलो. मी दिसताच सोमाची आई घरातून बाहेर आली. डोईवरचा पदर पुढं ओढत बोलली “का वं गुरुजी?” शाळेसाठी मुलांची माहिती घ्यायला आलो होतो. मुलांचं नाव काढताच म्हातारीनं तोंड कसनुकं केलं. डोळ्याला

“शेती हा ग्रामीण जीवनाचा मुख्य आधार. शेतीवर आधारीतच इथलं सारं लोकजीवन. अनेक वैशिष्ट्यांनी व विविधतेने नटलेली ग्रामीण संस्कृती. निसर्गातल्या प्रत्येक वस्तू यांना देवतुल्य. झाडे, वेली, पशू, पक्षी अशा निसर्गातील प्रत्येक घटकावर माया करणारी, आपुलकी दाखवणारी. प्रेम करणारी केवळ मानव जातीचाच विचार न करता अनेक लहानमोठ्या जीवांनाही जगवण्याचं काम करणारी ही संस्कृती आहे. ‘जगा आणि जगवा’ हे नैतिक मूल्य इथल्या कणाकणात रुजलेलं आहे.

माती, दगड, उन, वारा, पाऊस, झाडे, वेली, पशू, पक्षी यांचा नित्य सहवास लाभलेली ही माणसं. परिस्थितीशी मिळतं-जुळतं कसं घ्यावं हे यांच्याकडून शिकावं. कष्ट करूनही पोटेला पोटेभर भाकरी आणि अंगावर वस्त्र मिळेल याचा भरवसा नाही. तरीही आयुष्यभर कष्टाची पुजा बांधणारी ही माणसं, चिकाटी, सहनशीलता, संयम, मनाचा मोठेपणा हा पिढ्यानपिढ्या यांनी जपलेला.

कशी आहेत ही खेड्यापाड्यातली माणसं? काय आहे त्यांच वास्तव जीवन? कसा आहे हा समाज? काय आहेत त्यांच्या अडचणी? हे आपल्याला माहीत असायलाच हवं. त्यासाठी ग्रामीण जीवनातील काही धागे पकडून त्याला शब्दाचा साजशृंगार चढवला, त्यातून कथापुष्प फुलवलं, त्याचा सुंदर असा हार तयार करून तो ‘माळावरची पाखरं’ या नावानं आपणास अर्पण करत आहे.

ओसाड, उजाड झालेला माळ दगड मातीच्या सोबतीला वाळलेलं खुरटं गवत, अर्धमेली होऊन जगणारी काटेरी झुडपं, पावसाळ्याशिवाय चिमणीला चोचही ओली करायलाही न भेटणारं पाणी अशा कठीण परिस्थितीत गवतकाड्या गोळा करून बोचणाऱ्या काट्याच्या अंगावर आपलं घरटं बांधून राहणारं कबुतराचं जोडपं, ध्येयवेडं होऊन इथं रहायला येतं. अथक परिश्रम घेऊन माळाचे नंदनवन करतं. सर्व पशुपक्षी, लहान-मोठे जीव यांना सुखी करण्याचा संकल्प पूर्ण करते. स्वतःला श्रेष्ठ समजणाऱ्या मानव जातीच्या समोर एक नवा आदर्श निर्माण करते. ज्यांच्याकडं आजवर केवळ एक प्रेमाचं प्रतिक म्हणून पाहीलं गेलं ती कबुतराची जोडी ‘माळावरची पाखरं’ या

कथासंग्रहातून 'झाडे लावा, झाडे जगवा' हा आगळा वेगळा संदेश घेऊन येत आहेत. कठीण परिस्थितीतही घरी आलेल्या अतिथींचा योग्य आदर सत्कार करून आपले संस्कार जोपासणारी अनिता. पैशाअभावी आपल्या मुलाला पोलीओचा पूर्ण उपचार घेऊ न शकणारी बापू व कबई. दुष्काळामुळं आपली खिलारी बैलंही हरवून बसलेला मुरला. यांच्या संघर्षाची कहाणी ऐकताना आपलं मन हेलावल्याशिवाय राहत नाही.

अल्पावधीत पतीचे निधन झाल्याने महाभयंकर एकाकी जीवन जगणाऱ्या नंदाची अत्यंत हृदयस्पर्शी कहाणी आहे. ती लिहिताना माझ्या लेखनीतून शाई नसून तिची आसवच बाहेर पडत होती. तिच्या हुंदक्यातून माझ्या समोर शब्दांचा पडलेला सडा मला असाह्य करत होता. एका चांगल्या कुटुंबात जन्माला येऊनही विवाहाच्या हिंदोळ्यावर बसून संसार वेलीवरची फळे चाखता येत नाही, याचे शल्य असलेली सुमित्रा. कुटुंबातील जबाबदाऱ्यांकडे दुर्लक्ष करणारा तिचा पिता. नियतीने पतीचे छत्र ही हरपलं आणि पोटाचा गोळाही एकाकी सोडून गेला. या अस्मानी संकटांनी घायाळ झालेली रखमा आजही मुलाचा शोध घेत फिरते आहे वेडी होऊन. अशा काही स्त्री जीवनावर आधारित कथा या संग्रहातून आकाराला आल्या आहेत.

गावात प्राथमिक शाळेत शिकवणाऱ्या शिक्षकाकडून असलेल्या लोकांच्या अपेक्षा, घराघरातून अनेक छोट्यामोठ्या कारणांमुळे चाललेला संघर्ष, विविध स्वभावाची माणसं, यांना थोडी विनोदाची झालर चढवली आहे. ती काही कथारूपानं आपल्यासमोर येऊन त्यांच्या सुखदुःखाची, आशाआकांक्षाची जाणीव करून देतात.

समाजात स्त्रियांची होणारी कुचंबणा, त्यांच्या वाट्याला येणारा संघर्ष, पतीच्या अकाली जाण्याने त्यांची होणारी दुर्दशा. मनाला अत्यंत वेदना देणाऱ्या घटना काही कथांमधून मांडल्या आहेत.

बापूंच्या अकाली जाण्यानं माझ्या जीवनात निर्माण झालेली पोकळी मला असहाय्य करून टाकते आहे. क्षणोक्षणी त्यांची होणारी आठवण. त्यांचा शोध घेण्यासाठी धावणारं माझं वेड मन, त्यांच्या आठवणींचा माझ्या मनात सतत पाझरणारा झरा मला गावाकडे ओढत नेतो, पण काय उपयोग? सारे व्यर्थ! केवळ हृदयातून पाझरणान्या शब्दांना इथं वाट मोकळी करून देणे एवढेच आपल्या हातात आहे, ते मी केले आहे.

'माळावरची पाखरं' या कथासंग्रहातील कथा या ग्रामीण समाजाच्या, स्त्री-पुरुषांच्या, शेतकऱ्यांच्या, कष्टकऱ्यांच्या व्यथा आहेत. त्यांची जीवन कहाणी आहे.

पोरगी बी हाय दोन वरसाची ऊजा माझं नाव गोदा अन् ह्यांच (डोईवर पदर घेत लाजत) ...सदा सांगितलेली नावं व्यवस्थित लिहून पुढचं घर गाठलं.

भला मोठा टोलेजंग वाडा. वाड्याच्या बाहेरच्या कट्ट्यावर येणाऱ्या जाणाऱ्याला न्याहळीत तुका गायकवाड बसला होता. मी जवळ जाऊन राम राम घातला तरी तुका गप्पच कट्ट्याला दगड बसिवल्यावानी. थोडा वेळ गप्प बसून माझ्याकडं तिरक्या नजरंनं बघत तुका बोलला "मास्तर शाळा सोडून तुम्ही गावात का?" "सर्व्हे करायचाय म्हणून आलो होतो" "गावाचा काय सरवे करता? घर काय एकमेकाला ढकलाय लागल्यात काय? रानाचा करा अन् द्या ज्याची त्याला निट मोजून" मी काय तलाठी नाही इतर काही मोजायच नाही. शाळेतली मुलं अन् लोकसंख्या काढायची आहे" "लोकसंख्या म्हणल्यावर ठीक? फोडा आमची घरं!" पोरं येगळी अन् आम्ही बी येगळी पोरांची नावं दारिद्र्य रेषेत आली पाहिजेत अन् म्हातारीला पगार? सगळी इस्टेट माझ्या नावावर लावा? एका पोराला पडक्या वाड्यात घाला अन् दुसऱ्याला गुराच्या गोठ्यात. म्हातारी राव्हद्या निराधार" "हा दारिद्र्य रेषेचा सर्व्हे नाही नुसती संख्या काढायचीय?" ते काय बी असू द्या आम्ही सांगल तसंच लिहायचं? तुम्हाला काय तुमच्या घरच नाही द्यायचं ? सरकारच हाय त्याला तुमचा का आडफाटा? शेवटी त्यांच्याच म्हणण्याप्रमाणं लिहलं व पुढे निघालो.

आठदहा घर झाली. पुढं पाटलाचा वाडा होता. पाटील ढाळजतच पान खात बसल्यालं होतं. आत बघताच, "या मास्तर!" अशी हाक आली आत जाऊन बसलो. पाण्याचा तांब्या आला. पाणी पिलो. आत जाणाऱ्या गड्याला पाटलांनी "ए दोन चार कप च्या ठिवा म्हणावं मास्तर आल्यात" "बोला मास्तर सुगी सराईच काय काढलं?" मुलांची माहिती घ्यायची आहे. आपल्यापासूनच सुरुवात करतो. "हैबतराव गैबतराव पाटील वय ७० आमची माणसं सत्यभामाबाई वय ६५." दोन पोरं सुना यांची नावं अशाच ठेक्यात पाटलांनी सांगितली. नातवंडाची नावं सांगताना पाटील म्हणाले, आमचं पाटील घराणं नावापुढं राव नाहीतर साहेब लावा. चंद्ररावच्या पोराचं नाव बंटुराव आणि मुलगी छकुलाबाई, धाकट्या बाजीरावाच्या पोराचं नाव नयनरम्यराव वय ६ महिने. सगळ्यांची नावं लिहून झाल्यावर पाटीलांनी विचारले, "मास्तर, आमचं तिकडचं कसं? न्हायतर करचाल घोटाळा? नाकातल्या नथीपेक्षा त्यातल्या मोत्यालाच जास्त जपावं लागतं न्हायतर येता जाता किरकिर...? शेवटी दोन्ही घरचं फॉर्म भरून पाटलाच्या सह्या घेतल्या व निघालो.

गणा परटाची बायको चतुरा धुणं धुत होती. मी विचारलं मालक आहेत का?

गावंचा सर्व्हे

गावंचा सर्व्हे करून पुढील वर्षाच्या पटनोंदणीसाठी ५+, ६+ ची यादी तयार करा असा आदेश आला. आदेश आला आणि मी कामाला सुरुवात केली.

रजिस्टर आणि फॉर्म घेऊन मी गावात आलो. नदीकडच्या बाजूने घरं घ्यायला सुरुवात केली. सकाळचे आठ वाजलेले होते. चुली पेटलेल्या होत्या. घराघरातून धुराचे लोट वर येत होते. वर जाऊन पुन्हा नाहीसे होत होते. जिकडंतिकडं गडबड चाललेली होती. पहिलं घर होतं रामा मुसळ्याचं. रामाचं म्हातारं खलबत्ता घेऊन पान कुटीत बसलेलं व्हतं. मला बघातच ते खाकरलं व मिचमिच्या डोळ्यांना माझ्याकडं बघत बोललं “कोण मास्तर! बरी आठवण काढली?” “होय, गावचा सर्व्हे करायचा आहे म्हणून आलो होतो. शाळेसाठी मुलामुलींची संख्या काढायची आहे.” “बरं! मग लिव्हा? नाम्याची चार, सद्याची पाच अन् राम्याला अजून दोनच हायती?” “अहो असं नाही, मुलाचं, त्याच्या वडिलाचं, आईचं नाव आणि वय सांगाव लागत?” “बायली ह्यो भलताच कुटाणा हाय म्हणायचा?” “मास्तर लिव्हा तुम्हीच बाळ्या, पिट्या, गोप्या, सख्या अन् एक एक वरसाच्या फरकानं लावा.” “कोंच कार्ट कुणाच ते आमला अजून कळंना तर तुमाला कसं सांगू?” म्हातारा, म्हातारी अन् सुना यांना विचारून संख्या जुळवली व पुढच्या घराचा रस्ता धरला.

सदा हावळ्याची म्हातारी चुलीपुढं बसून शेंगा फोडीत होती. मी दिसताच म्हातारी पुढे आली कापऱ्या सुरात बोलली, “का वं गुरजी” शाळेसाठी मुलांची संख्या काढायची आहे. तुमच्या घरची माहिती पाहिजे? “असं व्हय, पाच एकर रान, त्यात दोन लेक, दोन सुना, चार लेकरं अन् आम्ही म्हातारा, म्हातारी, कोण कामाला ना धंद्याला असच लिव्हा? पडल्यालं घर बी लिव्हा, अन आमची गरीबी हाय ते बी लिव्हा” भडाभडा पाणी वतावं तसं म्हातारी बोलून गेली. “अहो, हे नका सांगू तुमच्या घरच्या माणसांची नावं, वय सांगा?” “अस्सं व्हय” “थोरला धोंडीबा त्याची बायकू लक्ष्मी, त्याला दोन काट्याच हायती तायडी अन् बायडी, धाकटा चंदरकांत त्याची बायकू सगजी त्याला एक पोरगं हाय येत्या पुनवला सहा महिनं व्हत्याल एक

त्यांचा संघर्ष आहे. या कथासंग्रहातील पात्र ही गावागावातून भेटणारी आहेत.

बार्शी तालुक्यातील घारी या छोट्याशा गावात माझं बालपण गेलं. एका शेतकऱ्याचा मुलगा मी. लहानपणापासून जे भोगलं, अनुभवलं ते दुःख, त्या वेदना अजूनही मनात आहेत. खोलवर रुतलेल्या त्याच शब्दाचं रुप घेऊन बाहेर आल्या आहेत वेगवेगळ्या कथेतून. यातील शब्दही माझे नाहीत, ते आहेत माझ्या आईवडीलांचे, माझ्या गावातील तसेच परिसरातील लोकांचे. हे सारं समाजाचं आहे, लोकांचं आहे. मी एक केवळ निमित्तमात्र आहे. रात्रंदिवस कष्ट करूनही गरजा भागविण्याइतका मोबदला मिळत नाही. त्यामुळे सतत अनेक अडचणींना सामोरं जावं लागतं. आजही ग्रामीण भागातून काम करताना हेच चित्र पहायला मिळत आहे.

याच ग्रामीण भागातील या शेतकऱ्यांच्या जीवनाची वाचकांना माहिती मिळावी, त्यांच्याविषयी प्रेम, सद्भावना वाचकांच्या मनात निर्माण व्हावी. सर्व स्तरातून त्यांचे जीवनमान उंचावण्याचे प्रयत्न व्हावेत हीच एक या निर्मितीमागची भूमिका.

‘माळावरची पाखरं’ हा माझा पहिला कथासंग्रह आहे. विविध दिवाळी अंकातून तसेच ‘किशोर’ या बालभारतीच्या मासिकातूनही या कथा प्रसिद्ध झालेल्या आहेत. वाचकांनी त्यांना चांगला प्रतिसाद दिला आहे. ‘पाऊसधारा’ हा कवितासंग्रह व ‘गांव असं...करायचं कसं?’ हा नाटिकासंग्रह ही वाचकांच्या पसंतीस उतरला आहे. या नाटिका संग्रहास यवतमाळ, मुंबई, लातूर इत्यादी ठिकाणी पुरस्कार देऊन सन्मानित केले आहे. कथासंग्रहाचंही आपण निश्चित स्वागत कराल, असा मला आत्मविश्वास वाटतो.

या कथासंग्रहासाठी मला मार्गदर्शन करणारे ज्येष्ठ साहित्यिक शब्बीर मुलाणी, माझे मित्र संजय घोंगडे, बाळासाहेब जायभाय, माझ्या साहित्यावर प्रेम करणारे सर्व शिक्षकमित्र, विद्यार्थी, वाचक, कवी कालिदास मंडळ व महाराष्ट्र साहित्य परिषद शाखा बार्शीचे सर्व सन्माननीय सदस्य, माझ्या पाठीशी सदैव उभे असणारे माझे नातेवाईक, कुटुंबिय, मुखपृष्ठ करून देणारे प्रकाश उमाटे, समर्थ ऑफसेटचे अमोल नलगे व राहुल भालके तसेच या कथासंग्रहास प्रस्तावना लिहिणारे आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय, पुणे येथील प्रा. डॉ. पांडुरंग कंद या सर्वांचा मी ऋणी आहे.

‘माळावरची पाखरं’ हा कथासंग्रह आपणास निश्चितपणे आवडेल असा मला विश्वास वाटतो.

- आबासाहेब घावटे

बार्शी.

प्रस्तावना

पाऊसधारा चिमणचिटका या काव्य संग्रहाच्या रुपाने, गांव असं....करायचं कसं? या नाटीकासंग्रहाच्या निमित्ताने मराठी साहित्यविश्वात लेखक म्हणून उदयास आलेले नाव म्हणजे आबासाहेब घावटे हे होय. 'माळावरची पाखरं' या कथासंग्रहाच्या रुपाने ते नव्याने वाचकांसमोर येत आहेत. त्यांच्या या नव्या कथासंग्रहाचे आपण रसिक वाचक या नात्याने हार्दिक स्वागत करूया !

बार्शी तालुक्यातील घारी या खेडेगावात आबासाहेब घावटे यांचा जन्म झाला. गावातच शेतामळ्यात कष्ट करता करता त्यांनी शिक्षण पूर्ण केले. शिक्षक म्हणून नोकरीच्या निमित्ताने ते आतापर्यंत ग्रामीण भागातच काम करत आले आहेत. त्यांचा आजपर्यंतचा संपूर्ण जीवनप्रवास गाव आणि शिवार यांच्या सोबतीनेच झाला आहे. त्याच सोबतीतून 'माळावरची पाखरं' या कथा संग्रहातील कथा आकाराला आल्या आहेत. शेती, शेतकरी, ग्राम संस्कृती, बदलते खेडे, ग्रामीण स्त्रीविश्व, दुष्काळ, गरीबी, भूक, प्रबोधन यांसाऱ्या प्रेरणांमधून त्यांची कथा वाचकांपर्यंत पोहोचते. दुःखाच्या सागरातून उदयाला आलेली त्यांची कथा ग्रामसंस्कृतीच्या किनाऱ्यावर विसावते. मानवी जीवनातील अनेक विषयांच्या लाटा त्यांच्या कथांतून आपणाला पहावयास मिळतात.

शेती मातीत बालपण गेलेला कोणीही पुढे लिहू लागला तर तो प्रथम शेतीमातीच्याच विषयावर लिहू लागतो. याला आबासाहेब घावटेही अपवाद नाहीत. कवडीचा भाव, खिलारी बैलं, ढवारा, दैवाचा खेळ या साऱ्या कथा शेती, शेतकरी, शेतकऱ्यांचे कष्ट, दुष्काळ, ग्रामसंस्कृती यातूनच आकाराला आलेल्या आहेत. संपूर्ण वर्षभर कष्ट करून, शेतात राबून कांद्याच्या पट्टीत २५ रुपये शिल्लक राहणारा 'कवडीचा भाव' या कथेतील नाना तमाम शेतकऱ्यांच्या दुःखाला वाचा फोडतोय. चांगले दिवस यावेत म्हणून शेतासाठी बैलजोडी घेणारा पण दुष्काळाच्या येण्याने बैलजोडी सोबतच तीन एकर जमीनही विकावी लागणारा 'खिलारी बैलं' या कथेतील मुरला शेतकऱ्याची हतबलता आपल्या समोर मांडतोय. ऊन, वारा, पाऊस यांचा

गाव आलं. गाडी थांबली. तो खाली उतरला..... जड पावलांनी घराकडचा रस्ता धरला..... नंदा वाटच बघत होती..... तिनं नानाच्या पडलेल्या चेहऱ्याकडे पाहिलं.... काय झालं असावं... हे असे उदास का?... तिनं पाण्याचा तांब्या आणून दिला. घटघटा पाणी पिला आणि तो भिंतीला टेकून बसला.... डोळ्यातून आश्रु ओघळत होते....

“अवं असं काय करताय?”

पंचवीस रुपये तिच्या पुढं टाकत तो म्हणाला, “ही घे कांद्याची पट्टी” नंदाला आता सारं उमगलं. तिच्याही डोळ्यातून धारा लागल्या.... नानाचं डोकं तिनं आपल्या मांडीवर घेतलं..... बाहेर अंधार पडला होता. दिवसभर शेतात काबाडकष्ट करून दमलेलं गाव निद्रेच्या अधीन झालं होतं. वेर्लीच्या अंगावरून वारा मायेचा हात फिरवत होता...चंद्र मात्र रात्रभर या पती पत्नीच्या डोळ्यातून वाहणारे आश्रू न्याहळत होता. कानावर पडणारे हुंदके ऐकून धरणीच्या हृदयात कालवाकालव होत होती. तिलाही गहिवरून आलं होतं. सोन्यासारख्या मालाची कवडी किंमत झाली होती.

आठ वाजले सौद्याला सुरुवात झाली. पहिले वक्कल पुकारले १०० रुपये, १५० रुपये, २०० रुपये, २५० वरच शेवट झाला. नंबर एकचा कांदा २५० रु. नाना फार उदास झाला. सान्या शेतकऱ्यांचे चेहरे काळवंडले होते. काल १००-१००० रु ने विकणारा कांदा आज मातीमोल विकला जाऊ लागला. हवालदिल होऊन जो तो, भाव वाढतो का नाही याकडे पाहात उभा होता.

दरान तीन दिवस चांगलं चाललेल मार्केट आज एकाएकी गडगडलं होतं, नानाचा नंबर आला चांगला कांदा २३० रु. फाकडी १६० रु. आणि चिंगळी ९० रु. ने विकली. भाव ऐकून तो फारच अस्वस्थ झाला. क्षणभर आपल्या अंगावर आकाश धाडधाड कोसळते आहे, असे त्याला वाटू लागले. डोळ्यात आसवं उभी राहिली. डोक्याला हात लावून क्षणभर तो तसाच खाली बसला.....

त्यानं आजुबाजूला पाहिलं. सगळे उदास व चिंतातूर चेहरे त्याला दिसत होते. सगळी मनोराज्य धुळीला मिळाल्याचं प्रत्येक शेतकऱ्याकडं पाहिलं की जाणवत होतं.

सौदे संपले. पड्या द्यायला सुरुवात झाली. एवढा मोठा माल देऊन रिकाम्या हातानं परतण्याची पाळी शेतकऱ्यावर आली होती. हजारावर रुपये येतील अशी आशा बाळगलेल्या लोकांच्या हातात अवघे काही शेकडा रुपये आले होते. परत जाण्याच्या तिकीटा एवढेसुद्धा पैसे हातात आले नाहीत.

नानाचा नंबर आला. सत्तर गोण्या कांदे विकले. २७८० रुपये पट्टी आली. टेंपो भाडे, आडत, हमाली सारे जाऊन नानाच्या हातावर आडत्याने अवघे एकशे वीस रुपये हातात ठेवले. जड अंतःकरणाने नाना बाहेर आला. बसस्टँडचा रस्ता धरला. दुपारचे दोन वाजले होते. पोटात अण्णाचा कण नव्हता. अवघे एकशे वीस रुपये खिशात होते. गावापर्यंत जाण्यासाठी ९५ रु. तिकीट होतं. तो तसाच बस स्टँडवर आला. नळावर जाऊन घटाघटा पाणी प्याला. बस लागलेलीच होती. तसाच बसमध्ये जाऊन बसला.

गाडी सुरु झाली. त्याच्या डोक्याच विचारचक्र चालू झालं. आता सावकाराचं कर्ज कसं फेडायचं? मित्राचे उसने घेतलेले पैसे कसे द्यायचे? पतसंस्थेचं कर्ज कसं भरायचं? बायकोचे दागिने कसे सोडवायचे?....डोकं सुत्र झालं होतं. डोळ्यातून आश्रु ओघळत होते.

आपण एवढं कष्ट केलं. त्याचं फळ आपल्याला काय मिळालं? आता कसं करावं?.... कोणाला सांगावं? आणि आपलं ऐकणार तरी कोण?

विचार न करता शेतकरी रानावनात कष्ट करतो, पण त्याच्या कष्टाला निसर्गही न्याय देतच नाही. उभ्या रानात वीज पडून नाहीसा झालेला 'दैवाचा खेळ' कथेतील सदा निसर्गाच्या अवकृपेवर मूकपणे भाष्य करतोय. या सान्याच कथांमधून शेतकऱ्याचं शेतातील राबणं, त्याचे कष्ट, त्याच्या अडचणी, समस्या, ग्रामसंस्कृती कथाकार वाचकांपर्यंत पोहोचविण्यात यशस्वी झाले आहेत.

ग्रामसंस्कृतीतून आकाराला आलेली आबासाहेब घावटे यांची कथा ग्रामसंस्कृतीतील स्त्रीविश्वावर चौफेर भाष्य करते. शेतकरी स्त्री, शेतमजूर स्त्री, प्रौढ कुमारीका, विधवा स्त्री, वृद्ध स्त्री अशा अनेक स्त्रियांच्या रुपात ग्रामीण स्त्री आपणाला त्यांच्या कथेत भेटते. नवऱ्याच्या जाण्यानंतर हिमतीने संसार सांभाळणारी, घरी आलेल्या पाहुण्यांसाठी घरातील तेलाची पिशवी परत करून पीठ आपून पाहुण्यांना जेवू घालणारी 'पाहुणचार' कथेतील अनिता 'अथितीदेवो भव' या वचनाची आठवण करून देते. नवऱ्याला संसारात नेहमी मदत करणारी, मुलाच्या आजारपणात स्वतःचे मंगळसूत्र विकायला देणारी, भर रात्री उभ्या पावसात जवळ पैसे नाहीत म्हणून सोळा किलोमीटर अंतर पायी चालणारी कबई 'तीन रुपये साठ पैसे' या कथेत आपणाला भेटते.

घरात मुलीच्या जन्माने उदास झालेली माणसे आपण समाजात पाहतो. तसेच तरुण विधवा स्त्रीचे दुःखही समाजात पहावयास मिळते. या दोन्ही दुःखाला सामोरी गेलेली कथा नायिका 'अभागिन' या कथेत भेटते. ही कथा नायिका घरात आल्यामुळेच की काय सारी संकटे त्या घरावर आली आहेत, हा भाव जेव्हा व्यक्त होतो किंवा 'पांढऱ्या पायाची' ही उपमा तिला दिली जाते. तेव्हा व्यंकटेश माडगूळकरांच्या 'काळ्या तोंडाची' या कथेची आठवण झाल्याशिवाय राहत नाही. स्त्रीविश्वावर भाष्य करताना समोर येणारी 'कुलवंतीन' ही कथा प्रौढ कुमारीकेचे दुःख वाचकांसमोर मांडते. जेव्हा जन्म देणारा बापच मुलीची जबाबदारी नाकारतो, तेव्हा या मुलीने जायचे कुठे हा चिरंतन पण, 'कळ्यांचे निःश्वास' लिहिणाऱ्या विभावरी शिरूरकरांपासूनचा प्रश्न कथाकार आपणासमोर उभा करतात. कथाकार एक पुरुष असूनही प्रौढ कुमारीकेच्या मनोविश्वाची मांडणी त्यांनी उत्तम केली आहे. या संग्रहात घरातील आजीचे प्रतिनिधित्व करणारी कथा 'बक्षीस' या रूपाने आपणाला वाचायला मिळते. गावातील मुलं २६ जानेवारी, १५ ऑगस्टला आपले कलागुण लोकांसमोर दाखवितात. त्यांच्या कलेला दाद देण्यासाठी या आजी जवळ दहा रुपये नाहीत याचे दुःख या आजीला आहे. स्वतःजवळ पैसे आल्यावर मात्र आजी शाळेत येऊन गुरुजीकडे शंभर

रुपये देते. दातृत्वचा आदर्श वस्तुपाठ मांडणारी ‘बक्षीस’ ही कथा आहे.

गुण आणि अवगुणाने हा मानवी देह भरलेला आहे. अनेक कथांमधून स्त्रीच्या दातृत्वाची व कर्तृत्वाची रूपे मांडणारे कथाकार ‘घात’ कथेत मात्र रखमा नावाची नायिका नवऱ्याचाच घात करताना साकारतात. हे नायिकेचे चित्र वाचकांना हादरा देणारे आहे. तितकेच ते समाजवास्तव मांडणारेही आहे. बदलते समाज वास्तव, ढासळलेली मने, कोसळलेली मूल्ये, नैतिकता यांसारख्या अनेक विषयांवर ही कथा भाष्य करताना पहावयास मिळते.

गरीबी या केंद्रबिंदूपासून आबासाहेब घावटे यांच्या अनेक कथा आकाराला आल्या आहेत. ‘पाहुणचार’ या कथेतील नायिका अनिता गरीबीतच जीवन जगत आहे. ‘तीन रुपये साठ पैसे’ कथेतील कबई आणि बापू सोळा किलोमीटर अंतर रात्रीच्या भरपावसात, काळोखात गरीबीमुळे चालतात. ‘खिलारी बैल’ कथेतील मुरला चांगले दिवस यावेत यासाठीच खिलारी बैलं विकत घेत आहे. पण चांगले दिवस त्याच्या वाट्याला येतच नाहीत. वर्षभर राबून २५ रुपये कांद्याची पट्टी मिळालेला ‘कवडीचा भाव’ कथेतील नाना गरीबीमुळेच अनेकांकडून कर्ज घेतोय. ‘ढवारा’ कथेतील सावळा गरीबीमुळेच दुसऱ्याच्या शेतात चाकरी करतोय. २६ जानेवारीच्या कार्यक्रमाला आपण मुलांना बक्षीस देऊ शकत नाही, हे दुःख म्हातारीपाशी गरीबीमुळेच आहे. या सान्या कथांचा केंद्रबिंदूच आपणाला गरीबी हाच पाहवयास मिळतो.

कथाकार आबासाहेब घावटे यांनी आजपर्यंत लेखक, कवी, नाटककार आणि शिक्षक या विविध भूमिका पार पाडलेल्या आहेत. यातील शिक्षक या भूमिकेतूनही त्यांच्या काही कथा आपणासमोर येतात. गावचा सव्हे, बक्षीस, माया, सदू या त्यातीलच काही कथा आहेत. प्रत्येक सरकार नवीन योजना राबवतं. त्या राबवताना समाजापर्यंत शिक्षकांना पाठवतं, शिक्षक गावागावात सव्हे करतात. त्याची माहिती सरकारपर्यंत पोहोचवतात. सरकारचे काम पूर्ण होते. पण प्रत्येक गावागावात सव्हे करणाऱ्या शिक्षकांना कोणता संघर्ष करावा लागतो याचे जीवंत उदाहरण म्हणजे ‘गावचा सव्हे’ ही कथा होय. ही कथा केवळ आबासाहेब घावटे यांचीच नाही, तर गावागावात सव्हे करणाऱ्या प्रत्येक शिक्षकाचे आत्मवृत्त आहे. फरक फक्त इतकाच गावात आणि शिक्षकाच्या नावात बदल असेल. आईवर प्रेम करणारा, माया करणारा, स्वतः कष्ट करून आईला चप्पल घेऊन देणारा गणू आपणाला ‘माया’ कथेत भेटतो. कोणीच समजून घेत नाही म्हणून खोड्या करणारा, म्हशीवर, कुत्र्यावर निबंध लिहिणारा मुलगा ‘सदू’ या कथेत भेटतो. या सान्या बालविश्वाला घेऊन येणाऱ्या कथा

“अवं जिनं लई सोनं घातलं, चांगली साडी घातली, तिला सगळ्या बोलीवत्यात, ववसीत्यात, तिला मोठेपणा देत्यात, गरीबाला कोण बी इचारत न्हाई बघा.”

“बरं असू दी, आणतो तुला बी, असं नाराज होऊ नको.”

जेवणं झाली. नानानं बैलं थोडावेळ पडकात नेऊन हिंडवली. चारा चांगला वाढलेला असल्यामुळं बैलं लवकरच जगली. त्यांना आणून कोठ्यात बांधलं. तोपर्यंत टेंपो आला. शेजारच्या महेशला बोलावून कांदं टेंपोत टाकलं.

नाना घरी येईपर्यंत नंदानं भाकरी कालवण उरकलं होतं. दोघांनी मिळून जेवणं केली, सोबत असू द्या म्हणून नंदानं एका चिरगुटात दोन भाकरी अन् त्यावर शेंगदाण्याची चटणी घातली. बाजूला दोन लोणच्याच्या फोडी घातल्या. भाकरी व पांघरायला शाल ठिक्याच्या पिशवीत टाकून नंदा नानाच्या हातात देत म्हणाली.

“लवकर या हं”

बायकोच्या हातातली पिशवी घेत तिच्या चेहऱ्याकडं एकदा पाहिलं आणि तो निघाला.

सकाळी लवकर सौदे असल्यामुळं रात्री जाणं गरजेचं होतं. ड्रायव्हरही उरकून आला होता. टेंपो निघाला. नाना पाठीमागं पोत्यावर बसला होता. दिवसभराच्या कामानं कंटाळलेला होता. बसल्या बसल्या तसाच आडवा झाला. पहाटेच्या सुमारास टेम्पो सोलापूरला पोहचला.

तिथं वाहनांची फार गर्दी झाली होती. अजूनही वाहने येतच होती. सगळं मार्केट मालानं गच्च भरलं होतं. कांदा उतरायला जागा नव्हती, एवढा माल मार्केटमध्ये आला होता. नानाचा कांदा कसातरी उतरला. आडत्याने ड्रायव्हरला टेम्पोचं भाडं दिलं. ड्रायव्हर टेंपो घेऊन गावाकडच्या वाटेला लागला.

नाना तिथच पोत्यावर शाल पांघरून बसला. मार्केटमध्ये आलेला एवढा मोठा कांदा पाहिल्यानंतर नानाला काळजी वाटू लागली. भाव काय निघतो अन् काय नाही. चपला उशाला घेऊन तसाच थोडा आडवा झाला पण कुठला डोळा लागतो अन् काय?

विचाराच्या तंद्रीत तसाच पडून होता. सकाळची जिकडं तिकडं गडबड सुरू झाली. तोही उठला. नळावर जाऊन हातपाय तोंड धुतलं कसाबसा एक कप चहा घशाखाली ढकलला आणि आडतीवर येऊन बसला. अजूनही वाहनं येतच होती, मोठ्या प्रमाणावर कांदा आला होता. सगळेच शेतकरी एकमेकांच्या चेहऱ्याकडं केविलवाण्या नजरेनं पाहत होते. सर्व चेहरे सगळं चित्र न्याहळत होते.

आणले, खुरपण करून घेतले. आणलेले खत घालून पाणी दिले.

कांदा आता चांगलाच जोमात आला होता. हिरवगार रान दिसत होतं. नाना आनंदात होता. पाणी देणं चालूच होतं.

लालभडक गोलगरगरीत कांदे आता सरीच्या बाहेर डोकावू लागले होते. पात मात्र अजूनही तशीच उभी होती. अजून कांदा चांगला पोसावा म्हणून त्या दोघांनी मिळून ती सर्व पात दुमडली.

हळूहळू पात करपून गेली, कांदा चांगला मोठा झाला. आता तो काढणीला आला होता.

काढणीसाठी पैशाची पुन्हा गरज होती. नाना आपला मित्र शिवाकडं गेला, कांदे विकले की, तुझे पैसे देतो असे सांगून त्याच्याकडून तीन हजार रुपये घेतले. बार्शीला जाऊन बारदाना आणला.

मजूर लावले सगळा कांदा उपटून ढिगारे टाकले. काटायला सुरुवात केली. चार-पाच दिवसात सगळा काढून झाला. त्याची विभागणी केली. मोठा चांगला कांदा, फाकडी व चिंगळी बाजूला केली. दोन-चार दिवस तो उन्हात वाळवला.

विभागणी केल्यानुसार गोण्या भरल्या. गावातले दोनचार जण अगोदर सोलापूर मार्केटला जाऊन आले होते. त्यांच्याकडे भावाची चौकशी केली. १०० ते १००० रु. पर्यंत भाव होता. एवढा जरी भाव सापडला तरी रगड झाला. त्याने निघायची तयारी केली.

टेंपो सांगून आला. सायंकाळी चार-पाच वाजता भरायचे ठरले. जनावरांना वैरणपाणी केले. घरखर्चासाठी म्हणून मिरची, वांगी, लसून लावला होता. तो भिजवून घेतला.

दुपार झाली, दोघे जेवायला बसले. जेवताना नंदा म्हणाली, “मला कांद्यावर पैशावर काय आणणार?”

“तुम्हा बायकांना नेहमी जेवताना कुरळी काढायची सवय.”

“अवं, म्हणलं म्हंजी आणलं का?”

“बर, सांग काय आणायचं?”

“मला करा गंठण.”

“गंठण लई आवडतं का?”

“तसं नाही बघा, संक्रातीला बाया दुजाभाव करत्यात.”

“कसला गं दुजाभाव ?”

मुलांसाठी, युवकांसाठी संस्कारकथा म्हणूनच समोर येतात. आदर्श शिक्षकाच्या भूमिकेतून त्या आकाराला आल्या आहेत.

मराठी साहित्यात प्राणी जीवन आणि पक्षी जीवनावर फार लेखन झालेले नाही. व्यंकटेश माडगूळकर, मारुती चितमपल्ली, आनंद यादव, सुरेश शिंदे आणि काही लेखकांचा याला अपवाद आहे. हे आवर्जून नोंदविण्याचे कारण म्हणजे कथाकार आबासाहेब घावटे यांनी पक्षी जीवन आणि रूपक कथा यांचे अप्रतिम मिश्रण ‘माळावरची पाखरं’ या कथेत साकारले आहे. एक कबुतराची जोडी उजाड माळरान सुजलाम् सुफलाम् करण्याचे स्वप्न पाहते व सत्यात उतरवते. हे सारे भाव विश्व कथाकाराने मोठ्या हिमतीने मांडले आहे. पाखरांची भाषा माणसांना कळत नाही. पण माणसांच्या भाषेत पाखरांचे विचार कथाकाराने मांडले आहेत.

एकंदरीतच ग्रामीणता, स्त्रीविश्व, गरीबी, भूक, संस्कार, प्राणी-पक्षी विश्व या विविध आशय आणि विषयाभोवती या साऱ्या कथा फिरतात. ग्रामीण जीवनातील शब्द संग्रह मुक्तपणे या कथांमधून आपणासमोर येतो. गचकं, खोलगं, दामटं, झावळात, येरवाळी, नखलल्या, उटाडं, कासरा, ढोणग्या नांगर, तगादा, मोगळ, वरवंडी, गराळून, मंडवळं, ढवारा, सरपण, फंजारी यांसारख्या अनेक शब्दांमधून ही कथा सामान्य माणसाची कथा म्हणून आपल्यासमोर येते. तसेच अनेक म्हणी, वाक्प्रचार कथांमधून येतात. उदा. जुणी झाली खोडं अन् साऱ्या जगाला कोडं, पुरीचं बेणं अन् गावभर गाणं, बायकोपुढं डुलतो वाघ अन् आईवर सारा काढतो राग, भिऊ भिऊ बसलं अन् चिखलात घोडं फसलं, ऊन्हात बसलं येडं खायला मागलं पेढं, सुंदरा आपली गप चुलीपुढं खप, ज्यानं चोच दिली तो चारा देणारचं यांसारख्या म्हणी, वाक्प्रचारांनी या कथा बहरल्या आहेत.

पाहुणचार, तीन रुपये साठ पैसे, खिलारी बैलं, कवडीचा भाव, गावचा सर्व्हे, ढवारा, बापू, अभागिन, कुलवंतीण, बक्षीस, माया, सद्, घात, माळावरची पाखरं या शीर्षकांनी या कथा समोर येतात. कथांचा आशय आणि कथांची शीर्षके यांचा उत्तम मेळ या कथांमध्ये पहावयास मिळतो. निवेदन हा घटक कथाविश्वाला आकार देणारा महत्वाचा घटक आहे. कथाकारांनी आपल्या कथांमधून निवेदनाचा उत्तम वापर केला आहे. अनेक कथांची सुरुवात, मध्य, शेवट निवेदनातून आपल्या समोर येतो. निवेदनातूनच त्यांची कथा वाचकांपर्यंत पोहोचते. कथांमधून समोर येणाऱ्या व्यक्तीरेखा, पात्र कथांना आकार देतात. आबासाहेब घावटे यांच्या प्रत्येक कथेत एक प्रमुख व्यक्तीरेखा आपणास भेटते. त्या व्यक्तीभोवतीच ती कथा पूर्णपणे फुलते. व्यक्तीरेखांच्या रेखाटनात

कथाकार यशस्वी झालेले पहावयास मिळतात.

पात्र निवेदन, कथानक, कथा आशय, कथा विषय, कथा शीर्षक, कथा आरंभ, मध्य, शेवट, शब्दसंग्रह, कथा संघर्ष या सान्यांमधून आबासाहेब घावटे यांची कथा फुलते. वाचकांपर्यंत पोहोचते. या सर्व जमेच्या बाजू गुणात्मक आहेतच, पण काही कथा वाचताना मात्र थोड्या मर्यादा जाणवतात. काही कथांमध्ये निवेदन पसरट व जास्त प्रमाणात येते. काही कथांमध्ये आशय पोहोचतो, पण कथेतील गूढ संपत नाही. उदा. बापूंचे निधन कसे झाले?, म्हातारीला पगार कोठून येतो? यांसारखे प्रश्न तसेच राहतात. काही कथात संघर्ष टोकदार जाणवत नाही. या अल्प जागा सोडल्यास सर्वच कथा उत्तम आणि वाचनीय झाल्या आहेत.

एखाद्या कथासंग्रहाला प्रस्तावना लिहावा, एवढा मी मोठा नाही पण, ही संधी कविमित्र शब्बीरभाई मुलाणी यांनी दिली. त्याबद्दल कथाकार आबासाहेब घावटे आणि शब्बीर मुलाणी यांचे आभार ! लोककथेपासून सुरु झालेली मराठीतील कथा, वाङ्मय आज आबासाहेब घावटे पर्यंत आले आहे. मराठी कथेच्या प्रांतात ‘माळावरची पाखरं’ दाखल होत आहे. याची दखल रसिक, वाचक नक्कीच घेतील. आबासाहेब घावटे यांच्या पुढील लेखनास हार्दिक शुभेच्छा! आणि शब्दांना पूर्णविराम.

प्रा. डॉ. पांडुरंग कंद
आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय,
कर्णे रोड, पुणे -४

रान तोडलं. सावकाराकडून कर्ज घेतलं आणि रोप घेऊन आला.

नंदानं रोपाचं शेंडं कापून टाकलं. नानानी मोटार चालू केली. आणखी दोन तीन बाया रोजानं लावल्या. लागवड सुरु झाली. नाना दारं मोडत होता. बाया पाण्यातच वाकून सरीवर रोपं डोबत होत्या. सारखं वाकून कंबर दुखत होती पण सगळेजण बळ बांधत होते. इलाज नव्हता आठ दिवस लागवड चालू होती.

लागवड झाल्यावर नानानं पुन्हा एकदा सगळं कांदं गराळून घेतलं. आगाताला माथं फुटू लागलं होतं. त्यात भयंकर गवत उगवलं होतं. त्या गवताचा बंदोबस्त करायला हवा होता.

नाना सकाळी लवकर उठून कोळपं घेऊन रानात गेला. झाडलोट केली. जनावरांना वैरण पाणी केलं. तोवर नंदा भाकरी घेऊन आली. दोघांनी मिळून जेवण केलं. कोळपं घेऊन उडदाच्या तुकड्यात आले. , क्यानपाट, कुरडू, शिप अशा प्रकारचं गवतं सगळीकडं उगवलं होतं. दोघांनी कोळपायला सुरुवात केली. एक मागं एक पुढं असं अदलाबदल करत दोघं कोळपत होते. पासेवरून पडलेलं कोवळ गवत उन्हाच्या चटक्यानं होरपळत होतं.

कोळपणी करून झाली होती. कांद्याचं रोप चांगलं फुटलं होतं. त्यात गवत वाढलं होतं. खुरपणी करणं गरजेचं होतं. खुरपून खताचा डोस द्यायचा होता, पण पैसे मात्र नानाजवळ नव्हते. काय करावं असा प्रश्न होता. नाना विचारात पडला. नंदा म्हणाली, “काळजी करू नका, ही माझ्या गळ्यातली बोरमाळा घ्या, ठेवा सोनाराकडं अन् आणा खत, खुरपन करू मग खत घालू”

नंदाची नानाला मोठी साथ होती, नवरा बायकोची एकमेकांना साथ मिळाली तरच सुख, दुःख जाणवत नाही. नानानं नंदाची माळ सोनाराकडे ठेवली व नऊ हजार रुपये उचलले. पाच हजाराचं खत घेतलं आणि तो घरी आला. खुरपणीला तीन हजार रुपये गेलं. पातीवर टाका दिसू लागला. त्याकडे दुर्लक्ष केलं तर सगळी पात करपून जाईल. त्यासाठी औषध आणले. पंधरा दिवसाच्या फरकाने दोन फवारण्या केल्या.

गरजेनुसार पाण्याच्या पाळ्या चालू होत्या. त्यामुळे कांदा जोमात वाढू लागला होता. खत पाणी मिळाल्यामुळे आतल्या गवताने पुन्हा जोर धरला होता.

खुरपणी करणे गरजेचे होते. शिवाय कांदा चांगला पोसण्यासाठी खताचा आणखी एक डोस आवश्यक होता. काहीतरी तडजोड करणे गरजेचे होते. कारण पिक चांगलं दिसत होतं. पुढची आशा लागली होती.

नाना गावातल्या पतसंस्थेत गेला. तिथून सहा हजार रुपये कर्ज काढले. खत

कवडीचा भाव

मिरगाचा पाऊस चांगला पडला. सगळीकडं पेरणीची धांदल उडाली. तूर, मुग, उडीद, सोयाबीन अशी पिकं आपापल्या सोयीनं शेतकरी पेरू लागले.

कुणी फेररासनीनं तर कुणी सावडीनं पेरत होतं. आपापल्या ऐपतीप्रमाणे काहीजण खत पेरत होते तर काही बिगर खताचेच पेरत. सगळीकडं जोरात पेरणीची कामं चालू होती.

ओढ्या, वगळीतून गढूळ पाणी झुळझुळत होतं. हिरवे कोंभ काळ्या आईच्या कुशीतून हळूच वर येऊन डोकावत होते. तहानेनं व्याकूळ झालेल्या झाडे वेलींना पाणी पिऊन हुशारी आली होती. चातक मेघराजाकडे आणखी पाऊस पाडण्याची विनंती करत होता. मेघाचे काफिले वाऱ्याच्या संगतीने निळ्या आकाशात इकडून तिकडे धावत होते.

नानानं पेरणी उरकून घेतली. कडब्याच्या गंजीवर व घराच्या वरवंडीवर कागद झाकून घेतली. बैलांचा गोठा नीटनेटका करून घेतला. रब्बीला ठेवलेल्या रानाला पाळी मारून घेतली. कोरड्या पडलेल्या विहीरीतील झरं वाढू लागलं होतं. घरी आणून ठेवलेल्या मोटारी शेतकऱ्यांनी विहीरीवर नेऊन बसवल्या, नानानंही आपली मोटार बसवली. तास दोन तास चालेल एवढं पाणी विहरीत आलं होतं.

रब्बीची पेरणी झालेल्या लोकांनी भाजीपाला लावायला सुरुवात केली होती. कांदं, मिरची, वांगी अशा काही पिकांची लागवड सुरु केली होती. कांद्याचे भाव वाढलेले होते. पुढेही भाव चांगला येईल. या आशेनं लागवडी जोरात चालू होत्या. नानाला वाटलं सगळ्याबरोबर आपणही लावावा कांदा. माल भरपूर निघतो त्यामुळं भाव कमी असला तरी खर्च तर सहज निघेल.

त्यांना आपला विचार बायकोला बोलून दाखवला. नंदालाही वाटलं, होईल काही तरी. कांदा लावायचा खरा पण रोपाला आणि लागणीला पैसे नव्हते. काय करायचं? हा प्रश्न उभा होता. नंदा म्हणाली “ध्या सावकाराकडून व्याजानं दहा हजार रुपये, कांदं विकलं की आपण देऊन टाकू” नानानं कांद्यासाठी सरी घातली,

शुभेच्छा संदेश !

आबासाहेब घावटे बार्शी येथे राहणारे गुणी साहित्यिक, व्यवसायाने शिक्षक तेही कृतीशील आणि साहित्य चळवळीतील संवेदनशील कार्यकर्ता म्हणून त्यांची ओळख सर्वदूर आहे. त्यांच्या नावावर पाऊसधारा, चिमणचिटका हे, कविता संग्रह आणि गांव असं.....करायचं कसं? हा नाटिकासंग्रह आहे. गांव असं.....करायचं कसं? या नाटिका संग्रहाला रसिक वाचकांची पसंती मिळाल्यामुळे त्यांना मानाच्या अनेक पुरस्कारांनी सन्मानित करण्यात आले आहे.

अशा या लेखकाचा ‘माळावरची पाखरं’ हा कथासंग्रह लोकार्पण होत आहे त्याबद्दल आबासाहेबांचं कौतुक होत आहे. माझ्या सारख्या साहित्यिकाला आनंदाबरोबरच त्यांचा अभिमान वाटत आहे.

प्रत्येक लेखकाकडे जगाकडे बघण्याची एक वेगळी दृष्टी असते. ही युनिक दृष्टी हे त्याचे सर्वात मोठे बळ असते. या बळावरच ते साहित्य जगतात पाय रोवून उभा राहतो आणि जाती धर्मापल्याड जाऊन माणसाच्या दुःखाला आपलं समजतात तेच सच्चे साहित्यिक असतात. याच गुणामुळे आबासाहेब घावटे यांचे साहित्य विश्वात नाव घेतले जाते. ‘माळावरची पाखरं’ हे शीर्षकच वाचकाला ग्रामीण जीवनाशी असलेले नाते जोडायला पुरेसे वाटते आणि विशेषतः पाखराची भाषा माणसाला कळत नाही पण, माणसाच्या भाषेत पाखराचे विचार कथेतून समर्पकपणे मांडून साहित्यातील कसदारपणा, साहित्यिक मुल्य लेखकाने जपले आहे.

लहानपणापासूनच लेखकाचा जीवनप्रवास शेतीमातीच्या सोबतीने झाला असल्याने, ग्रामसंस्कृतीशी निगडीत सर्व कथांची गुंफण करून ग्रामीण जीवन लेखकाने रेखाटले आहे. इतकेच नव्हे तर आबासाहेब घावटे यांनी आपल्याच बोली भाषेतील हद्दपार होत असलेल्या म्हणी, वाक्प्रचार आणि त्याबरोबरच येरवाळी, ढवारा, सरपण, गचकं, खोलगं वगैरे शब्द घेऊन ग्रामीण कथेला शब्दाचा साज चढवून ग्रामीण कथा समृद्ध करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला आहे.

मुळातच कथालेखक सहृदयी असल्याने त्याने नकारात्मक गोष्टींना सकारात्मक

विचाराने खोडून टाकत 'माळावरची पाखरं' या कथासंग्रहातील कथा साकार केल्या आहेत. ज्या कथा वाचून साहित्याचे वेगळेपण, मोठेपण कळणार आहे. रसिक वाचकच समीक्षक बनून हा ग्रामीण कथेचा प्रवाह बळकट करतील, असे मला मनापासून वाटते. कारण लहानपणी ऐकलेल्या लोककथेपासून सुरु झालेली कथा एक दिवस आबासाहेब घावटे यांच्या कथेपर्यंत पोहोचेल, असा मला ठाम आत्मविश्वास वाटतो. तो शुभदिन येवो हीच माझी जगननियंत्या परमेश्वराकडे प्रार्थना आणि लेखकास हार्दिक शुभेच्छा !

शब्बीर मुलाणी

सदस्य, साने गुरुजी कथामाला, सोलापूर
बार्शी, जि. सोलापूर
मो. ८९७५७०१६०१

मदत करणंही शक्य नव्हतं. सारं आभाळच फाटलं होतं त्याला ठिगळ कसं लावणारं?

मुरला पुन्हा सावकाराकडं गेला. उरलेल्या एकराची खरेदी दिली. जमिन म्हणजे शेतकऱ्याचा काळजाचा तुकडा. ती विकणं म्हणजे..... पण इलाज नव्हता. जनावरं कशी जगवणार. आलेल्या पैशातून वैरण घेतली. पेंडीचं पोतं घेतलं आणि घरी आला.

सुंदरा त्याची वाट पहात होती. घरात जाऊन रड रड रडला. काळजाचा तुकडा गेल्याचं त्याला खूप दुःख झालं होतं. सुंदरानं त्याची समजूत काढली. अजून आपल्या मनगटात बळ हाय. चांगलं पाऊसपाणी झालं तर अजून शेत घेऊ. डोळ्यातनं ओघळणाऱ्या आश्रूंना सावरत त्यानं चार घास खाल्लं आणि अंथरुणावर पडला. रात्रभर त्याला डोळा लागला नाही.

परिस्थिती आणखीनच बिकट होत चालली होती. सगळे पैसे संपले होते. वैरणही संपली होती. घरातलं किडूक मिडूकही गेलं होतं. आता काही उरलं नव्हतं. दुष्काळानं सगळ्यांना होरपळून टाकलं होतं. अन्न, पाण्यावाचून माणसं आणि जनावरं यांचं हाल होऊ लागलं होतं. जनावरांची पोट खपाटीला गेली होती.

सगळ्या वाटा बंद झाल्या होत्या. घरात खाण्यापिण्याची पंचाईत झाली होती. आता यांना काय घालणार?? जीव कासाविस होत होता. पण इलाज नव्हता. मुरलाच्या हातापायातलं सारं बळ गेलं होतं. काही सुचत नव्हत. चहुकडे अंधार दाटला होता. त्यात मार्ग शोधणं अवघडं होतं.

सकाळची वेळ होती. मुरलानं अंधोळ केली सुंदरानं चहा करून दिला. तंबाखू तोंडात टाकली. गोठ्यात आला. बैलं बसली होती. त्याला पहातच ती उठली. त्याच्याकडं आशेनं पाहु लागली. त्याचे डोळे पाण्याने डबडबले. आता काय खाऊ घालू मी या मुक्या जनावरांना? कुठून आणू पैसे? कुठली आणू वैरण?.. कसं सांभाळू मी यांना...? त्याला भोवळ आली... तो दावणीतच पडला. आपला धनी एकाकी पडलेला पाहून बैल घाबरले, ओरडू लागले....

थोड्या वेळानं तो उठला...बैलावरून पुन्हा एकदा नजर फिरवली. हृदय भरून आलं डोळे दाटून आले.... तसाच दावणीचा कासरा सोडला..... आणि बैलांना घेऊन निघाला..... बार्शीच्या.....

करुन सुपारी कात्रीत सुंदराला म्हणाला, “कशी काय हाय जोडं?”
 “काय बी करताव बघा तुम्ही, मनाचा राजा अन् गाढवाच्या लग्नाला बेंडबाजा.”
 “तू काय बी काळजी करू नकू, दोन वर्षात पैसे फेडतो का न्हाई बघ.”
 “ते समदं खरं हाय पण.....”
 “पण काय? म्या काय कामाला कच्चा हाय व्हय, रातीच दिवस करीन.”

चांगली बैलं पाहून गावातले शेतकरी त्याचं कौतुक करू लागले. त्यालाही स्वतःचा अभिमान वाटू लागला. आनंदानं काम करू लागला. मोठ्या थाटात तो गावातनं गाडी घेऊन जायचा. शेतात काम करताना मोठमोठ्यानं बैलांना गाणी म्हणायचा. सारं शिवार घुमवायचा.

जुलै महिना संपत आला होता. अजून पाऊस काही पडला नव्हता. शेतातली कामं खोळंबली. शेतकरी चिंतातूर झाले होते. पावसाअभावी पेरणी कशी करावी हा प्रश्न होता.

बैलांची उरलेली रक्कम द्यायची होती. मालकानं तगादा लावला होता. जवळचे सारे पैसे कडबा, पेंड यासाठी खर्च झाले होते. काय करावं ते मुरलाला सुचेनासं झालं.

सगळ्या वाटा बंद झाल्या होत्या. शेवटी एका सावकाराला एक एकर जमीन विकली व बैलाचे पैसे दिले.

पावसाळा सुरु होऊन दोन महिने झाले होते. पावसाचा पत्ता नव्हता. ढग यायचे आणि निघून जायचे. सारे शेतकरी हवालदिल झाले होते. जमिनीला भेगा पडल्या होत्या, नाले आटले होते. तळी कोरडी पडली होती. विहिरींनी तळ गाठला होता. जनावरं आणि माणसं पाण्यासाठी भटकत होती. झाडं वटू लागली होती. किडं, मुंग्या उनानं तडफडून मरत होती. पाखरं उडून दूर गेली होती.

काम नसल्यामुळे मजुरांची उपासमार होऊ लागली होती. जनावरांचा चारा संपत आला होता. कडब्याच्या गंजीनं मोगळ गाठलं होतं. उत्पन्न नसल्यामुळं शेतकऱ्याचं, मजुराचं हात तंग झालं होतं. रोजच्या गरजा भागवणंही कठीण झालं होतं.

आकाशात ढग येत होतं आणि वाऱ्याचा हात धरून निघून जातं होतं. माणसं आभाळाकडं डोळं लावून बसली होती.

मुरलानं घेतलेली वैरण संपली होती. जवळ एक पैसाही नव्हता. वैरणीचे भाव भडकले होते. बैलांना रोज पेंड मिळेनाशी झाली होती. अशा परिस्थितीत कुणी

.....अनुक्रमणिका.....

अ.नं	कथा	पान नं.
१-	पाहुणचार.....	१
२-	तीन रुपये साठ पैसे.....	८
३-	खिलारी बैलं.....	१४
४-	कवडीचा भाव.....	२०
५-	गावचा सर्व्हे.....	२६
६-	ढवारा.....	३२
७-	बापू.....	३८
८-	अभागिन.....	४४
९-	कुलवंतीण.....	४९
१०-	बक्षीस.....	५३
११-	माया.....	५७
१२-	सदू.....	६१
१३-	दैवाचा खेळ.....	६६
१४-	घात.....	७१
१५-	माळावरची पाखरं.....	७५

“बैलं आणायला.”

“अवं डोकं फिरलं का काय तुमचं?”

“राजाचा पोषाख आपल्याला कसा शोभलं? माणसानं आपल्या पायरीनं रहावं.”

“राजानं भरजरी कापडं घालावी अन् आपण.....”

“अवं असं कसं बोलताय?”

“समुद्राच्या पल्याड जायचं ठरविल्याशिवाय माणूस नदीपार करू शकत नाही सुंदरा.”

मुरलाचा हे बोलणं ऐकून सुंदरानं आपल्या तोंडाला कुलूप लावलं व मुकाट्यानं भाकरी थापल्या.

भाकरी बांधून घेतल्या जवळचे पांच हजार रुपये घेतले आणि बार्शीचा बाजार गाठला.

सगळा बाजार फिरून एक चांगली बैलजोडी पसंत केली रंगानं पांढरी शुभ्र....उभी शिंग..... तरणीबांड खोंडं.....

सौदा ठरला तीस हजार रुपयाला . पाच हजार मालकाच्या हातावर टेकवले. उरलेले पंचवीस हजार एक महिन्यात द्यायचे कबूल केले. मोठ्या आनंदानं बैलाच्या पाठीवर थाप टाकली. बैलं सोडली आणि गावाकडचा रस्ता धरला.

गावात नंबर एकची बैलं..... सारं गाव पहायला येईल.... झकास बैलं घेतली म्हणतील.

गावाची नदी आली तसा तो भानावर आला. नदीवर नेऊन बैलांना पाणी पाजलं. घराकडं निघाला. वाटेनं जाताना प्रत्येकजण विचारत होता. तो छाती फुगवून सांगत होता. मारुतीच्या पारावर दोन-चार जण बसले होते. त्यात गंग्याबी होता. एकानं विचारलं,

“मुरला घेतली काय जोड?”

“व्हय”

“केवढ्याची रं?”

“तीस हजाराची”

“वा! लई भारी जोड आणलीस बघ, नंबर एक”

आनंदानं मुरला आणखी खुलला. काळवंडलेल्या गंग्याच्या चेहऱ्याकडे बघत तो पुढे गेला.

घरी गेल्यावर मेखीला बैलं बांधली. तेवढ्यात सुंदरा पुजेचं ताट घेऊन आली. पूजा झाली तो वैरण टाकून घरी आला. हातपाय धुतलं सुंदरानं ताट वाढलं जेवण

“अवं आपल्याला कुठं इस एकर रान हाय, येवढी मोठी बैलं सांभाळायची हाय का आपली ताकत?”

“सखाला तरी कुठं हाय लय जमीन, भाडं-तोडं अन् बटईचं रान करतोय, किती चांगल झालय त्याचं आता.”

“धनी, नका असल्या भानगडीत पडू, आपली आर्धी सुखानं खाल्ल्याली बरी.”

“अगं, आपूण असं किती दिवस रहायचं, भिऊ भिऊ बसलं अन् चिखलात घोडं फसलं.”

“मला तर न्हाय बया हे पटत, उन्हात बसलं येडं अन् खायला मागतं पेढं.”

“सुंदरा डोंगरावर चढल्यापरीस ढगाला न्हाय भेटाय़ा येत.”

“तुमी न्हाय आयकायचा माझं, सुंदरा आपली गप अन् चूलीपुढं खप.”

खिलारी बैलं ही त्याच्या मनात पक्की भरली होती. येणाऱ्या जाणाऱ्या प्रत्येक बैल जोडीकडं मुरला निरखून बघायचा.

मुरलाचा मेहुणा पुण्याला होता. एके दिवशी तो आपल्या कुटुंबासह आला. दोन-चार दिवस राहिला परत जायला निघाला. गावात बसची सोय नव्हती. मुख्य रस्त्यापर्यंत चालत जावं लागत होतं. नोकरदार पाहुणे चालत कसं पाठवायचं म्हणून तो त्याचा चुलतभाऊ गंग्याकडे गेला.

“पाहुण्यांना घालवायचंय, बैलगाडी देतो का?”

“नाही बाबा, बैलं काय फुकट येत्यात व्हय?” पैसे खर्चवे लागतात त्याला. दुसऱ्याच्या दातानं जेवाया जमतं का? इकावं दोन एकर अन् घ्यावी बैलं.”

खाली मान घालून तो परत आला. गंगाधरचे शब्द मुरलाच्या मनाला चांगलेच लागले होते. काही झालं तरी बैलं घ्यायचीच असा त्यानं मनाशी निश्चय केला.

शनिवार होता. तो सकाळी लवकर उठला. शेताकडं गेला. शेजारच्या विहिरीवर जाऊन अंघोळ केली. परत गावाकडं आला.

दारात सडा टाकून सुंदरा भांडी घासत होती. हातातलं धोतर वाळायला टाकलं. कपाळाला गंध लावला. ओसरीवर भिंतीला टेकून बसला, तिथूनच सुंदराला हाक मारली” ये उरक लवकर, दोन भाकरी करून दे मला.”

“का वं? कुठं जायचय?”

“बार्शीला जायचय.”

“कशाला?”

पाहुणचार

अनितानं भांडी घासून ओट्यावर पालथी घातली. भांड्यावरचे पाणी ओघळून परवरावर पडत होतं. शेणानं सारवलेला परवर थोडा ओला झाला होता. जवळच लाकडी मोडका खांब उभा होता. खुंटीला व खांबाला तार बांधलेली होती. त्याच्यावर लहान मोठी कापडं वाळू घातलेली होती.

दाराच्या डाव्या बाजूला काठ फुटलेला रांजण होता. त्याच्यावर काटवट झाकलेली होती. गचकं खोलगं पडलेला तांब्या त्यावर पालथा घातला होता.

शेजारीच दोन तीन पत्रं टाकल्यालं. बाजूनं कुड घेतलेला. हेच तिचं स्वयंपाकघर. त्याला लावलेल्या मेढी किड्यांनी पोखरलेल्या. त्यातून पांढरी भुकटी गळत होती.

चुलीशेजारी भिंतीच्या कडेला सरपणाचं पेंढकं टाकल्यालं. आतून काळीभोर झालेली मातीची चूल. तिचं एक नाकाड पडलं होतं. तिच्या कोपऱ्यात उलतानं, फुकारी, पक्कड ठेवलेली होती. भाकरीचं टोपलं उचलून अनितानं केर दरवाजाच्या मागं लोटला. भाजीच्या कढईवर परात झाकली, चूलीतला इस्तू नीट इझला का बघितलं. टोपल्यावर काळं पडल्यालं चिरगुट झाकलं.

पावलांचा आवाज आला म्हणून तिनं दाराकडं बघितलं. समोर बंडूमामा, महादू काका व वसुतात्या उभा. डोक्यावरचा पदर सावरत ती म्हणाली, “लई दिसानी आलं बया मामा.”

“जावं म्हणलं भाचीची ख्याली खुशाली ऐकायला म्हातारपणांमुळं नाही होत आता”

“आलो होतो वसु तात्याच्या लेकीकडं, म्हणलं जावं तुझी भी गाठ भेट घेऊन,” महादू काका म्हणाले.

“बरं झालं की सगळी आलात ते”

“आमचं काय खरं हाय पोरी आता, जुनी झाली खोडं अन् साऱ्या जगाला कोडं” बंडू मामा!

“असं नका बोलू मामा, तुमच्याच मायेच्या सावलीत वाढलेली रोपं आम्ही, तुम्हास्नी

इसरून कसं चालल” ती लगबगीनं घरात गेली, फाटलेली बाजू खाली जाईल अशा हिशोबाने सतरंजी टाकली. गरीबी, दुःख झाकून ठेवण्यात स्त्रियांचा मोठा हातखंडा त्यांची बरोबरी पुरुषाला कधीच यायची नाही. सर्वजण आत जाऊन सतरंजीवर बसले. अनितानं सर्वांना पाणी दिलं.

“मी चहा करते हं” असं सांगून ती स्वयंपाक घरात आली. दोन चार काटक्या मोडून चुलीत घातल्या. त्याच्यावर थोडं रॉकेल ओतून चूल पेटवली. घडगी ठेवून त्यावर पातेलं ठेवलं. डबा उघडून पाहते तो आत थोडीच साखर. दोन तीन कप चहाला एवढी साखर कशी पुरणार? घरात गेली उतरंड उतरली. एका गाड्यात गुळाचा खडा ठेवला होता तो घेतला आणि दूधाचं पातेलं घेऊन बाहेर आली. थोडा गुळ पातेल्यात टाकला नि चहा उकळला.

तांब्याच्या तोंडावर पांढरं चिरगुट टाकून चहा तांब्यात गाळून घेतला. दांडा मोडलेला कप बशीत ठेवून त्यात चहा ओतला. तो वसुतात्याच्या हातावर टेकवला. तात्यांनी चहा घेतला. “पोरी गुळाचा चहा केलास वाटतं”

“व्हय तात्या तुमाला जरा जास्त गोड चहाची सवय हाय, म्हणून टाकला गुळच”

“बरं बरं असु दी. अजूनबी आमच्या सवयी ध्यानात ठेवल्यास की?”

“कशी इसरन तात्या”

“पोरं दिसत नाहीत” मामांनी इचारलं

“ती साळत गेल्यात, मी बी निघालेच होते तेवढ्यात तुम्ही आलात.”

“काय करतेस रानात?”

“खुरपाया जाते रोजानं”

“बरं बरं असू दी”

“एकटीच्या जीवावरच सगळं हाय मामा घरी बसून काय करू? दोन लेकरं हायती खाणारी”

“तुझं बी खरं हाय पोरी, काय करशील? नवरा एकाएकी गेला, फार वाईट झालं बघ, ना कुणाचा आधार ना आसरा”

“काय करू मामा.... नशीबाचं भोग म्हणायचं..” असं म्हणताच अनिताच्या डोळ्यात पाणी उभं राहिलं.

“नको पोरी रडू, जातील दिवस. नको काळजी करू.”

“ये मुरला बस”

मुरला गाडीत बसला सखानं कासरा ढिला केल्याबरोबर बैलानी धावायला सुरुवात केली.

“सखा बैलं लई भारी हायती बघ”

“बैलं नादच खुळा, अंगावर कासरासुद्धा पडू देत न्हायती. ढोणग्या नांगरसुद्धा पळतीवरच वढत्यात बघ”

“काय म्हणतोस?”

“व्हय म्हणं, ह्यांच्या जीवावरच दोन एकर रान घेतलय म्या.”

आपणबी अशीच जोड घ्यायची. पांढरी शुभ्र टोकदार शिंगाची. गुणवान अन् कामाची तर.... मुरला मनात पुटपुटला.

सखानं गाडी थांबवली. गाडी थांबली तसा मुरला भानावर आला. खाली उतरला. उसळ्या मारीत धावणाऱ्या बैलजोडीकडं पहात तो तसाच उभा होता.

तो घरी आला. उजेड नाहीसा झाला होता. अंधारानं सगळ्या गावाला मिठीत घेतलं होतं. घराघरातून दिवे लुकलुकत होते. मुरलाची बायको सुंदरा-स्वयंपाक करत होती. वरणाच्या फोडणीचा वास सान्या घरात पसरला होता. मुरला दिसताच धुराणं लाल झालेले डोळे पदराला पुसत ती उठली. रांजनातला तांब्या भरून आणला. मुरलाच्या हातात दिला. त्यानं चूळ भरली. हातपाय धुतलं. नेसलेल्या धोतरालाच तोंड पुसून घरात येऊन बसला.

चहाचा कप हातात देत सुंदरा म्हणाली, “आज येळ केला?”

“अगं त्या बाभळीजवळच्या उटाडानं लई बेजारी काढली.”

“राहू द्यायचं की तसचं, जरा पावसानं भिजल्यावर निघालं असतं.”

“वाढू का जेवाया तुम्हास्नी? इळभर काम करून भूक लागली असल.”

“दोघं बी जेऊ, तुला तरी कमी हाय काय काम?”

“मी जेवले असते की पुना”

“नगं नगं, पुना नग अन् मुंबई नग, वाढून घे तुलाबी”

“बरं, चला”

“अगं, काय त्या सख्याची बैलं हायती, वाऱ्यासारखी पळत्यात.”

“तुम्ही कवा बघितली?”

“येताना त्याच्याच गाडीत बसून आलोय मी.”

“आपल्याला बी घ्यावीच म्हणतोय एक खिलारी जोड.”

खिलारी बैलं

सुगी संपली होती. कडब्याच्या गंजी लावून झाल्या होत्या. ज्वारीची पोती घराघरात जाऊन विसावली होती. महिलांनी उन्हाळ कामांना सुरुवात केली होती. खताला बैलगाड्या चालू होत्या. नांगरणी, उन्हाळ खरडा अशी कामे रानात चालू होती. रिकामी जनावरं बांधावरची गवंतं वाळून गेल्यामुळे भुसकटं आणि पालापाचोळा खाऊन दुपारी सावली गाठत होती.

मुरला आपल्या शेतातली उटाडं काढीत होता. तेवढ्यात माळावर निघालेला शेजारचा लक्ष्या आला.

“ये मुरला अरं उन्हाचं काय करतो? ये घटकाभर सावलीला.”

“अरं हे उटाड लय सळाय लागलय बघ”

“ये बघू पुना, पारानं उचकू त्याला.”

दोघं सावलीत बसली पान तंबाखू खावून पिचकान्या मारीत गप्पाला सुरुवात झाली.

“ती जोड कुणाची रं मुरला? लई तार्ईट हाय”

“ती हाय सखा आण्णाची”

“मी बी घ्यावी म्हणतोय एक खिलारी जोड”

“नको मरदा, बैलाचा नाद करू; तू काय दहा-पाच एकाराचा धनी हाय का? मोठी मोठी बेजार होत्यात, आपल्या सारख्याचं तर काय”

“चिमणीला नाही दाना पाणी अन् सुखात ठेवीन राणी”

“असं कसं म्हणतो लक्ष्या”

“होय खरं हाय बाबा.खिलारी बैलं सांभाळणं सोप न्हाय, नकू हुटाचा.....”

“चल लई येळ झाला”

“बरं”

दिवस मावळायला लागला मुरला घराकडं निघाला. पांटीच्या जवळ आला. तेवढ्यात तिकडून सखा गाडी घेऊन आला. मुरला दिसताच त्यान गाडी थांबवली.

थोडावेळ सारेच स्तब्ध झाले. गालावर ओघळलेले आश्रू पदरानं पुसत ती उठली. मामा व सोबतची मंडळी बऱ्याच दिवसांनी आली होती. त्यांना जेवायला करायला हवे होते. घरी आलेले पाहुणे उपाशी कसे पाठवायचे?

“मामा, तुम्ही घटकाभर बाहेर हवेला बसा, मी लगेच स्वयंपाक करते”

“नको पोरी आम्ही येतानाच जेवलो होतो. तिथं बसलो अन् इथं उतरलो, कशी भूक लागलं?” महादूकाका व वसुतात्यानीही नको म्हणून माना डोलावल्या.

“नाही म्हणू नका, लई दिसानी आलात सारी, माझ्या हातची भाजी भाकरी खावून जावा.”

बंडू मामा म्हणाले, “चला तात्या बसू घटकाभर बाहीर ही पोरगी लई मयाची हाय, आपलं नाही आयकायची.” “बरं बरं” म्हणीत तात्या व काका बाहेर येऊन बसले.

अनितानं पिठाचा डबा उघडला तो रिकामाच. कसंबसं एक दामटं होईल एवढच पीठ त्यात होतं. घरात तर धान्याचा दाणा नव्हता. जवळ पैसेही नव्हते ती विचारात पडली.

गेल्या वर्षी पाऊस अपुरा पडल्यामुळे शेतात काही पिकलं नव्हतं. ज्वारी, दाळ, गहू सारं विकत घ्यावं लागत होतं. शिवाय लेकरांचा शाळेचा खर्च. एकटीच्या मजुरीवरच सारं. तीही रोज मिळत नसे. फाटक्या प्रपंचाला ठिगळं लावता लावता तिचा जीव मेटाकुटीला आला होता. वेळप्रसंगी दोन दोन दिवस उपाशी राहून लेकरांना कशी तरी चटणी भाकर खाऊ घालत होती. परीक्षेच्या फीसाठी मुले रडत होती. एक दोन दिवसात देते असं सांगून पोरं समजूत घालून शाळेत पाठवली होती.

तिनं विचार केला. हे पाहुणे आपल्या घरी आले आहेत. आपलं घर कसं का असंना येणाऱ्या पाहुण्यांना आभाळाच्या छताखाली बसवून कोरभर भाकर आणि तांब्याभर पाणी देणं हे आपलं काम हाय. त्यांचा पाहुणचार करायला हवा.

ती घराबाहेर पडली. शेजारचंही कोणी दिसत नव्हत. शेतात खुरपणं चालू होती. त्यामुळे सगळी लवकरच निघत. लेकरं शाळेला गेलेली, सगळ्या घरांना कुलपं लटकवलेली दिसत होती. सगळीकडं फिरली पण घरी कुणीही भेटलं नाही,

शेवटी ती नागू आण्णांच्या घरी गेली त्यांच्याकडून दोन-तीन दिवसांचा रोजगार यायचा होता. पण आण्णाही सकाळीच शेतात गेले होते. दारात त्यांची

म्हातारी दळण करत होती.

“आण्णा हायेत का घरी?”

“का गं?”

“काम व्हतं त्यांच्याकडं”

“काय रोजगार राहिलाय काय तुझा?”

व्हय अचानक पाव्हणं आल्यात, त्यास्नी जेवाया करायचं हुतं, घरात तर एक दाना बी न्हाय”

“अगं पर त्यो झावळात उठून रानात गेलाय, ऊस भिजवायला.”

“मग जवारी तर द्या शेरभर”

“मी न्हाय बया द्यायची तुला माहित नाही काय माझी सून? ‘पुरीचं बेणं अन् गावभर गाणं’ ती म्हणीन म्हातारीनं जवारी इकली.”

“अवं मी सांगते आण्णास्नी”

“त्यो तरी कुठला शहाणा बायकोपुढं डुलतो वाघ अन् आईवर सारा काढतोय राग”

“पीठ तरी द्या शेर आठवा?”

“कसं सांगू आनू तुला, ही सारी माझ्या नवऱ्याचीच इस्टेट हाय पण कोरभर भाकरीला अन् तांब्याभर पाण्याला महाग केलय मला ह्या बाईनं” म्हातारीच्या डोळ्यात पाणी आलं

“जाऊ द्या, नका रडू आत्या, मी बघते कुणाकडनं तरी”

शेवटी निराश होऊन अनिता परत फिरली, घरी आली मोठा प्रश्न उभा होता, पाहुण्यांना उपाशी तर कसं पाठवायचं?

क्षणभर विचार केला आणि फळीवरचे डबे उघडून पाहू लागली. एका डब्यात तेलाची पिशवी होती. मागच्या बाजारात तिनं दोन पिशव्या घेतल्या होत्या. त्यातलीच एक पिशवी शिल्लक होती, ती काढून घेतली. डबा टोपण लावून फळीवर ठेवला व घराबाहेर पडली.

गिन्हाईक नव्हत म्हणून दुकानदार पानांची करंडी घेऊन तो निसीत बसला होता. अनिता आल्यावर तो उठला आणि म्हणाला “काय द्यायचं?”

“त्या दिवशी दोन तेलाच्या पिशव्या घेतल्या होत्या. ही एक परत घ्या अन् मला थोडा बाजार व पैसे द्या”

म्हणून मन त्याचे आभार मानत होतं. बरीच रात्र झाली होती.

आजारानं अशक्त झालेला विकास भिजून चिंब झाल्यामुळं लटलट कापत होता. “आलं आता आपलं घर जवळ” असं सांगून कबई त्याच्या पाठीवरून मायेचा हात फिरवत होती. तहान, भूख, तसेच दुःख अशा कितीतरी गोष्टी शमविण्याचं औषध म्हणजे आईची माया. तो थोडा शांत झाला.

आज महाभयंकर संकट आलं होतं. पण दैवानच त्याला दूर सारलं होतं. शांत झालेल्या कुसळंबला मागे टाकून ती पुढच्या चढावर आली. रेल्वे स्टेशनवरचे दिवे लखलखत होते. अर्धवट बांधलेली कारखान्याची इमारत त्यांच्याकडे पहात उभी होती. उताराचा रस्ता लागला. बाजूला दाट झाडी होती. ओढा खळखळत होता. झाडावरून ओघळून पडणारे पाण्याचे थेंब टपटप आवाज करत होते. आंब्याच्या झाडावर बसलेली घुबडं घूत्कारत होती. भीती वाटत होती. भूताखेतांच्या या भागात घडलेल्या अनेक घटना त्यांनी ऐकलेल्या होत्या. रात्रीचा प्रवास करताना काही प्रवासी एकाकी नाहीसे झाल्याचेही ऐकले होते. दिवसाही इथून जायला माणसं घाबरत होती. आता तर रात्र होती. शिवाय सोबतही कुणी नव्हतं. इतक्यात रस्त्यावरून काहीतरी टुनकन उडी मारून पळालं. ते खूप घाबरले. जागेवरच थांबले. पुढं जायचं धाडस होईना. पण थांबून कसं चालणार, आजूबाजूला कोणी नव्हतं.

काय व्हायचे असेल ते होऊ दे असा निश्चय करून ते निघाले. पुढं आणखी एक एक प्राणी उड्या मारत पळू लागला. आता मात्र तो हरणांचा कळप असल्याचं त्यांच्या लक्षात आलं. थोडी भीती कमी झाली पायात बळ आलं. रस्ता माग पडू लागला. ढगांच्या पडद्याआडून चंद्र बाहेर आला. चांदण्याही आकाशाच्या अंगणात येऊन रोषणाई करू लागल्या. भिजून चिंब झालेली झाडंझुडपं टिपूर चांदण्यात शोभिवंत दिसू लागली. पाणी पिऊन तृप्त झालेली माती ढेकरा देऊ लागली. शेताशेतातील पिकं खुशीत वाऱ्याबरोबर हळूवार डोलू लागली.

धानोऱ्याला जाणारा रस्ता आला. पुरीला जाणारा रस्ता झाडात जाऊन लपलेला होता. हळूहळू वळण मागे पडले. चालून चालून पाय थकले होते. शरीर शिणलं होतं थंडीनं गारठलं होतं. नदीचं पाणी दिसू लागलं तसं मन थोड उल्हासित झालं. नदीला पाणी आलं होतं. नदीच्या पुलावरून पाणी थोडं वाहत होतं.

टिपूर चांदणं पडल्यामुळं पलीकडे जाणारा रस्ता दिसत होता. एकमेकांचा हात धरून त्यांनी सावकाश पुलावरून रस्ता ओलांडला. गावातले रस्त्यावरचे दिवे चमकू लागले. रात्रीच्या कुशीत शांत झोपलेले घारी गांव दिसू लागले.....

पाऊस येण्याचं चिन्ह दिसत होतं. कबईला जास्तच काळजी वाटू लागली. ती बापूंना म्हणाली, “अवं आभाळ आलंय आता कसं करायचं? अजून गाव तर लांब हाय.”

“आपल्या हातात काय हाय, देवाच्या मनात असल तसं करीन, आपण फक्त पायात बळ आणून चालत राहू.”

अजून गाव बरच दूर होतं. घरी पोहचायला अजून एक दीड तास हवा होता. रिमझिम पावसाला सुरुवात झाली. अंगावर घ्यायलाही काही नव्हतं, कबईनं विकासला पदराखाली झाकून घेतलं होतं. स्वतःच्या जीवापेक्षाही लेकराला अधिक मोल देणारी फक्त आईच असू शकते.

पावसाचा जोर वाढला. मोठमोठे थेंब पडू लागले. ढगांनी आक्राळ विकाळ रूप धारण केलं. विजा कडाडू लागल्या. काळाकुट्ट अंधार होता. वारा जोरात वाहत होता. झाडांच्या फांद्या मोडून पडत होत्या. विजांच्या लखलखाटात हा निसर्गाचा रुद्रावतार क्षणभर दिसत होता. त्यांच्या काळजाचं पाणी झालं होतं. मोकळं पटांगण बघून ती दोघं खाली बसली. कबईनी विकासला पोटाशी धरलं. पावसाच्या मोठेमोठ्या थेंबांनी सगळं अंग सडकलं जात होतं. कोणत्या क्षणी काय होईल हे सांगता येत नव्हतं.

निसर्ग आपली सगळी महासंहारक अशी अस्त्र घेऊन धरती मातेशी घनघोर युद्ध करत होता. त्या युद्धभूमीवर अडकलेल्या या जीवांना आपल्या सुटकेचा मार्ग दिसत नव्हता. इतक्यात लख्ख प्रकाश पडला आणि जोराचा धडका झाला. धरतीचं काळीज फोडून वीज क्षणात नाहीशी झाली. पाच दहा मिनिटे झाली. विकासच्या रडण्याचा आवाज कानावर आला. त्यांनी डोळे उघडले आपण सुरक्षित असल्याची खात्री झाली.

एकदीड तासानं हळूहळू पाऊस कमी झाला. खळखळ वाहणाऱ्या पाण्याचा आवाज कानावर पडू लागला. सुसाट वेगाने धावणारा वारा मंदावला. ढगांचा पडदा दूर सारून चांदण्या धरतीकडे डोकावून पाहू लागल्या.

चिंब झालेल्या देहाला थंडी बोचत होती. डोळ्यातून ओघळणाऱ्या आश्रुंना कबईने ओल्या पदरानेच पुसले. थंडीने काकडणाऱ्या पोटच्या गोळ्याकडे निरखून पाहिले. त्याच्या अंगावरची ओली झालेली कपडे काढली. कपडे काढून पिळले तसेच ओले कपडे त्याच्या अंगात अडकवले. त्याला खांद्यावर घेतले. आणि रस्ता धरला.

शब्द मुके झाले होते. दोघे गावाच्या दिशेने पुढे सरकत होते. ओल्या कपड्यातून पाण्याचे थेंब ओघळत होते. आलेल्या संकटातून परमेश्वरानं वाचवलं

“का वं तसं?”

“असू द्या, मला जरा नड हाय, घ्या गरीबाला सांभाळून”

“एक छटाक मिरच्या, अन दोन छटाक बेसन द्या”

दुकानदाराने सामान देऊन उरलेले पैसे तिला दिले. ती तशीच गिरणीत गेली. दळण संपल्यामुळं गिरणीवाला बाहेर बाकड्यावर बसून पान खात काकासंग गप्पा मारीत बसला होता. अनिता दिसताच तंबाखुचा तोबरा तोंडात टाकत तो म्हणाला “का वं?”

“मला दोन किलो पीठ द्या”

“न्यायला काय आणलं का?”

“दुकानाहून तशीच आले हिकडं, उघडी हाय का गिरणी बघावं म्हणून , द्या तुमचा डबा , येरवाळी पोहच करते.”

दोन किलो पीठ घेतलं, त्याला पैसे दिले आणि ती घराकडे निघाली, अडचण सुटल्यामुळं अनिताचा चेहरा खुलला होता. ती लगबगीनं घरी आली.

अनिताची चाललेली घालमेल पाहुण्यांच्या लक्षात आली होती. मामा म्हणाले, “उगीच धावपळ करु नको पोरी. आम्ही काय नवं पाव्हणं आहोत का?”

“काही नाही मामा, नका काळजी करू, जरा काम व्हतं म्हणून येळ लागला, आता टाकते, पाच सहा भाकरीला काय टाईम लागतोय?”

तिनं चूल पेटवली भाकरीला बसली. महानंदीचं सरपण होतं, त्याचा धूर सगळ्या घरात पसरला होता. धूरानं तिच डोळं लालबुंद झालं होतं. सुरान जाळ काही लागत नव्हता. डोळ्यातून पाणी गळत होतं. आठ-नऊ भाकरी थापल्या. काटवट बाहेर आणून ठेवली. पिठाचा डबा घरात नेऊन ठेवला.

दोन कांदं चिरलं, दहा बारा मिरच्या नखलल्या, लसून मीठ कुटलं आणि चुलीवरचा तवा उलथण्यानं चांगला खरडला. गरम तव्यावरच पाणी वतून उलथण्यानं काळं पाणी बाजूला काढलं

तवा कोरडा पडल्यावर तेलाची धार सोडून त्यात लसून मिरच्याचं तुकडं भाजलं त्यात पाणी वतलं. बाहेर आलेल्या काटक्या चुलीत सरकावून फुकारीनं जाळ फुकला पाणी उकळलं की बेसनपीठात थोडं ज्वारीचे पीठ मिसळलं उकळत्या पाण्यात थोडं थोडं पीठ टाकून हालवलं. त्यात थोड मीठ टाकलं चटचटलं की

चूलीतली लाकडी बाहेर काढली. पाणी टाकून विझवली.

पाण्याची बादली भरली. त्यात तांब्या टाकला. न्हानीजवळ नेऊन ठेवली. टॉवेल समोरच्या खुंटीवर ठेवला.

“मामा, तात्या धुवा हातपाय”

सर्वांनी हातपाय धुतले, घरात येऊन बसले. अनितानं दोनचार कांदं चिरलं, ताटात भाकरी मोडून ठेवली. कांदा, बेसन वाढलं शेजारी चिमूटभर मीठ वाढलं. लिंबू चिरून एकेक फोड ताटाला लावली. सर्वांच्यासमोर एकेक ताट ठेवलं, पाण्याचे तांबे भरून ठेवले.

“ध्या आता, सावकाश जेवा.”

सगळ्यांनी जेवायला सुरुवात केली. “पोरे काय झकास बेत केलास गं?”

“बेत कसला आलाय काका, माझ्या घरचं पिठलं भाकर गोड मानून घ्या”

“पोरी काय केलय यात महत्त्व नसतं., कसं केलय हे महत्त्वाचं”

“मघापासून तुझी धावपळ बघतोय आम्ही, काय करायचं पाची पक्कानाला? आपल्या बेसन भाकरीची चव येईल का त्याला?”

“उगीच कौतीक करून नका तात्या, घ्या थोडी भाकरी, बेसन वाढू का?”

“वाढ आधी भाकरी, थोडं बेसन बी झकास झालं पोरी.”

“आनुच्या हाताला भारी चव हाय काका,”

“अगदी बरोबर बोललात तात्या.”

“पोटभर जेवा बर कां, अनमान करू नका”

“तू एवढं आवडीनं केलस, तर मग आम्ही कशाला हायगय करतोय.”

“खरंच”

“होय, अगदी पोटभर जेवलो बघ आम्ही”

जेवणं झाली, सगळे उठले, अनितानं बाहेर सतरंजी टाकली. मंडळी पान खात बसली.

अनितानं ताट उचलून बाहेर आणून ठेवली, घर झाडून घेतलं. चुलीवरच सारं आवरलं.

घटकाभर बसून सगळ्यांनी गप्पा मारल्या. पोटभर जेवण झाल्यामुळे मंडळींचे चेहरे फुलले होते, अनितालाही समाधान वाटत होतं.

त्यांच्याकडून चार रुपये.”

बार्षी ते घारी गावचं १ रु. ८० पैसे तिकीट होतं. दोघांच्या तिकीटासाठी ३ रु. ६० पैसे हवे होते. पुढं चौकात एकजण भेटला. बापूनी त्याला विचारलं, “पोराला दवाखान्यात आणलं होतं, सगळे पैसे संपलेत चार रुपये देता का?”

“माझ्याकडं रुपया बी नाही, होतं तेवढ्याचं सामान घेतलय?” बस स्टँड आलं, गेटजवळ पुढारी बबनराव उभे होते बापूनी त्यांना हटकलं तो ताडकन म्हणाला, “तिकटाला पैसे नाहीत तर जा की मग चालत, उगीच काय लोकापुढं हात पसरतोस.”

बापू त्याला काही न बोलता पुढे निघून गेले. खूप वाईट वाटत होतं पण इलाज नव्हता. ती दोघं स्टँडमध्ये आली. रामा व शामा बसची वाट बघत बसले होते. त्यांना सगळी परिस्थिती सांगितली. पण काही उपयोग झाला नाही. सगळ्या स्टँडवर फिरले पण मदत करणारं कुणीही भेटलं नाही.

संध्याकाळचे सहा वाजले होते. पैसा तर कुणी देईना. शेवटी दोघांनी विचार केला आलेल्या संकटाला आपणच तोंड द्यायला हवं. दुसऱ्याला दोष देण्यात काय अर्थ. शेवटी त्यांनी चालत जायचा निर्णय घेतला. दुसरा काही मार्गच नव्हता. तीन रुपये साठ पैशासाठी सोळा किलोमीटर अंतर चालायचं होतं. तेही रात्रीच्या वेळी.

मन खंबीर केलं पायात बळ आणलं आणि दोघांनी गावाकडचा रस्ता धरला. दिवस मावळतीला गेला होता. अंधार हळूहळू पुढे सरकू लागला होता. दिवसभर घराबाहेर पडलेली पाखरं घरट्यात येऊन चिल्यापिल्यांची विचारपूस करत होती. गाई, म्हशी आपल्या वासरांना तृप्त करून आंजारत गोंजारत होत्या. घराघरातून चुली पेटू लागल्या होत्या. एक आई मात्र आजारी असलेल्या आपल्या चिमुकल्याला खांद्यावर घेऊन रस्ता तुडवत होती. अंधाराला बाजूला सारत पुढं चालत होती. दूर असलेल्या आपल्या घरट्याच्या दिशेने.

रात्र वाढू लागली. रस्ता दिसत नव्हता. फक्त पावलांचा आवाज येत होता. सगळीकडे शांतता पसरली होती. घराच्या ओढीनं भरभर पावलं टाकीत ती दोघं चालत होती. फेराफेरानं विकासला खांद्यावर घेत होती.

रात्री वाट दाखवायला मदत करणारा चंद्रही ढगांनी झाकून ठेवला होता. चांदणही मेघांच्या कृष्णधवल पडद्याआड लपून बसलं होतं. वारा अंगाला झोंबत होता. रस्त्याच्या आजूबाजूला असलेली झाडं अंधारात वेगवेगळं रूप घेऊन भीती दाखवत होती. रात्री ओरडणारी पाखरं चित्रविचित्र आवाज काढत होती.

आकाशात ढगांची गर्दी झाली होती. विजांचा लखलखाट सुरू झाला होता.

डॉक्टरांनी त्याला पोलिओ झाल्याचं सांगितलं. जवळचे पैसे तर संपत आले होते. मोठी अडचण होती. पैसे मागायचे कुणाला? पाहुणे रावळेही सगळे गरीबच. घरी न्यावं तर हा कायमचा लुळा, पांगळा होऊन बसेल? कधी कधी माणूस असा काही अडचणीत सापडतो बाहेर पडायचा मार्गच त्याला लवकर सापडत नाही.

दोन दिवस गेले मार्ग काही निघंना. तेव्हा कबईनं मंगळसूत्र काढलं आणि बापूच्या हातात देत म्हणाली “मोडा हे”

“अगं काय करतेस तू हे” बापू चकित होऊन म्हणाले.

“होय मोडा मंगळसूत्रच, पोटचा गोळा मरणाच्या दाढत अडकलाय, ह्या सोन्याला ठिवून मला काय करायचय? पितळंच आणा चार दोन रुपयाचं, आयुष्यभर फक्त कपाळाला कंकू राहिलं म्हणजे झालं, तोच लाखमोलाचा दागिना हाय”

मंगळसूत्र मोडायचं बापूंच्या जीवावर आलं होतं. पण इलाज नव्हता. ते मोडलं, पितळेचं मंगळसूत्र आणलं. ते कबईनं गळ्यात घालतं. आलेले पैसे दवाखान्यात खर्च केले.

काहीही करून त्याला नीट करावं असं त्यांना वाटे. पण त्यासाठी हवा होता पैसा? आणायचा कोठून? शेवटी सरड्याची धाव.....

दवाखान्यात येऊन पंधरा दिवस झाले होते. विकासच्या तब्येतीत थोडी सुधारणा झाली होती. थोडे थोडे हातपाय तो हलवू लागला होता. सारे पैसे संपले होते.

आमच्या पाथरीच्या गुणवंत मामांनी विकास खूप आजारी असल्याचे समजल्यावर दहावीची फी भरायला ठेवलेले पैसे पाठवून दिले होते. त्यात एक-दोन दिवसाचे भागले.

पैसे संपले तसा इलाजही संपला. आता ते कुठून मिळतील अशी आशाही नव्हती. आता काही उपाय नाही. परमेश्वरावर भरोसा ठेवून घरी घेऊन जायचे असे बापू व कबईने ठरवले. डॉक्टर म्हणत होते आणखी दोन-तीन दिवस राहू द्या. म्हणजे तो पूर्ण बरा होईल. एका पायात थोडी कसर आहे. बापू म्हणाले, “आता एक पैसाही शिल्लक नाही, काय करावं? आमचा नाईलाज आहे.”

पाच वाजत आले होते. नाईलाजास्तव त्यांनी दवाखाना सोडला. कबईनं विकासला खांद्यावर घेतलं. बापूनी हातात पिशवी घेतली. बसस्टँड जवळ आलं. कबई म्हणाली, “आपल्याजवळ तर पैसे नाहीत, गावाकडं कसं जायच?”

“आज शनिवार हाय, बाजार दिवस भेटल कुणी तरी गावाकडलं, घेऊ

दिवस कलला होता, मामानी जवळ ठेवलेला तांब्या उचलून तोंडाला लावला. एका दमात संपवला. तांब्या खाली ठेवत बंडू मामा म्हणाले “चला निघू आता?” “अवं रहावा की आजच्या दिवस.”

“रहायला नाही जमायचं? संध्याकाळी कोट्यावर माणूस लागतं, जनावरं हायती पाच सात.”

“आमचं बी तसच हाय काका, कुठं चार दिवस राहीन म्हटल तर जमत नाही.”

“आता कधी येणार मामा?”

“येईन असाच एखाद्या दिवशी, तुझ्या बेसन भाकरीची आठवण झाली की? सोबत तात्या व काकांना बी घेऊन येईन.”

“व्हय अनू अगदी झकास पाहुणचार झाला बघ, आम्ही नक्की येऊ.”

“तुमच्यासारख्या वडीलधान्या माणसांचीच शिकवण हाय ही. आपल्या घरी आल्याला माणूस चार घास खाऊनच परत गेला पाहिजे.”

“पण ती आठवणीत ठेवणाऱ्या पोरी, किती आहेत आज..... अगदीच.....”

“निघतो आम्ही आता”

“बरं, या”

अनिताला आशीर्वाद देऊन मंडळींनी गावाकडचा रस्ता धरला. हळूहळू दूर गेलेल्या आकृत्यांकडे पहात अनिता दाराशी उभी होती.

१
 २
 ३
 ४
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९
 १०
 ११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

१
 २
 ३
 ४
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९
 १०
 ११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

धुवून घेतल्या. खळ्यातही निवद दाखवण्यात आला.

सगळां देवदेव पार पडल्यावर जेवणाची तयारी सुरु झाली. तेवढ्यात एकानं खुळ काढलं “जेवण नुसतं कोरडच दिसतय? काय औषधपाणी?” तेवढ्यात दुसरा बोलला “व्हय तर बाटलीतल्या पाण्याबिगार मटणाचं जेवण काय सोबतय?” तिसरा आधीच एक तांब्या टाकून आल्याला व्हता. पुन्हा नाव निघाल्याबरोबर त्याला भलताच चेव चढला. “अहो त्या पाण्याचं कशाला काढताव? ते पाणी म्हणजे स्वरगातलं अमरत, ते प्यालं की लगीच इमानात बसवितं. गरगर करीत स्वरगात नेतं. कुणाच्या बापाची भीती वाटत नाय कशाचा मार लागत नाय? कसंबी नाचीवतं अन् कुठबी लोळवीतं सगळी मजाच मजा? त्याला साथ देत पाटील बोलले खरं हाय तुझं “दारु नसती तर माणसाला या जीवनाचा खरा आनंद लुटता आला नसता.” पाटलांनी शंकन्याला बाटल्या आणायला सांगितल्या. तोही लगबगीनं घेऊन आला.

सगळ्यांनी थोडी थोडी ढकलली अन् मगच जेवणाला सुरुवात झाली. पहिला घास घेताना ‘मसुबाचं चांगभल’ असा जोराचा गजर झाला. भराभर घास तोंडात जाऊन पडू लागले. मधून एखादा ग्लास घुसायचा अन् पोटात जाऊन बसायचा मग जेवणाराला आणखी रंग चढायचा. जसा जसा गार वारा लागल तसा तसा जेवणारा प्रत्येकजण नागासारखा ताटाभोवती डुलायचा. तोंडान भडाभडा शब्द वकायचा.

अशा रंगलेल्या पंक्तीत सावळ्याही बसला होता. बकन्याचं जेवण म्हणून सकाळपासून उपाशी व्हता. सदऱ्याच्या बाह्या मागं सारून वरपीत व्हता. एक दोन करत करत सहा भाकरीचा मुडदा त्यानं पाडला. वरून एक परातभर आमटी रिचवली अन् हाश हुश करत हात धुवून उठला.

सगळ्यांची जेवण झाली. काही जण कोलमडत तर काही सरळ उठून बाजूच्या चवाळ्यावर जाऊन बसली. बसून बसून पानाचं तोबरं तोंडात कोंबू लागली. वरून तंबाखुची चिमट टाकून पिचकान्या हाणू लागली.

पाटलांनी आपलं जेवण आटोपलं. पान खाता खाता सावळ्याला म्हणाले, “सावळ्या आता तेवढा हांडा घरी पोच कर?” तो उठला टावेलाची चुंबळ करून डोक्यावर घेतली त्याच्यावर हांडा ठेवला अन् गावाकडचा रस्ता धरला.

गावाकडं जाण्याची वाट पांढीतून होती. डोक्यावर हांडा घेऊन तो पावलं टाकीत होता. रस्ता दिसत नव्हता पण रोजची पायाखालची वाट असल्यामुळे गचके खोलगे त्याला माहित होते. तो चालत होता खरा पण त्याच मन वेगळ्याच

विचारात गुंतले होते. पोट भरलं होतं पण मन अजून उपाशीच होतं. ते सांगत होतं सगळ्याबरूबर चार बोट्या अन् नुसता खळबुट होता. मटण काही भरपूर नव्हतं. एक मन म्हणायचं मोका आलाय तवर ताव मारून घे? तर दुसरं म्हणायचं असा विश्वासघात करू नये. असं विचारांचं युद्ध चाललेलं.

विचारांच्या वादळात तो पावलं टाकत व्हता. पांद संपली की ओढा आला. ओढ्याचं पाणी खळाखळत होतं. रातकिडे ओरडत होते. अखेर त्याच्या मनानं उचल खाल्ली. होक्यावरचा हंडा पाण्याच्या काठावर ठेवला. मोका मिळतोय तवा खावून घ्यायलाच हवं म्हणून सदऱ्याच्या बाह्या मागं सारल्या. हंडात हात घालून बचक भरून मटण घेतले व गपा गपा खाऊ लागला. घ्यायचा बचक की खायचा. बचकावर बचका हाणू लागला. मागचा पुढचा इचार न करताच.

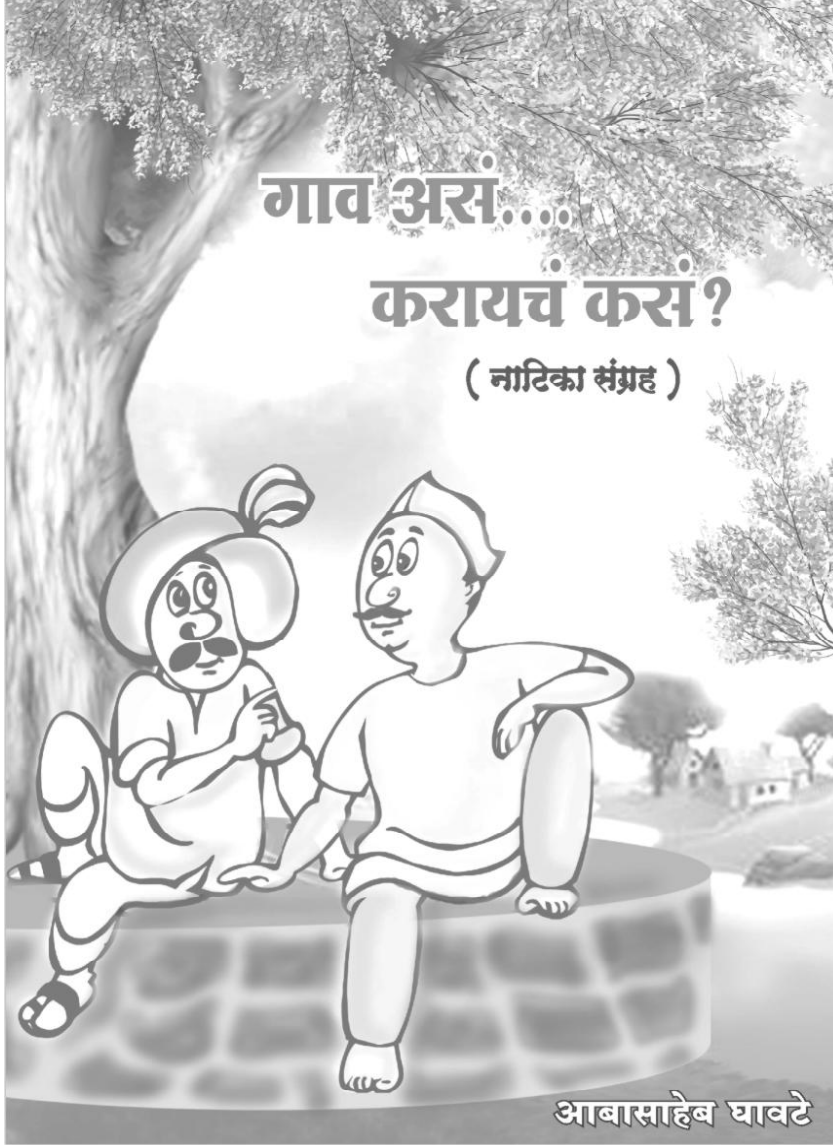
जवा टाकी फुल झाली तवा उठून त्यानं हात धुतला. त्यावर वंजळभर पाणी टाकलं अन् हांडा डोक्यावर घेऊन निघाला. पोट चांगलं तंग लागल व्हत. गाव अजून बराच लांब होता. चंद्र नुकताच वर येऊन सृष्टीला आपल्या प्रकाशात न्हाऊ घालीत होता. चांदण्याही गर्दी करून बसल्या होत्या. मधूनच एखादी वाऱ्याची झुळूक फिरून जात होती.

हळूहळू तो गावात पोहचला. रात्रीचे अकरा वाजायला आले होते. तो वाड्यात गेला. पाटलीणबाई ढाळजत शेंगा फोडीत बसल्या होत्या. सावळ्यानं तिथच हांडा टेकविला व बाजूला बसला. “झाली का रं सगळ्यांची जेवणं? पुरल का सारं?” “होय! अगदी झकास बेत झाला बघा.” तो घामाघूम झाला होता. दम कोंडत होता पण बळच आव आणून बोलत होता.

पाटीलणबाईंनी सगळ्या बायांना जेवायला बोलावलं. ताटं वाढली. त्यांनी थोडा विचार केला सावळ्या आपला विश्वासाचा गडी. अंगानं दांडगादुंडगा. घरी चार लेकरं बाळ म्हणून खाण्यापिण्याची अबाळ! गरीबास्नी आपून न्हाई सांभाळायचं तर कुणी? असं म्हणून त्या उठल्या घरात जाऊन ताट आणलं. हांड्यातल्या दोन-तीन पळ्या ताटात टाकल्या दोन भाकरी वाढल्या अन् त्याला हाक मारली “सावळू जेव थोडं? सगळ्या माणसात तुला कुठलं भरपूर मिळायला? ये हिकडं चल.”

“नगं मालकीणबाई? मी पोटभर जेवलोय? मगाच तंग झाल्याल पोट जरा ढिल झालं होतं? मालकीणबाईंचा हट्ट म्हणल्यावर पुन्हा त्याच मन चळवळलं. पुन्हा खाणं होऊ अगर ना होऊ जेवावच थोडं? इतकं खाऊनही त्याच मन अजून अतृप्त होतं. मालकीणबाईंच्या आग्रहाखातर तो पुन्हा जेवायला बसला. अगोदरच त्याच पोट

* प्रकाशित नाटिकासंग्रह *

शालेय कार्यक्रमासाठी उपयुक्त नाटिका संग्रह

पाण्यानं तुडूंब भरलेल्या विहीरीसारखं झालं होतं. तरीही भाकरी वगळता सारं संपवलं. दोन घोट पाणी पिला व शेताकडं जातो म्हणून निघाला.

आता मात्र त्याच पोट जास्तच तंग लागलं होतं. त्याला अस्वस्थ वाटू लागलं. पण इच्छा पुरी झाल्याचा आनंद मात्र चेहऱ्यावर उमटत होता. थोड चाललं की तंग झालेलं पोट ढिलं होईल अशी त्याची कल्पना. आता मन तृप्त होतं तर शरीर वेदनेच्या खाईत सापडलेलं.

त्याला चालणंही आता कठीण झालं होतं. थोडं चालायचा थोड बसायचा. सार अंग घामाघुम झालेलं. बसत उठत कसा तरी दोन अडीचच्या सुमाराला शेतात पोहचला. बाकी सगळी झोपी गेलेली होती. नामा तेवढा कणसाच्या ढिगाला राखण बसला होता.

सावळ्याला पाहताच नामाने विचारलं “सावळ्या का रं उशीर?” “मालकीणबाईंनी थांबवून घेतलं व्हत?” “पर तुझा आवाज का रं बारीक?” “काय मर्दा माझ्या पोटात दुखाया लागलय? मग चुन्याची गोळी खा की अन् झोप?” बरं बरं म्हणून पेंढ्यावर ठिवल्याली वाकळ घेतली व अन् पलिकडं जाऊन आडवा झाला.

पोट तंग लागल्यानं सारखा दम भरत व्हता. थोड लंवडल्यावर तरी बरं वाटल असं त्याला वाटलं पण छ्या. त्याचा श्वास जास्त गुदमरायला लागला तोंडातन शब्द बाहेर पडेना. डोळ्यातून पाणी गळू लागलं. तो हातपाय झाडू लागला. देवाला विणवनी करू लागला देवा मला वाचव! कडब्याच्या आडबाजूला असल्यामुळे रात्रीचं तिकडं कोण कशाला जातो? त्याला भयंकर वेदना होऊ लागल्या. पाण्यातून बाहेर काढलेल्या माशासारखा तो तडफडू लागला. जोरजोराने हातपाय आपटू लागला!.....

तो गडाबडा लोळू लागला. शब्द तोंडातून फुटत नव्हता..... रात्रभर तो तसाच विव्ळत पडला होता.....

बापू

घड्याळाकडं पाहिलं. सकाळचे सहा वाजले होते. अंधाराला हळूवार दूर लोटत उजेड पुढे सरकत होता. चिमण्या जाग्या होऊन आपल्या चिमुकल्यांना सकाळची आन्हीके उरकण्याच्या सूचना देत होत्या. तर काहीजणी ताज्या घडामोडीविषयी एकमेकींना बातम्या सांगत होत्या. घराघरात लागलेले दिवे डोळे मिटून घेत होते. रात्रभर विसाव्याला थांबलेली वाहने आपापल्या वाटेने निघण्याच्या तयारीत होती.

आंघोळ केली. कपडे घातली. केसावरून कंगवा फिरवला. गाडीला चावी बसवली. किक् मारली आणि घारी गावाचा रस्ता धरला.

वडीलांना आम्ही सर्व भावंडे बापू म्हणत होतो. कबई आणि बापूची बरेच दिवस झाले भेट झाली नव्हती, येऊन भेटून जा असा बापूचा निरोप होता. गाडेगाव रस्ता संपला, बायपास आला. घारीच्या दिशेने गाडी धावू लागली. सकाळची वेळ होती. रस्त्यावर वाहनांची गर्दी कमी होती. अधून मधून एखादी गाडी यायची सुसाट धावत निघून जायची. माझी गाडी मात्र आपल्या बाजूने सावकाश धावत होती.

का बोलावलं असेल बापूंनी, एवढ्या तातडीनं? जास्त आजारी तर नसतील ना? का धाकट्या भावाबरोबर जोराची भांडणं झाली असतील? का कुण्या गावाला जायचं असेल ? पैसे हवे असतील म्हणून बोलावलं असेल काय? गावात एखादा कार्यक्रम असेल का? असं विचारचक्र चालू होतं.

अनेक प्रश्न समोर यायचे आणि निघून जायचे पण उत्तर कांही मिळत नव्हतं. कारण माझ्या अनुपस्थितीमुळं एखादं काम थांबलय असं कधी बापूंनी घडू दिलं नव्हतं. आपल्या गरजा मर्यादित ठेवणं, आहे त्या परिस्थितीशी तडजोड करणं. प्रत्येक गोष्टीवर सारासार विचार करणं असा त्यांचा स्वभाव होता.

कासाराच्या विहिरीजवळ गाडी आली. मातृभूमीचा हळूवार स्पर्श झाला. तसा मी भानावर आलो. आमच्या गावच्या नदीच्या पुलावर गाडी आली. आमच्या गावाला वरदान ठरलेला पाथरीचा तलाव याच नदीवर इंग्रजांनी १९०४ साली बांधलेला.

हळूहळू आकाशाच्या दिशेने वर सरकत होते. छोट्या रोपट्यांनाही आता चांगलं बाळसं आलं होतं. कबुतराच्या जोडप्याला आनंद झाला. त्यांचा उत्साह वाढला.

पुन्हा ती दोघं न थांबता कामाला लागली. नित्य नेमानं वड, पिंपळ, उंबर, बोर, बाभुळ अशा वनस्पतीच्या बिया माळावर येऊ लागल्या. तिथली माती त्यांना आपल्या कुशीत घेऊ लागली. पावसानं पुन्हा मायेचा हात फिरवला. हिरवं जग फुलू लागलं. रोप मोठी होऊ लागली. माळाचं रुप बदलू लागलं ओसाड माळाच्या अंगावर हिरवं वस्त्र शोभून दिसू लागलं. त्याला नवनवा साजशृंगार चढू लागला.

दिवसामागून दिवस जाऊ लागले. हळूहळू झाडं मोठी झाली. त्यांना पानाफुलांचा बहर आला. फळं येऊ लागली. वेली झाडांच्या अंगाखांद्यावर लोळू लागल्या. पाखरांचे थवे येऊ लागले. किलबिलाट ऐकू येऊ लागला. काहींनी घरटी बांधायला सुरुवात केली. मधमाशांचे मोहळ दृष्टीस पडू लागले. फुलपाखरे भिरभिरू लागली.मुंग्याच्या रांगा दिसू लागल्या. सरडे झाडावरून खालीवर फिरू लागले, सापसुरळ्या हळूच पालापाचोळ्यातून डोकं वर काढून टुकटुकु बघू लागल्या, नाकतोडे इकडे तिकडे फिरू लागले. खारुताई शेंपूट वर करून झाडावर पळू लागल्या माकडं या झाडावरून त्या झाडावर उड्या मारू लागली. हरणांचे कळप आले इकडं तिकडं पहात मुंगूस पळू लागले. सशांनी इथं आश्रयस्थान बनवलं.

बघता बघता ओसाड माळाचं नंदनवन झालं. अनेक छोटे-मोठे जीव इथं आनंदानं राहू लागले. इकडे तिकडे कबुतराच्या घरट्यात नव्या पाहुण्यांची चाहूल लागली. त्यांच्या आनंदात आणखी भर पडली.

मनात चांगल्या विचाराचं बीज रुजलं आणि सत्कार्याची प्रेरणा मिळाली की झालं कोणताही अडथळा त्याला चांगल्या कार्यापासून रोखू शकत नाही मग तो माणूस की अन्य कोणताही जीव.....

“अगं... म्हणूनच म्हणतोय आपण बदलवू, काहीतरी करून दाखवू, सजीवसृष्टी वाचविणाऱ्याच्या यादीत आपलं नाव अग्रक्रमाने घेतले जाईल.”

“चल मी सांगतो तुला, अगदी सोपं काम आहे. आपण या माळरानावर झाडं लावू, फुलवू हा ओसाड माळ करू इथलं नंदनवन”

“अहो कसं शक्य आहे आपल्याला, ना हात ना पाय”

“शक्य आहे म्हणूनच म्हणतो. रोज आपण फिरायला जातो ना. येताना तिथून चोचीत एक बी किंवा आपल्याला शक्य होईल असं फळ घेऊन यायचं आणि डोबायचं इथल्या मातीत. एवढच काम करायचं रोज”

“एवढा मोठा माळ आपण आणलेल्या चार दोन बियांनी काय होणारं?”

“अगं मुंग्या पाहिल्यास ना तू अगदी छोटा कण मावतो त्यांच्या तोंडात तरीही भलं मोठं वारूळ तयार करतात. एवढीशी मधमाशी कण कण मध गोळा करून मोठा साठा करते मग आपल्याला हे शक्य नाही का?”

“अहो इथं पाणी कुठं आहे? झाडं कशी उगवतील? आणि उगवली तर ही माणसं....”

“त्याची तू काळजी करू नकोस. आपण नेहमी सकारात्मक विचार करावा. अजून पावसाळा सहा महिने आहे. तोपर्यंत आपण नियमित काम करू पावसाळ्यात त्या बिया रुजतील. रोपं उगवतील. कमी पाणी मिळालं तरी तग धरतील अशाच झाडांच्या बिया आणू आपण मग तर झालं”

दुसऱ्या दिवसापासून त्यांनी कामाला सुरुवात केली. दिवसभर बाहेर भटकायचं सायंकाळी घरट्याकडे परतताना एक एक बी किंवा फळ चोचीत घेऊन यायचं. पायानं थोडी माती सारून चोचीन तो बी मातीत डोबायचा. पुन्हा थोडी माती सरकावायची आणि परत घरट्याकडे यायचं असा त्यांचा दिनक्रम.

बघता बघता सहा महिने झाले. आकाशात ढग जमू लागले. पावसाच्या सरी कोसळू लागल्या. धरणी चिंब झाली. पाणी पिऊन मातीचं पोट तुडुंब झालं. तिच्या कुशीतून हळूवार हिरवे कोंब वर आले. कबुतराला खूप आनंद झाला.

आपल्या घरट्याभोवताली त्यांनी टाकलेल्या बियांनी हळूच डोकं वर काढलं होतं. इवलसं गवत या माळावर गालिचा अंथरून बसलं होतं. झाडाझुडपांची पाने तजेलदार होती.

तालीच्या पोटाला पाणी साचलं होतं त्यात पाननिवळ्या फेरे घालत होत्या. बऱ्याच दिवसांनी अंधोळ केलेले दगडगोटे रुपवान दिसत होते. झाडाझुडपांचे शेंडे

पुलाच्या वरच्या बाजूला मोठा बंधारा. त्यातून पडणाऱ्या वाहत्या पाण्याने खालच्या बाजूला मोठा खड्डा पडलेला. त्या गावातील माणसं, पोरं रोज सकाळी पोहायला येतात तसं बापूही कधी कधी इकडं येत.

गाडी थांबवली, काठावर उभा राहून दात घासणाऱ्या, पाण्यात उड्या मारणाऱ्या, दंगामस्ती करणाऱ्या पोराना पाहिलं, सगळी माणसं न्याहाळली, पण बापू दिसले नाहीत.

गाडी चालू केली आणि घारी बसस्टँड आलं. सकाळी स्टँडवर येऊन बसण्याचा बापूंचा नित्यक्रम. जुन्या रोडवर वडाच्या झाडाखाली, गणूच्या हॉटेलात, तालमीसमोर, खंडोबाच्या पारावर, हायस्कूलच्या कट्ट्यावर, पिंपळाच्या झाडाखाली सगळीकडं पाहिलं पण त्यांचा कुठंच पत्ता नव्हता. आज त्यांचा नित्यक्रम का बरं चुकला असेल? का काही कामासाठी रानात लवकर गेले असतील?

गावात गाडी वळली. मारुतीचे मंदीर आले. मारुतीच्या पारावर पान तंबाखु खाऊन पिचकान्या मारीत बसलेली चार दोन माणसं कायमची असतात. तिथही त्यांचा कधीकधी ठेपा असायचा. आज सगळ्यांनीच सुट्टी घेतली होती का काय? गणपतीच्या मंदीराच्या बाजूला मचुतात्या एकटेच बसले होते.

नागोबाच्या मंदीरात गेलो. नंदीच्या बाजूला बाबूराव, गुडेआप्पा, नरसिंगभाऊ, उत्रेश्वर मामा ही मंडळी बसलेली होती. गुरवाचा रामकिसन देवाच्या गाभाऱ्यातली साफसफाई करत होता. इथही त्यांचा ठावठिकाणा नव्हता.

घराकडे निघालो, वाण्याच्या कोपऱ्यावरून गाडी वळली समोर नजर टाकली. एकामागं एक उगीच धावणाऱ्या कुत्र्याशिवाय रस्त्यावर कोणी नव्हते. पुढे आलो गोवर्धन नाना घरापुढं बसून तंबाखुची पिशवी चापचीत मनाशीच बोलत बसलं होतं.

घराजवळ पोहचलो तर कुलूप लावल्यालं. आता मात्र चैन पडेना, कबई व बापू हे दोघं गेले कुठं? गावाला की शेतात? गावाला तरी मला न सांगताच कसे गेले? प्रत्येक गोष्ट करताना ती आपल्या पोराला सांगायला हवी असे सांगणारे बापू आज न सांगताच कुठे गेले असतील.

भुजंगच्या दुकानासमोर पाहिले. दोन चार गिऱ्हाईकं होती. महादू आप्पा एकटाच उमेश डॉक्टरच्या घरापुढं बसलेला होता. त्याच्या बरोबरही ते कधी कधी बसायचे. शेजारी कबीच्या घराकडं पाहिलं, ती धुणं धुत होती. सकाळची मोटारची लाईट असेल तर बापू शेतातच थांबायचे, कबईच मागून भाकरी घेऊन जायची.

त्यांना लवकर जेवायची सवय होती. त्यामुळेच कबईही गेली असेल का?

नेहमीप्रमाणे अंदाज बांधून मी निघालो. महाराज बुवाच्या दर्ग्यात, किशोरच्या हॉटेलात, पाटलाच्या वाड्यासमोर जाता जाता पाहून आलो. तेथेही बापू नव्हते. शेवटी शेताच्या दिशेला गाडी वळवली. रेल्वे रुळाच्या बाजून ओढ्यावरच्या पुलापर्यंत आलो. समोर ते दिसताहेत का म्हणून पाहिलं.

रेल्वेच्या पुलाखालून गाडी मुलाण्याच्या पांदाकडं वळवली. दगडा, धोंड्यातून आदळत आपटत गाडी पुढं सरकत होती. मी मात्र पांदांन आंघोळीचं ओलं धोतर घेऊन सकाळी रोज या वाटेनं येणाऱ्या बापूंना शोधत होतो. मुलाण्याची विहीर आली, तिथं नेहमी त्यांची आंघोळ असायची, गाडी थांबवून विहिरीवर आलो. ज्या विहिरीत पोहायला शिकलो, मनमुराद पोहलो. आम्ही अनेक उन्हाळे ज्या विहिरीवर घालवले, ती सर्वजण आता भाकरीच्या शोधात वेगवेगळ्या वाटेने निघून गेली होती. रोज उड्या मारणारी, आरोळ्या ठोकणारी, दंगामस्ती करणारी पोरं सोडून गेल्यापासून विहिरीला एकाकी वाटत होतं. उदास वाटत होतं. मुके झालेल्या पाण्याकडं पाहिलं व परत निघालो. मुलाण्याची आंबराई फिरून आली.

आमच्या आंब्याच्या झाडाजवळ आलो. ती दोन्ही झाडं मला न सांगताच गेली होती. ज्या झाडावर सुरपारंब्याचा खेळलो, शेंड्यापर्यंत जाऊन आंब्याचे अस्सल पाड काढले, त्याच्या फांद्यावर बसून झोके घेतले, माकडासारखं लोंबकळलो ती दोन्ही झाडं दिसत नव्हती.

गाडी लावली विहिरीवर गेलो, चिंचेच्या झाडाखाली बापूंची कायमची बैठक असायची. दुपारी घटकाभर तिथंच ते विश्रांती घ्यायचे. फाटलेल्या गोधडीचा किंवा पोत्याचा तुकडा हेच त्यांचे अंथरुण. ते दोन्ही उकीरड्यावर जाऊन पडलं होतं. झाडाखाली स्वच्छता केलेली दिसत नव्हती. पालापाचोळा पडलेला होता. तिथं उभारून चौफेर नजर टाकली बापू कुठंच दिसत नव्हते.

विहिरीच्या जवळ सिताफळीच्या आळ्यात ठेवलेल्या सापत्या, खिळी, सोल, चाबुक जागेवरच होतं. इलेक्ट्रीक मोटारीच्या पेटीसमोर तासात पुरून ठेवलेल्या पासेचे कान उघडे पडले होते. मोटारीच्या पेटीचे दरवाजे तुटून पडले होते. स्टार्टरचे वरचे कव्हरही बेपत्ता झाले होते.

मधल्या बांधावरच्या गवतात टिकाव खोऱ्या झाकून ठेवलेला तसाच होता. खालच्या बांधावर कुळव उताणा पडला होता. दांडीच्या शेजारी जू व रुमणे होते, खालच्या बाजूला गवत झाकलेली तिफण होती. दांड्याला वाळव्या लागल्या होत्या.

“मग आणखी काय?”

“मला कधी कधी वाटतं. आपण इथं या ओसाड माळावर राहतो. या घडीला ते ठीक आहे पण.....”

“पण काय?”

“अहो आज आपण अन्न पाण्याच्या शोधात दूर दूर जातो, दिवस दिवस भटकतो पण उद्याचं कसं?”

“आज आहे तसचं”

“अगदी बाळोबा होता तुम्ही कधी कधी, उद्या आपल्या घरात पाळणा हलेल, माझी चिमुकली बाळं या घरट्यात येतील. त्याचं कसं होणार? इथं त्यांना चारापाणी कुठून देणार? त्यांची काळजी कशी घेणार? ती कुणाबरोबर खेळतील? कुणासोबत बोलतील? त्यांनी कुठं जावं? काय पहावं? माती... दगड..... काटेरी झुडपं.... वाळलेलं गवत..

“काळजी करू नकोस प्रिये, हे चित्र बदलायचंय आपल्याला, मी त्याचाच तर विचार करतोय. बुद्धीचा चेंडू घेऊन सागर तळापासून अंतराळापर्यंत भरारी घेणाऱ्या माणसांना दाखवून द्यायचंय आपल्याला, सुखाच्या शोधात हरवलेल्या माणसानं अपरिमित हानी केली सजीवसृष्टीची शेतीच्या नावाखाली जंगलं तोडली, जिभेचे चोचले पुरविण्यासाठी अनेक प्राणी व पक्ष्यांचा बळी घेतला. अनेक छोट्या-मोठ्या जीवांना कायमचं संपवल..... एवढच काय तर सान्या सृष्टीचं अस्तित्वच धोक्यात आणलय ह्या बुद्धीवाद्यांनी.....”

“अहो एवढीशी पाखरं आपण, कशाला नसत्या भानगडी. आपण काय करू शकतो? आपलं बळ तरी काय? काजव्याला थोडच चंद्र सूर्य होता येणार? आपण आपल्या पायरीनं रहावं”

“अगदी खरं आहे तुझं, पण राहवत नाही. परमेश्वरानं माणसावर विश्वास ठेवला. त्याला सर्वाधिक बुद्धी दिली. बजावून सांगितलं त्याला, रक्षण कर सान्या लहान मोठ्या जीवांचं. पालन पोषण नीट कर...सगळ्यांचं... कारण तू मनात येईल ते करू शकतोस.... तेव्हा सांभाळ सान्या जीवांना”

“पण माणूस राक्षस बनला, घशात घातलं त्यानं सान्यांना, स्वतःच्या सुखासाठी अनेक विनाशकारी वस्तू बनवल्या त्यानं, अन्न हवा पाणी सारं दूषित करून टाकलं. त्याचे परिणाम आता सगळ्यांना भोगावे लागणार वाईट याचच वाटतं..... काय वैभव होतं या सृष्टीचं आणि आता ते लयाला चाललय.... अस्ताच्या दिशेने वाटचाल चालू आहे.....”

आपण इथं राहून जीवन जगू. संघर्ष करू पाखरांच्या जातीचा एक नवा आदर्श निर्माण करू असं कबुतराला वाटायचं. सुखाच्या आनंदात वेडे होऊन जगण्यापेक्षा ध्येयवेडे होऊन इतरांना आनंद देणे अधिक उत्तम असे त्यांना वाटे, इतरांनी निर्माण केलेल्या वाटेने चालण्यापेक्षा आपणच एक नवी वाट शोधून त्या मार्गाने इतरांना आणले तर

सकाळ झाली की घराच्या बाहेर पडावं. आकाशाच्या अंगणात भरारी घ्यावी. उंच आकाशातून सृष्टीची शोभा पहात दूरवर जावं. सार सौंदर्य आपल्या इवल्याशा नजरेत भरून घ्यावं. झाडांच्या फांदीवर बसावं. पानाफुलांशी बोलावं, गोड गोड फळांचा आस्वाद घ्यावा. आपल्या संगड्याबरोबर विविध खेळ खेळावेत. गप्पा गोष्टी कराव्यात. गवताच्या कुशीत लपून बसणाऱ्या कीटकांना टिपावं. नदीनाल्याचं खळखळणारं पांढर शुभ्र स्वच्छ पाणी प्यावं. पिकांवरून फेरफटका मारावा. रसदार कोवळे दाणे टिपावेत, डोंगरमाथ्यावर जाऊन क्षणभर बसावं, दऱ्याखोऱ्यातून यथेच्छ हिंडावं. संध्याकाळ झाली की घराच्याकडे परतावं. असा त्यांचा दिनक्रम.

सूर्य डोंगराच्या पलिकडे जाऊन लपला होता. चोरपावलांनी अंधार पुढे सरकत होता. चंद्राचा दिवा प्रज्वलीत होऊ लागला होता. आकाशात इवल्या इवल्या चांदण्याच्या पणत्यांची सुंदर रांगोळी दिसू लागली. वारा थंड हवेला सोबत घेऊन झाडाझुडपांना थापटू लागला. सारी सृष्टी डोळे मिटू लागली.

इवल्याशा घराच्यात मात्र पती पत्नीची कुजबुज चालली होती. डोळे मिटून शांत बसलेल्या आपल्या नाजूक पंखांनी धक्का देत ती म्हणाली, “अहो, एवढ्या लवकर डोळे मिटून का बसलात? कसला विचार चाललाय एवढा?”

“काही नाही”

“अहो, एवढ्या दिवसाचा सहवास आहे आपला.”

“मग काय झालं?”

“अगदी क्षणात ओळखते मी. तुमच्या मनात काय चाललय ते”

“मला तरी कळत नाही काय, तुझं सारं?”

“अहो आपण सदैव मिळून असतो, ना भांडण, ना तंटा, अगदी आनंदानं राहतो आपण”

“म्हणून तरी माणसांनी प्रेमाचे प्रतिक मानलंय आपल्याला.”

“अगदी खरं बघा, जीवनात आहे त्या परिस्थितीत आनंदाने राहिलं की झालं... मी इथं माळावरसुद्धा सुखी आहेच ना!”

उभ्या ज्वारीतच्या पिकातून खालचं काही दिसत नव्हतं. तिकडं चारण्यासाठी बैल नि गाय घेऊन गेले का? ते पहावं म्हणून निघालो. ज्वारीची ताटं बाजूला सरकवत खाली गेलो. नुकत्याच चरून गेलेल्या बैलांच्या पायांचे ठसे कडेला उमटलेले होते.

पांदाच्या कडेने वर आलो. मोटारीच्या जवळ जाऊन पाहिलं मोटार बंद होती, विहरीतलं पाणीही काढलेलं नव्हतं. धामणाच्या झाडाजवळून विहरीजवळ असलेल्या खरपणावर चढलो, सगळीकडं पाहिलं पण छे !

पडकात आलो. शेणाचा ढिगारा, चिपाडे पडलेली तशीच होती. दावणीला गाय व बैल नव्हती. शेडच्या शेजारी सारं अंग खिळखिळं झालेली गाडी उभी होती. ती मला सांगत होती मी तुला जत्रेला घेऊन गेले, लग्नाला नेलं, पाहुण्यारावळ्यांच्या गाठीभेटीसाठी नेलं. माझ्या अंगाखांद्यावर बसून तु उड्या मारल्यास, खूप खेळलास आणि आता पहा माझी ही दशा.....माणसाइतकं कृतघ्न कुणीच नाही असं मला वाटतय बघ.....

माझ्या उदासिनतेत आणखीनच भर पडली. भाकरीच्या चंद्रामागे धावताना माझं आयुष्य उभा करणाऱ्या अनेक गोष्टीपासून मी दूर जाऊन दूर गेलो होतो. याची मला जाणीव होत होती.

जमिनीच्या चिंधीच्या तुकड्यात आलो तिथून खड्याच्या जमिनीच्या तुकड्यात गेलो. कुठंही भिजवलेलं दिसत नव्हतं. वरच्या काळ्या रानात पाहिलं ते भिजवलेलं होतं. तिथं कुणीही नव्हते, चिखलात उमटलेले पाय हे बापूंचे नसून माझ्या धाकट्या भावाचे विकासचे आहेत हे मी ओळखलं कारण त्याच्या अपंग असलेल्या पायाचे ठसे चिखलात उमटले होते.

मोठ्या बांधाला बापू बैल लांबवून बांधायचे पण तिथही काही दिसत नव्हते. कुणाची जनावरही दिसत नव्हती.

खाली काही काम नसेल तर माळावरच्या पडकात ते बैलं चारायला न्यायचे. आयुष्यभर त्यांनी जनावरांना खूप जपलं. चार दोन दिवस कधी कुठे राहिले नाहीत. माझी जनावर दावणीला आहेत असं सांगून ते लगेच परत फिरायचे.

दुष्काळात कबईच्या अंगावरचे दागिने विकून वैरण घेतली पण जनावरांना कमी पडू दिलं नाही. त्यांनी मला सांगितले होते. मी पडकाकडे गेलो. बांधावर जाऊन थांबलो. सभोवार नजर टाकली. निवांत बसलेलं गवत आणि बांधावर उभी असलेली झाडं यांच्याशिवाय काही दिसत नव्हतं. विस्तीर्ण असं आकाश पालथं घालूनही त्यात चंद्राचा थांगपत्ताही लागू नये, अमावस्येच्या रात्री चंद्राचा शोध घेत मी फिरतोय की

काय? अथांग सागरात बुडालेल्या रत्नाचा शोध तर मी घेत नाही ना! असे क्षणभर मला वाटत होते.

मन उदास झालं होतं. खाली परत आलो. पडकात झुडपांना बैलं बांधलेली असायची. गोडवा चारा तेवढा बैलांनी खरडून खाल्ला होता. गंजीजवळ गेलो वैरणीच्या पेंड्या उपसल्या होत्या. पण खुणा काही दिसत नव्हत्या. वैरण कुणी चोरली तर आपल्याला कळावं म्हणून प्रत्येक वेळी बापू दोन चिपाडं उभी करून ठेवायचे. प्रत्येक वर्षी ते स्वतःच गंज रचायचे. प्रत्येक काम आपल्याला आलं पाहिजे कुठेही अडचण येऊ नये, असे ते सांगत. शेतातली सर्व कामं त्यांनी मला शिकवली होती ते म्हणायचे “खूप खूप शिक पण नोकरी नाही लागली तर उदास होऊ नको, कामाची लाज वाटू देऊ नको, या काळ्या आईनं आजवर अनेक पिढ्या जगवल्या, स्वाभिमानानं आणि इमानदारीनं जगायला फक्त काळी आईच शिकवते.”

मन भेटीसाठी आतूर झालं होतं. नजर सारखी त्यांना शोधत होती. डोक्याला टोपी, साधं धोतर नेहमी बदामीवर दिसणारे बापू कधीतरी गावाला जाण्यापुरतेच शर्ट घालणारे एरवी बदामीवरच फिरणारे. रात्रंदिवस शेतात राबणारे बापू आज मला कुठेही दिसत नव्हते... मला पाहिल्याबरोबर कुठेही असले तरी चटकन येणारे बापू... आज नेमके कोठे गेले होते..... माझ्यावर कधीही न रागवणारे.... अपार माया व प्रेम करणारे बापू... का म्हणून दिसत नव्हते?

चिंचेच्या झाडाकडे परत आलो. त्यांनी लावलेलं ते झाड. मुकं मुकं झालं होतं. आंबाही रडून रडून थकला होता की काय? बापू कुठं आहेत या प्रश्नाचं उत्तर त्यांना ठाऊक होतं का?.... तरीही ते मला सांगू इच्छित नव्हते का?.... का धाडस होत नव्हतं त्यांचं मला सांगायला.....

त्यांना शोधायचं एक शेवटचं ठिकाण होतं. बरडीचं शेत लवणाचा भाग असल्यामुळं तिथं हमखास पाणी असायचं. शिवाय चारायलाही भरपूर मोकळं पडिक रान होतं. तिकडं जायचं ठरवलं. पावलं जड झाली होती तरीही चालत होतो. सामुदायिक विहिरीजवळ गेलो. एका उंच तालीवर जाऊन सगळीकडे नजर टाकली.

अंगात त्राण मन खिन्न झालं होतं. मी परत फिरलो. विहरीजवळ आलो. चिंचेच्या बुडाला टेकून बसलो. इतक्यात आमचा मोत्या कुत्रा धावत आला. माझ्याभोवती त्याने एक दोन चकरा मारल्या. मी त्याला जवळ घेतलं. पाठीवरून हात फिरवला. त्याला माझ्या शेजारी बसवलं. बापूंच्या नेहमी सोबत असणारा हा मुका जीव माझ्याकडं टक लावून बघत होता. त्याच्या डोळ्याच्या कडा ओल्या झाल्या होत्या.

माळावरची पाखरं

अंधाराचं काळ वस्त्र परिधान केलेली रात्र मंद पावलं टाकत निघून गेली होती. धरतीच्या कुशीत झोपलेला सूर्य हळूवार डोके उघडून पहात होता. चंद्राच्या शीतल सहवासाने गारठलेला वारा झाडाझुडपांच्या अंगाला झोंबत होता. कोवळ्या उन्हात न्हाऊन निघालेली माती निळसर आकाशाच्या आरशात आपलं रूप न्याहळत होती. उघडे, बोडके दगडधोंडे धरित्रीच्या मांडीवर लोळत होते.

कुसळी, मोहीताळ, कुंदा इ. प्रकारचं गवत कमरेत वाकून कोलमडून पडलं होतं. बोर, बाभूळ, संवदड, मेडशिंग अशी काही झाडं इरवट टाकल्यासारखी इथं एक तिथं एक दिसत होती. हिवर, कारंबेट, हिरामण अशी काही झुडपं माळाच्या डोक्यावर तुरा खोवल्यासारखी दिसत होती, तरवट, झिंजरुट, टणटणी ही लहान उन्हाळी झुडपंही निवांत फतकाल मांडून बसली होती.

तालीच्या पोटाशी कारबेटचा आळा होता. शेजारी टणटणी, त्यात हिवराचं एक मोठं झुडप होतं. या झुडपानं हळूच आपली मान वर काढली होती. दाट काटे, नाजुक पानांच्या ओळी असलेले देठ काही फांद्या कारबेटीत तर काही टणटणीत घुसलेल्या कारबेटीत घुसलेल्या फांदीवर दाट पानांत एक घरटं होतं. गवत आणि काट्याकुट्यांनी सजवलेलं त्यात एक कबुतराचं जोडपं राहत होतं.

अन्न पाण्यावाचून होणारी परवड ना जाती ना गोती, उनवान्याशी संघर्ष करत दैनंदिन जीवन जगणारी झाडंझुडपं-आजुबाजूचे गवतही नेहमी वाळलेलच त्यामुळे छोटेमोठे प्राणीही इकडं फिरकत नसत. पावसाळ्याचे काही दिवस सोडले तर चिमणीची चोच ओली करायलाही पाणी मिळणार नाही अशी इथली अवस्था.

इथे राहणारे एकमेव जीव म्हणजे कबुतराचं जोडपं. ती दोघेही धाडसी होती. हिंमतवान होती. इथल्या परिस्थितीशी संघर्ष करण्याची तयारी त्यांनी दाखवली होती. संघर्षाशिवाय कोणताही जीव जगात मोठा होऊ शकत नाही याची त्यांना कल्पना होती. प्रयत्नांचे बाण आकाशाच्या दिशेने सोडून चांदण्यांच्या फुलाबरोबरच चंद्र, सूर्य खाली पाडायचा असा त्यांचा निश्चय होता.

विषाचा प्रयोग ती आपल्या हातांनी आपल्या जोडीदारावर करून आपल्या मुलाबाळांना पोरकं कराया लागली होती . पुन्हा रात्री तोच विष प्रयोग तिने केला. यावेळी मात्र नियतीने त्याला साथ दिली नाही. त्याला जास्तच अस्वस्थ वाटू लागले. तो गडाबडा लोळू लागला. ती नागिन आपल्या उघड्या डोळ्यांनी हे पहात होती. त्याचा प्राण कासावीस होत होता. पोरं गोंधळून गेली होती, काय घडत आहे ते त्यांना समजत नव्हतं. पाण्यातला मासा पाण्याबाहेर काढल्यानंतर जसा तडफडतो तसा तो तडफडत होता. काळरात्र जास्त उग्र बनली होती. गणपाचा जीव कासावीस होत होता तो मनात परमेश्वराचा धावा करत होता. पण त्याच्या आयुष्याची तार तुटली होती.... तिचा झंकार मंद मंद होत होता....त्या काळ्याकुट्ट अंधारातून चंद्र आता कायमचा अस्ताला चालला होता. महासागराच्या खोल गर्तेत बुडालेल्या नौकेला वाचवण्याचं सामर्थ्य आता कुणाजवळही नव्हतं..... तो हातपाय खोडत होता आणि ती मात्र अविरत चालेल्या दिव्याच्या मंद ज्योतीकडं पहात उभी होती.

बापूंचा शोध घेत मी सारं शिवार रोज पालथं घालतोय असं तो मुका प्राणी मला सांगत होता..... मला आणखी भडभडून आलं.....

पावसाची वाट पाहणाऱ्या चातकासाठी धावून आलेले आकाशातले काळेकुट्ट ढगही नियतीच्या वादळाने दूर लोटले होते. काळ्याकुट्ट अंधाराला मागे ठेवून चंद्र अंतराळात लुप्त झाला होता. महासागरातल्या अथांग उसळणाऱ्या लाटावरच आपली नौका अधांतरी सोडून नावाडी सागराच्या कवेत विसावला होता. पाखरांना घरट्यात ठेवून पक्षी उंच भरारी घेऊन गेला होता. मायेच्या पंखाखालचा जीव मात्र आपले आश्रु ढाळत होता. नजरेची दुर्बीण बापूंचा शोध घेत पळत होती. आठवणींच्या डोहात पुन्हा पुन्हा गटांगळ्या खात होता. तारका तुटून खाली येईल म्हणून वेड्या आशेने आकाशाकडे पाहत होता. आकाशाकडे पहात.....

कासावीस झालेली झाडे माझ्याकडे पहात होती. झाडावर बसून किलबिलणारी पाखरंही मुकी झाली होती. सूर्य हळू हळू वर सरकत होता.

मी डोळे मिटलेले होते. एक मंद ध्वनी माझ्या कानावर पडत होता. “अरे, का शोधतोस पोरा मला सकाळपासून मी आता खूप खूप लांब आलोय, काळ्याकुट्ट अंधारात, आता आपली भेट कधीही शक्य नाही.....कधीही शक्य.....!

अभागिन

दुपारची वेळ होती. भयंकर उन पडलं होतं. गजबजलेले रस्ते एकटे पडले होते. तापलेली माती आतल्या आत कढत होती. पाखरं घरट्यात विसावली होती. जनावरांनी सावली गाठली होती. उन्हानं हैराण झालेली माणसं अंथरुणावर लोळत होती.

वारा वाहत होता. गरम झालेली हवा माणसांच्या अंगाला चटके देऊन निघून जात होती. झाडाची पिवळी पडलेली पाने खाली जमिनीवर येऊन विसावत होती. नंदा अंथरुणावर पडूनच खाली पडणाऱ्या पानांकडे पाहता होती. आपलं ही असंच व्हायचं. पिकलं पान एक दिवस गळून पडायचं. नाहीतरी आपलं आयुष्य काय? रुक्ष वाळवंटातल्या काटेरी झुडपासारखं..... ना वाढलं..... ना फुललं...

माझं काय चुकलं, म्हणून हे जीवन माझ्या वाट्याला आलं? का व्हावी एवढी कठोर शिक्षा मला? निर्जिव दगडालाही देव्हान्यात ठेवून त्याची रात्रंदिवस पूजा करणाऱ्या माणसांनी, या चालत्या बोलत्या देहाला निरुपयोगी म्हणून अडगळीत फेकून द्यावं. त्याला छळावं, त्याला त्रास द्यावा का? कशासाठी? असा कोणता अपराध घडला होता माझ्या हातून? त्याची शिक्षा म्हणून.... आयुष्यभर जाळलं अन् अजूनही..... एक विधवा म्हणून.... एक स्त्री म्हणून का? आणि कशासाठी...?

मला माहित आहे, माझं बोलणं चार भिंतीतच विरून जाणार आहे. डबक्यात उठलेल्या लाटेसारखं.....आणि त्यातून आलच बाहेर तरीही तिच्या नशिबाला कोण काय करणार? म्हणून सारे हात झटकून मोकळे होणार.....माझ्यासारख्या अनेक स्त्रिया आज अंधारात चाचपडताहेत..... वेदनेनं व्याकूळ होऊन विव्छताहेत पण... कुणाच्याही हृदयाला पाझर फुटत नाही..... सारे दूर लोटतात आम्हाला.... काळ्याकुट्ट अंधारात..... माणूस असूनही माणसापासून दूर..... निर्जन रुक्ष वाळवंटात.....

माझा जन्म एका चांगल्या घराण्यात झाला. घरात वैभव नांदत होतं. पण मुलगी झाली म्हणताच बाबा निराश झाले. आईनही दुःख व्यक्त केलं. सगळ्या घरादारात उदासीनता पसरली. मुलगी आहे म्हणून माझं नाव ठेवायलाही कोणी आलं

मुक्तपणे वावरत होते.

एकदा रकमा नामाला म्हणाली, “अरं नामा मी मनात एक बेत आखलाय” “अग पर तो काय आहे मला कळू दे तरी” “अर तो आपल्या हिताचाच हाय, आपल्या प्रेमाच्या आड येणाऱ्या त्या मेल्या (गणपाला).....” नामा “अस व्हय पण...” “पण बिन काही नाही मला फक्त तुझी साथ हवी आहे मी काय ते ठरवलय.” नामाने ठीक आहे म्हणून संमती दिली.

रकमानं विषारी नागिनीच रूप घेतलं होतं. ती गणपाला लाडात येऊन म्हणाली “अव आज पुरणपोळी करावी म्हणते तेवढ सामान आणून द्या.” गणपालाही बरं वाटलं होतं. बऱ्याच दिवसांनी पोळ्या खायला मिळणार होत्या. त्यानं सामान आणून ठेवलं नि गोठ्यात जाऊन बैलांना वैरण टाकली. बैलांना कळून चुकलं होतं. सोन्या बैल मोठा हुशार होता त्याच्या डोळ्यातून अश्रूच्या धारा लागल्या होत्या. पिंगळा समोरच्या लिंबावर बसून घुऊSSS घुSS करत होता. पलीकडच्या रानात टिटवी ओरडत होती. सर्वजण जणू त्याला सावधानतेचा इशारा देत होते. तो तिकडे गेला तोपर्यंत इकडे रकमाने पोळीत औषध घालून तिला भरपूर तेल लाऊन भाजून वेगळी ठेवली होती. गणपा बेचैन होता. ‘अवं जेवा की आता भूक लागली असल तुम्हास्नी’ अग पण तू बी जेव की मी जेवते पुन्हा, आणि तो जेवायला बसला. रकमा आज त्याला फारच प्रेमाने बोलत होती. सुरुवातीला चांगली पोळी दिली ती त्याने संपवली. लगेच त्याच्यासाठी बनवलेली पोळी वाढली त्याने पहिला घास तोंडात घातला आणि त्याला कससेच वाटले. “अव घ्या की, तस काय करता तुमच्यासाठी भरपूर तेल लावून भरपूर पुरण घालून गोड गोड केली आहे.” त्याने कसेबसे जेवण संपवले. बाहेर येऊन पान खात बसला. थोड्या वेळातच सगळे त्याला फिरल्यासारखे होऊ लागले. मळमळू लागले. दम कोंडू लागला, अस्वस्थ वाटू लागले आणि थोड्या वेळातच उलट्या होऊ लागल्या.खाल्ल्यालं सगळं बाहेर आलं. रकमा अस्वस्थ झाली. पण तिचा निश्चय अटळ होता. तो दिवस कसाबसा मायेच्या पोटात जाऊन गडप झाला होता. लुकलुकणारे तारे चोरपावलांनी येत होते आणि ती काळरात्र रणचंडिकेचे रूप धारण करून नामाला संपवण्यासाठी निघाली होती. रातकिडे जोरजोराने भेसूर आवाज काढत होते. चंद्रही आज उदास वाटत होता.

रकमाचा निश्चय कायम होता. ती नागिन प्रेमाच्या धुंदीत आपल्या कुंकवाच्या धन्याला विसरली होती. प्रेमासाठी भटकत हिंडणाऱ्या त्या गारुड्याच्या पुंगीच्या तालावर डोलायला लागली होती. त्या गारुड्याच्या नादात आपल्याच

बसली होती. तिचा जीव कासाविस होत होता. झाडांनी आपल्या अंगावरची कपडे काढून टाकली व उघडीच झाली होती. सूर्याच्या उष्णतेने सगळी जमीन विटभट्टीतल्या सारखी तापली होती. भगवान पाटलाच्या घरी लक्ष्मी नांदत होती. विहिरीला भरपूर पाणी होते. शेतात पिके डोलत होती. रकमा त्यांच्या शेतात नियमित रोजानं जात होती. नामाही तिथे रोजानं येत होता. नेटानं आपलं काम करत होता. मालक त्याच्यावर खूष होता. त्याच वय २७-२८ वर्षांचं होतं. तो ऐन तारुण्याच्या भरात होता. त्याच लग्न झालं होतं. एक वंशाचा दिवाही त्याला झाला होता. पण कामदेव त्याला स्वस्थ बसू देत नव्हता. एकेदिवशी तारुण्याचा धुंद सुवास रानात दरवळला व त्याच्यात रकमाच्या मनाची नौका कोलमडली. नामानं हळूवार नजरेनं रकमाकडं पाहिलं व तिनही आपली नयनकमले उघडून त्याच्याकडं हळूवार पाहिलं. ३५-४० वर्षांच्या रकमाच्या तारुण्याचा बहर फुलायला लागला. तिच्या मनातील पुष्प कमले उमलू लागली. त्या पुष्पकमलातील मध चाखण्यासाठी नामाचा भुंगा घिरट्या घेऊ लागला. प्रेमात त्याला यश आले ती दोघे एकमेकांना वारंवार भेटू लागली.

वसंत ऋतुचे आगमन झाले. झाडे रंगबेरंगी फुलांना डोक्यावर घेऊन आनंदाने नाचत होती. मंद वारा फुलांच्या अंगाना नाजुक स्पर्श करून दूर जात होता. सुवासाला आपल्याबरोबर घेऊन सैरावैरा धावत होता. वसंत ऋतुबरोबरच रकमा व नामा यांच्या प्रेमालाही बहर आला होता. नामा रकमाला म्हणत होता तुझ्यावरून सगळं जग ओवाळून टाकलं तरी मला ते पालापाचोळ्यासारखं वाटतं. नामा तुझ्याशिवाय मी एक क्षणभरही जगू शकत नाही. माझा जीव सारखा कासावीस होत आहे. गणपाला मात्र याची अजिबात चाहुल लागली नव्हती. गावात कुजबुज सुरू झाली. पाटलाला कानावरही ही बातमी गेली. त्यानी दोघांनाही समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला. अरं सोन्यासारख्या संसाराची धुळधाण करू नका. एकमेकांच्या अन्नात विष कालवू नका. पण त्याचा काही उपयोग झाला नाही. पाटलानी एकदा गणपाला बोलावून घेतलं व म्हणाले, काय गणपा अरं कुंपण शेत खायला लागलय सावध हो न्हायतर पस्तावशील. गणपाला सर्व काही समजलं. हृदयाला घर पडावीत इतका मोठा आघात झाला. तरीही रकमाला त्यानं समजावण्याचा प्रयत्न केला. पण प्रेमाच्या धुंदीत ती आपलं सर्वस्व हरवली होती.

गणपा जास्तच अस्वस्थ होत होता. नामा-रकमा मात्र बिनधास्तपणे वावरत होते. आता तर नामा तिच्या घरीही येऊ लागला होता. गणपा मात्र त्यांच्या प्रेमात फार मोठा अडसर बनला होता. त्याला कामाला व मुलांना शाळेत पाठवून ते दोघे

नाही.

मी जसजशी मोठी होऊ लागले तशी बंधने वाढली. खेळालाही मर्यादा पडू लागल्या. मुलींनी कोणते खेळ खेळावे, काय खेळू नये हे वडिलधारी मंडळी सांगू लागली. पोरीच्या जातीनं कमी खावं, हळू बोलावं, बाहेर फिरू नये, मुलांबरोबर खेळू नये. माणसात जाऊ नये, खाली बघून बोलावं, असे एक ना अनेक.....

मुलींनाच एवढी बंधनं का? असा प्रश्न मला अनेकवेळा पडायचा पण काय उपयोग? गप्प बस काटें! असं म्हणून गप्प बसवलं जायचं. पुढं मला दोन बहिणी आणि भाऊ झाला. भावाचा घरात खूप लाड. त्याला मागेल ते खायला, हिंडायला, खेळायला सारं मोकळं. तसा तो खूप उनाड, पण वंशाचा दिवा म्हणून सगळे त्याला जपायचे. खायला देतानाही आई त्याला जास्त आणि आम्हाला कमी द्यायची. आजीही म्हणायची, “काट्यानो, खाऊ द्या त्याला पोटभर, तुम्ही काय लोकांच्या घरला जाणार, मग बसा तिथं.....” मला आईचा आजीचा खूप राग यायचा पण काय उपयोग? स्त्रीच जर स्त्रीला ओळखू शकत नसेल तर पुरुषांचं काय?....

मला आता कळू लागलं होतं. येता जाता सारे मला न्याहळत होते. गल्लीतल्या काकू मला पाहून म्हणायच्या, “अग नंदा आता मोठी झाली की? बघाया पाहिजे कुठं तरी? हाय आमच्या भावाचं पोरगं, शेतीवाडी, घरदार चांगलं हाय, माणसंबी चांगली हायती...” विचार विनिमय सुरू झाला.

झालं मला पहायला आले आणि पसंतही केलं. माझ्या मनात कालवाकालव सुरू झाली. ज्यांना आपण कधी पाहिलं नाही, ज्यांचे आचार, विचार वर्तन काही माहित नाही त्यांच्याशी संसार थाटायचा? मन तयार होत नव्हतं. पण माझ्या हातात काय होतं? माझं ऐकणार तरी कोण? ज्याच्यासमोर उभा करतील त्याच्यासोबत उर्वरित आयुष्य.....

लग्न झालं की स्त्रीचं आयुष्य क्षणाक्षणाला बदलतं, पत्नी, सून, माता अशा अनेक भूमिका तिला पार पाडाव्या लागतात. तिची खरी कसोटी इथूनच सुरू होते.

माझं लग्न मोठ्या थाटामाटात पार पडलं. मी सासरी जायला निघाले. मनात संघर्ष पेटला होता. एक मन सुखी संसाराची स्वप्न रंगवत होतं. तर दुसरं मायेच्या पदरात आक्रंदून रडत होतं. पण मला आता तिथं थोडच थांबता येणार होतं.

सासरी पाऊल ठेवलं. ते नवं घर, ती माणसं सारं काही वेगळच वाटत होतं. मन क्षणभरही तिथं टेकायला तयार होईना, धावत धावत जायचं, आईच्या कुशीत जाऊन रडरड रडायचं. चार आठ दिवस गेले. हळू हळू विसर पडू लागला. माहेरच्या

माणसांनी मनाला घातलेली मिठी हळूवार सैल होऊ लागली.

संसाराच्या गाड्यात मी हळू हळू रमू लागले. तिकडच्या सवयी, स्वभाव, सारं काही माझ्या लक्षात येऊ लागले. सासर काय असतं, तिथं कसं वागावं लागतं? हे मला समजू लागलं.

लग्नाला अजून एक महिनासुद्धा झाला नव्हता. भांडी घासून मी स्वयंपाकाच्या तयारीत होते. काहीतरी किरकोळ कारणावरून नंदेचं आणि ह्याचं भांडण झालं, ते शेतात निघून गेले.

स्वयंपाक उरकून मी धुणं धूत होते. दुपारचे दोन वाजले होते. अजून जेवण केलं नव्हतं. हे येतील मग जेवता येईल म्हणून वाट बघत होते. तेवढ्यात शेजारचा काका धावत आला. आणि ह्यांनी गेल्याचं सांगितलं..... झाडाला गळफास घेऊन.....

क्षणभर मी काय ऐकतेय.....तेच मला कळेना..... मी बेशुद्ध पडले.... माझं देहभान हरपलं..... मी मोठमोठ्याने आक्रोश करू लागले..... बेभान झाले होते..... संपलं..... सारं संपलं होतं..... आपणही काहीतरी करावं अन् संपवून टाकावं या देहाला..... असा विचार मनात येत होता.....का म्हणून जगायचं?,,,, कुणासाठी?.....कशासाठी? काय उरलय आपल्या आयुष्यात आता?.... आपल्या आयुष्यातला चंद्र आता कायमचा मावळलाय.....उरलीय आता रात्र.....काळीकुट्ट अंधारी रात्र.....

मनाला असहाय्य वेदना होत होत्या. मला काही सुचत नव्हते..... मी घायाळ झाले होते.... सासू त्यात आणखी भर घालत होती..... मीच पांढऱ्या पायाची आहे म्हणत होती..... माझ्यामुळं हे सारं झालं म्हणून सासू ओरडत होती....

घरात घडणाऱ्या बऱ्यावाईट घटना आणि त्या घरात नव्यानं येणारी स्त्री याचा काही संबंध असतो का? नाही ना?.... मग असं का? सारं खापर स्त्रीच्याच माथ्यावर का फोडता? का छळता तिला?..... याचं उत्तर विचारायचं कोणाला?.... न्याय कोणाकडे मागायचा?.... तिनं फक्त सहनच करायचं का? एक अबला म्हणून....स्त्री म्हणून.....

आधार तुटलेल्या वेलीसारखी माझी अवस्था झाली होती. मी खूप कष्ट करायचे..... प्रत्येकाचं काम मला आपलं वाटायचं.....पण सारे मला झिडकारायचे दूर ठेवायचा प्रयत्न करायचे...कुणी अपशक्ती म्हणून...कुणी पांढऱ्या पायाची म्हणून कुणी काहीही बोलायचे.

घात

रात्रीच्या वेळी टिटवी जोरजोरात ओरडत होती. तिच्या ओरडण्याने घास तुकडा खाऊन लवंडण्याच्या विचारात असलेले बायाबापडे हलकेच दचकले. कुणाची घटका जवळ आली याचा विचार जो-तो करत होता. अंधाराने सगळे गांव कवेत घेतले होते. घराघरातून मिणमिणता दिवा त्याच्याशी झगडत होता व स्वतः जळून इतरांना प्रकाश देत होता. रातकिड्यांनी सनई वाजवायला सुरुवात केली होती. मनात दुचका ठेवूनच सगळे गाव झोपी गेले. पहाटेचे चार वाजले होते. रात्रभर गुणगुणणाऱ्या रातकिड्यांचा आवाज मंद होत चालला होता.

इतक्यात शांतता भंग करणारा कुणाच्या तरी रडण्याचा आवाज आला माणसं दचकून जागी झाली व आवाजाच्या दिशेने धावू लागली. गणपा गेला होता. याचा सगळ्यांना धक्का बसला. चांगला धडधाकट गणपा असा अचानक कसा काय गेला.

गणपाला थोडीशी शेतीवाडी होती. तो आपल्या शेतात दिवसरात्र राबायचा रंगानं काळासावळा, नाक सरळ, चेहरा उभट, अंगानं सडपातळ असा हा गणपा स्वभावानं शांत होता. रकमा त्याची पत्नी, अंगानं जाडजुड, चेहरा गोल, रंगानं काळीसावळी होती. गणपाच्या खांद्याला खांदा लावून नेटान संसार करत होती. संसार सुखात चालला होता. त्या उभयतांना दोन मुले व एक मुलगी झाली. मुले मोठी होऊ लागली होती. शेतातली काम करून रकमा भगवान पाटलाच्या शेतात रोजानं जात होती. भगवान पाटील गावातील श्रीमंत माणूस होता. दररोज सात-आठ गडी त्याच्या दावणीला पडून होते. वीस-पंचेवीस बायका इतर कामासाठी असायच्या त्यामध्ये रकमाही जात होती. गणपा मात्र शेतातील उद्योग उरकून आपले बैल घेऊन भाड्याने जात होता. मुले मोठी झाली होती. एक आठवीला होता दुसरा सहावीला होता. मुलगी पाचवीत होती. रकमा व गणपा कठीण परिस्थितीतही आपल्या संसाराचा गाडा नेटाने ओढत होते.

यंदा पावसाने दडी मारली. धरणीमाता पाण्याच्या थेंबासाठी आऱऱऱ वासून

डॉक्टरांचाही काही इलाज चालेना अखेर राजाची प्राणज्योत मालवली.....

रखमा तिथेच कोसळली.... तिच्या जीवनातला सूर्य अस्ताला गेला तो कायमचा..... तिला एकटीलाच अंधाराच्या खाईत लोटून.... ज्या वृक्षाच्या छायेत तिनं आपल घरटं बांधलं होतं तो वृक्षही उन्मळून पडला होता व आता उरलसुरल घरटही मोडून पडलं होतं. उरला होता फक्त एक हाडामासाचा गोळा. सतत डोळ्यातून वाहणाऱ्या गंगा यमुना शोधत आहेत दूरवर पसरलेल्या समुद्राचा किनारा! मुखातून होतो आहे नुसता शब्दांचा वर्षाव राजाSSSS राजाSSSS मला एकटीलाच सोडून कुठे रे गेलायSSSS ये लवकर परत येSSSS तुझी आई सारखी वाट पाहते आहेSSSS हे परमेश्वरा एवढा निष्ठूर कसा रे झालासSSSS माझा राजा मला परत देSSSS राजा तुझ्याशिवाय मी कशी रे जगणारं राजा.... राजा राजा करत बेभान होऊन गांवभर फिरते. पोटच्या राजासाठी वेडीपिसी होऊन..... वेडीपिसी होऊन.....

आवडीने एखाद्या बाळाला उचलून घेतले की त्याची आई चटकन हिसकावून घ्यायची.....नको गं बाई..... सावलीसुद्धा माझ्या लेकरावर नको...कुठलाही कार्यक्रम असली की माझ्यासाठी अंधाराचा कोपरा ठरलेला.....माणसात जायचं नाही...कशात सहभाग घ्यायचा नाही.....चांगली वस्त्र घालायची नाहीत....सोनं नाणं, नटणं मुरडणं काही नाही.....कुठतरी अडगळीत बसून जे देतील ते चार घास खायचे आणि निघायचे.....झाला कार्यक्रम.....

खरंच का मी इतकी अपशक्ती आहे? माझ्यामुळेच या जगातल्या सर्व वाईट गोष्टी घडत आहेत का?.....माझ्यामुळेच का सगळं अपवित्र होत आहे.....मीच का सगळ्या विनाशाला कारणीभूत?..... का तर माझा नवरा मेला म्हणूनच ना?.....

काय अवस्था आहे आज माझी.....कपाळाचं कुंकू पुसलं म्हणूनच ना. एका चालत्या बोलत्या देहाला उचलून गटारीत फेकावं..... त्याला त्रास द्यावा.....त्याचे हालहाल करावेत... त्याच्या वाढेल ती बंधनं घालावीत..... एखाद्या महाभयानक अपराधासारखं त्याला झिजवून मारावं... असं का? असं का?

स्त्रियांबरोबर पुरुषांनीही मला खूप त्रास दिला. मला कुणीही सहानुभूती दाखवली नाही. मी दिसले की माझ्याकडे वेगळ्या नजरेनं पहायचे. आपसात कुजबुजायचे... मला पाहून काहीजण मुद्दाम अर्वाच्य भाषा वापरायचे. सगळे खदाखदा हसायचे.... विनाकारण कुणी मला टोमणे मारायचे.... कुणी टोचून बोलायचे... खूप खूप त्रास भोगला मी.... तक्रार तरी कुणाकडे करायची? शेवटी सगळे मलाच दोषी ठरवणार! का तर मी विधवा आहे...दुबळी आहे....

गेली कित्येक वर्षांपासून मी अशा नरकयातना भोगत आहे. समाजात मोठेपणानं मिरवणाऱ्यांच्या दिव्याखालचा का अंधार दिसत नाही कुणाला? गटारीच्या गलिच्छ पाण्यानं झऱ्याच्या स्वच्छ पाण्याला हिणवावं....दुष्टांना देव समजून त्यांची पूजा करावी...सज्जनांना तुरुंगात डांबावं..... पापी पवित्र अन् पुण्यवान अपवित्र समजले जावेत....काय हा खरेपणा.....

निसर्गात सर्वश्रेष्ठ मानल्या जाणाऱ्या माणसाच्या जातीत जन्माला आले मी. ज्या समाजात स्त्रीला खूप मोठं मानाचं स्थान आहे अशा समाजात माझा जन्म झाला. ज्या कुळांना खूप मोठं मानलं जातं त्या कुळातली मी. पण माझ्या वाट्याला काय आलं?..... आपल्याच माणसाला त्रास देणारी माणसं.... कुठंही होणार नाहीत असे हाल....किती किती सांगावं?.....

माझ्यासारख्या किती स्त्रिया आज अशा नरकयातना भोगत आहेत.. कुणालाही दया येत नाही आमची..... आमच्यासाठी मायेचे सारे सागर आटलेत... उरलय फक्त रुक्ष वाळवंट... आम्ही त्यातली काटेरी झुडपं.... फक्त मृत्यूची वाट पाहणारी.....

माझ्या बरोबरीच्या मुली. त्यांचे संसार फुलले मुलेबाळी झाली. ती मोठी झाली. त्यांची लग्नं झाली. लग्नात मोठ्या थाटामाटात मिरवताहेत. कित्येकींना सुना आल्या. लेकी सासरी गेल्या. नातवंड झाली. त्यांना मोठ्या आनंदात ती आजी आजी हाका मारताहेत. त्यांना अंगाखांद्यावर घेऊन मजेत फिरताहेत. सगळा आनंदी आनंद आहे.....

कपाळाला कुंकू, गळाभर दागिने, सुंदर सुंदर साड्या, नटणं मुरडणं, सण समारंभांना एकमेकीकडं जाणं. खूप खूप गप्पा मारणं, चहापाणी, जेवणं सारं काही मजेत आहे. त्यांच्यावर सुखाचा आणि आनंदाचा जणू वर्षाव होतो आहे.

आणि मीअसहाय्य वेदनांनी होरपळलेल्या हाडामासाच्या सांगाड्यात प्राणाचा मिणमिणता दिवा कधी विझतोय याचीच वाट पाहतेय..... फक्त याचीच.....

आकृती. दुःखाच्या डोंगराभोवतीच खिन्न मनाने वेढे घालण्यात आयुष्य घालवणारी.

रखमाचा राजा आणि सुमावर खूप जीव. तिला आता काय तो एकच आधार होता. त्या दोन चिमुकल्या जीवांचा . ती मोठी होऊ लागली. शाळेत जाऊ लागली. वाचू लागली लिहू लागली. तसं तिला कौतुक वाटू लागलं. दिवसामागून दिवस जात होते. रखमा मुलांची देखभाल करायची. शेतांतली कामही ती करून घ्यायची.

बघता बघता सुमा सोळा वर्षाची झाली. तसं रखमाचं विचारचक्र चालू झालं. 'करावेत तिचे दोनाचे चार म्हणजे झाले एका ऋणातून मुक्त' असं ती सुमासाठी स्थळे पाहू लागली. सुमाला शोभेसा , गुणवान, रुपवान मुलगा हवा अशी तिची इच्छा. तिच्या नात्यातलाच एक मुलगा बाबू तिला पसंत पडला.

बाबूचे वडील रामराव यांच्याशी तिने बोलणी केली व लग्न ठरवून टाकले. रामरावानीही विचार केला, मुलगी चांगली आहे शिवाय बिनबापाची, घ्यावी पदरात. तारीख निश्चित करून रखमानं सर्व तयारी केली. मोठ्या थाटामाटानं सुमाचं लग्न लावून दिलं. पण लग्नात सर्वांना एक रुखरुख मात्र सारखी वाटत होती तिचे बाबा असते तर....

लहानपणापासून अंगाखांद्यावर खेळलेली चिमणी अशी एकाकी उडून गेल्यानं रखमाला खूप उदास वाटू लागलं. पण मुलगी म्हटलं की असंच आहे. लग्नाची बेडी पडली की ज्या घरात ती लहानाची मोठी झाली ते घर सोडून जायचं ते कायमच आठवणींच गाठोड सोबत घेऊन कधीतरी एकदोन दिवस यायचं व परत जायचं आपल्या नवीन घरट्याकडं.

पावसाळ्याचे दिवस होते. आठ दिवस सतत पडणारा पाऊस नुकताच थांबलेला होता. सर्वत्र दलदल झालेली. डासांचा सुळसुळाट झालेला. पिण्याचं पाणीही अशुद्ध झालेलं. रोगराई वाढलेली. कुठं मलेरिया तर कुठं गॅस्ट्रो या रोगांनी थैमान घातलेलं. दवाखाने रोग्यांनी गच्च भरलेले लोकांच्या तोंडचे पाणी पळाले होते. जागोजागी उपाययोजना सुरु होत्या.

राजालाही गॅस्ट्रो झाला होता. रखमाने अंगारे धुपारे केले पण काही उपयोग होईना तिच्या तोंडचे पाणी पळाले. काय करावे ते तिला सुचेना. त्याला दवाखान्यात हलवण्यात आले. डॉक्टरांनी औषधोपचार सुरु केला. दोन दिवस झाले पण आजार काही कमी होईना त्याची प्रकृती जास्तच खालावत चालली. रखमा सतत देवाचा धावा करत होती. तिला अन्नपाणी गोड लागेना. डॉक्टरांचे आटोकाट प्रयत्न चालू होते. पण त्याचा काही उपयोग होईना त्याची प्रकृती अधिकच खालावली. नियतीपुढे

तिथच थोडा लवंडला.

तासाभरानं तो उठला. चूळ भरली. तंबाखूची चिमट तोंडात टाकली. बांधावर आला कामाला सुरुवात केली. चार वाजलेले तरीही उष्णता खूपच. वारा बंद होता. खूपच तममग होत होती. सदाच्या अंगावरचे कपडे घामानं चिंब झालेले तो तसाच कामात गुंग झालेला. अचानक आकाशात ढगांची दाटी होऊ लागली. पाऊस येण्याची चिन्हं दिसू लागली.

एक तासाभराचं काम होतं. तेवढं काम संपवून घराकडं निघावं असा त्याचा बेत. तो भरभर काम करू लागला. तेवढ्यात गर्जना झाली. तो दचकला. मावळतीकडे धारा उतरलेल्या होत्या. आकाशात काळ्याकुट्ट ढगांची गर्दी होऊ लागली. गडगडाट सुरु झाला. विजा चमकू लागल्या.

जोराने वारा वाहू लागला. धुळीचे लोट उसळू लागले. झाडं हेलकावे खाऊ लागली. सदानं आपलं सामान उचललं आणि आंब्याच झाड गाठलं. जीव मुठीत धरून आंब्याच्या बुडाला उभा राहिला. आजुबाजूला काही दिसत नव्हत. वाऱ्याचा जोर आणखी वाढला होता. त्याबरोबर जोराने पाऊसही कोसळू लागला, विजा कडाडू लागल्या. निसर्गानं असं अक्राळ विक्राळ रुप धारण केल होतं. भीतीनं सदाला काही सुचना.

सोसाट्याच्या वाऱ्यानं कडाकड झाडाच्या फांद्या मोडून पडू लागल्या. तसं त्यानं झाड सोडलं आणि मोकळ्या रानात येऊन खाली बसला. तोंडावर पावसाचा मार बसू लागला. भिजून चिंब झाल्यानं हुडहुडी भरू लागली. एकाकी जोराचा धडाका झाला. त्याच्या काळजाचं पाणी झालं.... पाच दहा मिनिटातच पुन्हा सळसळ करत वीज आली. अन्.... सदा बसला होता तितच कोसळली. आणि सदा....

रखमाला ही बातमी कळली. तसी ती धाडकन जमिनीवर कोसळली. आकाश पाताळ एक करून आक्रोश करू लागली. चिमुकलीही रडू लागली. एकाएकी असं काय घडलं हे त्यांना कळत नव्हतं. रखमाचं सौभाग्य हरवलं. पंख कापलेल्या पक्षिणीसारखी तिची अवस्था झाली.

आता आपल्या जगण्यातला अर्थच संपला असं तिला वाटू लागलं. पण तिच्या पंखाखाली असलेल्या त्या दोन पाखरासाठी तरी तिला जगणं आवश्यक होतं. त्या दोन बाळांना पोटाशी धरून ती रात्रंदिवस अश्रू ढाळत बसायची. तिच्या वृक्षाच्या फांद्या तुटून पडल्या होत्या, पानं गळून गेली होती. उरलं होतं ते निष्पर्ण झाड. स्त्रीच सौभाग्य संपल की बळच जातं तिचं सारं उरते फक्त भावनाशून्य

कुलवंतीन

शामराव देशमुख गावातले प्रतिष्ठीत नागरिक, दहाबारा एकर शेती, विहीर, मोटार, काळीभोर जमीन सारं काही होतं. पण शामरावांचे पाय कधीतरीच शेताकडे वळायचे एरव्ही ते गावातच अडखळायचे. मग काळी आई त्यांच्यावर रुसायची व थोडेफारच पदरात टाकायची. पण याची त्यांना पर्वा नसे. इकडं तिकडं फिरून चहापानाचा मेळ लावायचा. दुपारी घरी जाऊन जे असतील ते दोन घास पोटात घातले की झाला राजा.....

चार आठ दिवसाला कुणाला तरी गाठायचं. गोड बोलून अंतःकरणात शिरायचं, गळ घालायची काहीतरी उकळायचे. सोन्यासारखा संसार, तीन मुली एक मुलगा, रुपवान पत्नी पण त्यांची ही दशा. पत्नीला तर संसाराच्या बेड्या पायात अडकवल्या अन् जणू जन्मठेपेची शिक्षाच झाली. सारखं घरातच बसून रहावं लागे. घराण्याची प्रतिष्ठा म्हणून कामही करू देत नव्हते. स्वतःही काही करत नव्हते. नुसतं दाताचं पाणी गिळीत बसावं लागायचं. घराच्या भिंतीकडे बघत. पिंजऱ्यातल्या पोपटासारखं. पिंजऱ्यातच आपल्याला सारं आयुष्य काढावं लागणार हे नंदाला कळून चुकलं होतं. पण तिला चिंता वाटत होती ती मुलाबाळांच्या भविष्याची.

शामराव मात्र दिवसभर पुढाऱ्याचा वेश घालून गावात इकडे तिकडे करण्यातच गुंतलेले असायचे. आपल्या मुलांबाळासाठी तरी आपण काही तरी करावं हा साधा विचारसुद्धा कधी त्यांच्या मनाला स्पर्शून गेला नाही. ज्याने चोच दिली तो चारा देणारच! मग आपण उगी चिंता का करावी? जगतील त्यांची ती? मोठ्या ऐटीत संसार थाटला पण आज मात्र संसाराची घोंगडी झटकून स्वतःच्या सुखासाठी शाल पांघरून फकीर बनला. ज्याच्या मायेच्या पंखाखाली चिमणीपाखरं मोठी व्हायची ते पंखच त्यांना दूर लोटू पहात होते. मग त्या पिलापाखरांची काय अवस्था असेल?

चिमणी आपल्या चिमुकल्यांना चारा भरवण्याऐवजी त्यांना घरट्यातून खाली ढकलू पहात होती. गाय आपल्या वासराला प्रेमळ पान्हा घालून दूध देण्याऐवजी लाथा मारत होती. कोंबडी आपल्या पिलांना चोच मारून दूर लावत होती. मग अशा

पिलांनी जायचे तरी कोठे?

शामरावांची पत्नी नंदा हिला मात्र खूप दुःख व्हायचं पण इलाज नव्हता., ज्याला पोहता येत नाही तो पुरात वाहून जाणाऱ्याला थोडच वाचवणार! आपण आई असताना सुद्धा आपल्या मुलांच्या दैनंदिन गरजा भागवू शकत नाही याचे तिला खूप दुःख वाटत होते. ती आतल्या आत झुरायची. तिचं मन तिला डागण्या द्यायचं.

शेतातून मिळणारं थोडंफार आणि इतरांकडून जे काही मिळेल त्यावरच घर भागवावं लागायचं. दोन-दोन दिवस उपवास काढावे लागत होते. मदत तरी रोजच कोण देणार? उद्याच्या आशेवर हे हाडामासाचे गोळे जगत होते.

थोरली मुलगी सुमित्रा आता न्हातीधुती झाली होती. घरात तर दोन वेळच्या अन्नाला महाग! लग्न कसं करावं? हा नंदाच्या पुढे प्रश्न होता. सुमित्राच्या पाठच्या सुनंदा व चंदा ह्याही आता मोठ्या झाल्या होत्या. नंदाला घास गोड लागेना. शामराव मात्र निश्चिंत होते.

सुमित्रा दिसायला गोरीपान नाजूक चाफेकळीसारखी, चकाकणाऱ्या डोळ्यांनी तर तिचं सौंदर्य जास्त खुलून आलेलं स्वर्गातली परीच जणू अवतरलेली. एवढी रुपवान मुलगी राजकन्येलाही लाजवील अशी. पण तिचं नशीब असं.

इथं तर जो तो पैसा नावाच्या कागदाच्या तुकड्यामागं लागलेला. मौल्यवान रत्न पण नोटांच्या बंडलपुढं फिकंच. ज्याला पैशाची जोड आहे तेच कसंही असलं तरी चांगलं याची स्थिती सर्वांना परिस्थिती माहित असल्यामुळे पाहुणे येईनात. या रत्नाला ठेवण्याची जागा देव चुकल्यामुळे ते कवडीमोल झालं.

सुमित्राची पंचविसी उलटून गेली पण लग्न काही जमेना. सौंदर्याची नदी वहात होती ती सागराला भेटण्या आतूर होऊन? पण वाटेतच भला मोठा बंधारा होता ना? त्यातच तिचं पाणी अडकून पडलं होतं. तो ओलांडून पुढं जाण्याचं सामर्थ्य त्या पाण्यात नव्हतं. बंधान्याची दारं उघडणाराही शांतच बसलेला

बारावीपर्यंत शिक्षण घेतलेली सुमित्रा अशी परिस्थितीच्या पिंजऱ्यात अडकून पडली होती. संध्याकाळच्या वेळेला ती दारात बसायची. येणाऱ्याजाणाऱ्याकडं बघत. त्यात तिच्याच वयाची एखादी मुलगी काखेत लेकरू घेऊन तिच्या समोरून गेली की तिच्या काळजाचे तुकडे तुकडे व्हायचे. किती सुखी आहे जग! आणि मी....

आज माझ्या मैत्रिणी सुखानं संसार करताहेत. हसतात, मुडतात संसाराच्या हिंदोळ्यावर बसून आनंदाने झोके घेताहेत आणि मी मात्र दुःखाच्या डोहात गटांगळ्या खातेय? या डोहातून बाहेर पडेल? की....? अशी तिच्या मनाची घालमेल चाललेली.

सकाळची वेळ. सूर्य नुकताच उगवून वर आलेला. निळ्याभोर आकाशात स्वच्छंदी पाखरे भराऱ्या मारत होती. आंब्याच्या झाडावर बसून कोकीळा भूपाळी म्हणत होती. मंद मंद वारा वाहत होता. सगळं वातावरणच आनंदाने भरून आलेलं अशा शुभ मुहूर्तावर रखमाच्या पोटी पुत्र जन्मला. तिचा आनंद गगनात मावेनासा झाला. त्या गोजिन्याला ती सारखं निरखून पाहू लागली तसेच समाधानानं राहू लागली.

मोठ्या थाटामाटात बाळाचं बारसं झालं. नवससायास पूर्ण केले. सदाच्या घरात आता कशाचीही कमतरता वाटत नव्हती. दोन चिमुरड्यांना पंखाखाली घेऊन रखमा आपल्या संसाराचा गाडा आनंदानं चालवत होती. त्या चिमुकल्यांच्या सहवासात दोघांचाही दिवस कसा निघून जायचा, हेही कळत नव्हतं. मुलं मोठी होऊ लागली. रखमा त्यांना शेतात घेऊन जाऊ लागली. सुमा व राजा झाडं वेळी, दगडमाती यांच्याबरोबर खेळत. उभ्या पिकातून इकडं तिकडं फुलपाखराप्रमाणे धावत. पाटातलं पाणी एकमेकांच्या अंगावर उडवत. निसर्गाच्या सहवासात बागडत होती.

जून महिना सुरू झाला. आकाशात ढग फिरू लागले. लवकरच पाऊस येणार अशी चिन्ह दिसू लागली होती. शेतकऱ्यांच्या आशा पान्हावल्या. उन्हाळ्यातली काम संपवून शेतं पेरणीसाठी तयार झालेली सगळे पावसाचीच वाट बघत होते.

सदानही आपली काम संपवल्याली. पण बसण्यापेक्षा बांधावरची खोडं काढण्याचं काम हाती घेतलेलं. रखमा आपली घरीच बसलेली. दोन पाखरं भोवताली बागडत होती. शेतात तरी कुठं होतं काम म्हणून ती घरीच थांबली होती.

दिवस उगवला. सदा उठला. बैलं शेतात बांधून आला. रखमानं स्वयंपाक करून ठेवला. सदा आल्यावर दोघांनी न्याहरी केली. सदानं पान खाल्लं. रखमाला म्हणाला, “माझी भाकरी बांध. लवकर जाऊन तेवढी उभ्या बांधावरची खोडं काढतो.” रखमानं भाकरी बांधल्या. सदा शेताकडं निघाला. दारात येऊन रखमान पाहिलं आकाशात ढग डोकावू लागलेले. सदाकडं तिनं एकवार नजर टाकली आणि म्हणाली, “लवकर या हं? जास्त वेळ थांबू नका? पावसापाण्याचं लवकर आलेलं बर?” “येतो हं” अस म्हणून तो वाटेला लागला.

बैलांना वैरणपाणी करून तो कामाला लागला. उन चांगलच तावत होतं. अंगातून घामाच्या धारा वाहत होत्या. खोडं काढत काढत तो निम्म्यापर्यंत आला. सूर्य मध्यावर आला. सदा सावलीला आला. बैलांना वैरण टाकली. जेवण केलं आणि

सदा हा निष्ठावंत शेतकरी रात्रंदिवस कष्ट करत रहायचा. रखमा त्याची पत्नी प्रेमळ स्वभावाची. पतीच्या खांद्याला खांदा लावून राबणारी. दोघांचा संसार अगदी सुखाचा.

सदा भल्या पहाटे उठायचा. बैलं घेऊन शेतात जायचा. आंब्याच्या मुळीला बांधून वैरण टाकायचा. विहरीत आंघोळ करून सूर्यदेवाला वंदन करायचा व घराकडं निघायचा. तोपर्यंत रखमा त्याची नित्यनेमानं वाट बघत बसायची. घरात माणसं दोनच त्यामुळे उद्योगही कमी.

सदा शेतातून आला की दोघं न्याहरी करायची. सुखदुःखाच्या चार गोष्टी बोलायची. तोपर्यंत सकाळचे दहा-साडेदहा व्हायचे. मग ती दोघं एकामाग एक शेताकडं निघायची. दिवसभर आपल्या भूमातेची सेवा करायची, सायंकाळी घरट्याकडं परत निघायची असा त्यांचा दिनक्रम असायचा.

त्यांच्या लग्नाला तीन वर्ष झाली. पण घरात अजून वंशाचा दिवा नव्हता. झाडाला जशी फुलाफळांशिवाय शोभा येत नाही तशी घराला मुलाबाळांशिवाय.... त्यात स्त्री तर मातृत्वाच्या सुखासाठी आसुसलेलीच. रखमा थोडीच त्याला अपवाद! तिला वाटायचं आपल्यालाही मातृत्वाचं सुख लाभवं.

ती देवाजवळ मागणं मागू लागली. परमेश्वरानं तिची प्रार्थना ऐकली. रखमाला मुलगी झाली. पण तिचं समाधान झालं नाही. तिला हवा होता वंशाचा दिवा! आपल्या वंशाचा दिवा अखंड तेवत रहावा हीच प्रत्येक स्त्री पुरुषाची इच्छा!

सुमा आता दोन वर्षांची झाली. बोंबडे बोल बोलू लागली. इकडं तिकडं पळू लागली. तिच्या हसण्या खेळण्यात, रडण्या बागडण्यात रखमाही रमून जात होती. सदांलाही या चिमुरडीचं खूप कौतुक वाटायचं.

रखमाला आणखी दिवस गेले आता मात्र आपल्याला मुलगा व्हावा अशी तिची खूप इच्छा! ती देवदेवतांना नवस करू लागली. आपल्या वंशाला दिवा मागू लागली.

नंदांला तिच दुःख पहावत नव्हतं पण ती हात असून लुळी पाय असून पांगळी व डोळे असून आंधळी झाली होती. लेकरांची दयनीय अवस्था पाहून तिचं हृदय पिळवटून निघायचं. पण हृदयात उचंबळलेल्या सागरातील लाटांना डोळ्यातून वाट मोकळी करून देण्याशिवाय ती काही करू शकत नव्हती.

शामराव मात्र पित्याची कर्तव्ये पार विसरून गेला होता. एकेदिवशी नंदा त्यांना म्हणाली, “अहो असं किती दिवस डोळं झाकून बसणार? पोरीच्या लग्नाचं काही तरी बघा? उद्या काय घडलं तर लोकं तोंडात शेण घालतील तुमच्या?” त्यावर ते संतापून बोलले, “मी बघू? तूच त्यांना जन्म दिलास ना? मग बघ तूच लग्न कर नाहीतर..... पतिच्या तोंडचे हे शब्द ऐकताच नंदा बेशुद्ध पडली. मुली तिच्याभोवती गराडा घालून आरडू ओरडू लागल्या? शेजारी पाजारी धावत आले व नंदाला उचलून दवाखान्यात नेले. ती शुद्धीवर आली पण तिच्या मनाने आता चांगलीच हाय खाल्ली होती.

स्वतः जन्म दिलेल्या कोवळ्या गाईना मारण्याची भाषा बोलणारा कसाई मात्र अजूनही पाषाणासारखाच वागत होता. तरण्या पोरासारखा केसाला डाय मारून इस्रीची कपडे घालून रुबावात फिरत होता. शामरावाकडं चणे होते दात होते पण चावायचं कुणी त्यामुळं त्याच्या संसाराची ही अवस्था झालेली होती. खूप मोठा विस्तारलेल्या वटवृक्षाचं खोडच या फांद्या, पान, फुलं माझी नाहीत म्हणून तोडून टाकू पहात होतं. सागरात विलीन होऊन गेलेल्या नदीच्या पाण्याला सागरानं दूर लोटून कसं चालेल? काही झालं तरी ते त्याच्याच एक भाग बनलेलं असतं.

सुमित्रा दररोज देवपूजा करीत असे. हात जोडून देवाला आपले गान्हाणे सांगे, “देवा तु आम्हाला एखाद्या भिकाऱ्याच्या पोटी जन्माला का घातले नाहीस? तिथं भिक मागून तरी आम्हाला पोट भरून खाता आले असते? पण आमची अवस्था त्यापलीकडची आहे. तोंड दाबून बुक्यांचा मार मिळतोय सहन होत नाही आणि ओरडताही येत नाही. तुच यातून काहीतरी मार्ग काढ?”

इतरांकडं पाहिलं की तिला हेवा वाटे. दररोज काम करून खाणारे या जगात खूप सुखी आहेत. पण आमच्या नशीबात कामही नाही आणि सुखही.... जीवन जगण्यासाठी काहीतरी धडपड करणे हे प्रत्येक प्राण्याचे कर्तव्य नाही काय? जन्माला घातलेल्या प्रत्येक मुलाचे पालन पोषण करणे हे आईबापाचे कर्तव्य नाही काय? ते पार पाडायला असमर्थ असणाऱ्यांनी संसार तरी कशाला थाटावा? परमेश्वरानं प्रत्येक आईवडिलांच्या झोळीत टाकलेली मुले सांभाळणे ही आईवडिलांची

जबाबदारी नाही काय? मग आमच्या बापाने असे आमच्याकडे दुर्लक्ष का करावं? फळाने बहरलेल्या वृक्षाने ती पक्व व्हायच्या आतच त्यांना टाकावे काय? असे अनेक विचार तिच्या डोक्यात थैमान घालून जात.

सुमित्राच्या आईची तर फारच वाईट अवस्था झाली होती. रस्त्याने इकडे तिकडे जाताना गल्लीतल्या बायका कुजबुजायच्या “एवढी मोठी पोरीगी घरात ठिवायला हिला काहीच कसं वाटत नाही? उद्या पोरीनं नाक कापलं की मग बसल वकटं तोंड घेऊन घरात?” असे धारदार शब्द कानावर पडायचे अन् काळीज चिरून निघायचं पण इलाज नव्हता. आपलंच वस्त्र फाटलय तर फाटकच घातलय म्हणणाऱ्याला दोष का द्यावा? आपल्या जखमा दुसऱ्याला दाखवून तरी काय उपयोग? आपल्या वेदना आपणच सहन कराव्या लागणार? ती निमूटपणे सारं सहन करायची.

दिवसामागून दिवस जात होते. सुमित्रा जास्तच अस्वस्थ होत होती. एका बाजूला सौंदर्याचा सागर उसळायचा तर दुसऱ्या बाजूला भुकेच्या कावळ्याची कावकाव चाललेली. तिला काय करावं हे सुचेना? कधी कधी आत्महत्येचाही विचार तिच्या मनाला स्पर्श करायचा? पण छे! जीवनात येणाऱ्या प्रत्येक संकटाला तोंड दिलंच पाहिजे. जो आत्महत्येचा विचार करतो तो कसला माणूस? परमेश्वरानं दिलेला हा देह आपणहून का त्यागावा? अखरेच्या क्षणापर्यंत संकटांशी लढतच राहिलं पाहिजे? मी सौंदर्यवती, रूपवती असली तर मी कुलवंतीन आहं. कुलवंतीनीला शोभेल असंच मी वागेन.....

आजही ती त्या सुखद क्षणाकडे डोळे लावून बसली आहे. कधी कधी तिला वाटते फुलांनी फुलायचं असतं ते काट्यांच्या सहवासात त्यांच्यावर जीवन जगणाऱ्या भ्रमरांसाठी पण ते झाडच फुलांना भ्रमरापासून दूर लपवून ठेवत असेल तर त्या फुलांचा काय उपयोग? पिंजऱ्यात ठेवलेल्या पाखराला धड उडताही येत नाही व पोटभर खाताही येत नाही त्याला अवलंबून रहावं लागतं ते त्याच्या मालकावरच! तीच माझी अवस्था नाही काय? मी अडकलेय अशाच फार मोठ्या पिंजऱ्यात यातून बाहेर पडेन..... की यातच.....?

“मला बंधन नको वाटतं, अगदी मुक्त राहायला आवडतं मला”

“का म्हणून?”

“मला निसर्गातल्या तसेच आजुबाजुच्या अनेक गोष्टीतला आनंद घ्यावा वाटतो. सतत काही ना काही शिकावे वाटते, नवनवीन अनुभव घ्यावे वाटतात.”

“मग घ्यायचे ना”

“इथच सारा घोटाला होतोय, मी जी काही धडपड करतो ती काही ना काही शिकण्यासाठी, पण घरच्यांना तसेच बाहेरच्यांना त्या खोड्या वाटतात, मुद्दाम केल्यासारखे वाटते.”

“मग ते काय करतात?”

“मला वेडवाकडं बोलतात, मारहाण करतात खूप त्रास देतात मला”

“त्यामुळेच तू बेताल वागतो, असंच ना”

“हो सर, मला कुणी समजून घेत नाही. त्यामुळे मला चांगलं वागावं असं वाटत नाही, आपल्याला त्रास देतात तर होऊ द्या त्यांनाही.....”

“नाही पण.....”

“हे बघ, तुझ्यासारख्या हुशार मुलाला हे शोभत नाही”

“मला पण कळतय पण...”

“तुला जर आवडत्या गोष्टी करण्याची संधी दिली तर ?”

“मला खूप आनंद होईल सर, मी सारा खोडकरपणा सोडून देईन”

“आणखी काय करशील?”

“खूप खूप अभ्यास करेन, मोठा होईन, नाव कमवेन”

“खरच”

“होय अगदी खरं”

“ठीक आहे, आज पासून मी ती संधी देईन तुला”

माझे हे शब्द ऐकताच सद्दू एकदम विरघळला त्याच्या डोळ्यातून पाणी वाहू लागले, तो म्हणाला “सर मला समजून घ्या, मला फक्त संधी द्या, तिचं सोनं केल्याशिवाय मी स्वस्थ बसणार नाही.”

“शाब्बास सद्दू, तुझ्यामुळे आज मला नवी दृष्टी मिळाली”

“सर, मलाही नवा मार्ग सापडला, आता मी चांगला विद्यार्थी बनण्याचा प्रयत्न करेन.”

डोळे पुसले आणि सद्दू निघून गेला. सद्दूच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे पहात सर तसेच उभे राहिले.....

मुले मोठ्याने हसू लागली. तो क्षणभर थांबला व पुढचा प्रश्न वाचला
 २) तुमच्या घरी कोण कोण आहे?
 उत्तर - वॉव... वॉव... वॉवSSS
 पुन्हा जोरदार हशा... त्यातच त्यानं तिसरा प्रश्न विचारला
 ३) तुम्हाला किती मुलं आहेत?
 उत्तर - वॉव SS वॉवSSS वॉव...
 “सद्या...”
 सर जोरात ओरडले काय लिहलस हे?”
 “मुलाखत”
 “कोणाची?”
 “घरातील व्यक्तीची”
 “असली कोणती व्यक्ती आहे तुझ्या घरात वॉव वॉव करणारी.....?”
 “कुत्रा”
 “अरे कुत्रा घरातील व्यक्ती आहे का?”
 “आहे ना, आम्ही एक कुत्रा पाळलाय तो सारखा आमच्या घरातच असतो. मला तो खूप आवडतो. लिहली त्याची मुलाखत.”
 “अरे सद्दू, तुला कसं सांगावं हेच मला कळत नाही.”
 “काय झालं सर, तुमचं सारं ऐकतोय की मी?”
 “अरे काय ऐकतोस, तुला स्वतःची काही बुद्धी आहे की नाही?”
 “आहे ना!”
 “मग तू असा का वागतोस?”
 “कसं?”
 “लोकांना त्रास होईल असं”
 “काय करतोय मी?”
 “तू नेहमी खोड्या करतोस, दुसऱ्यांना त्रास देतोस, चांगलं वागणं कधीच नसतं तुझं?”
 “सर, मलाच छळतात सारे”
 “अरे तुला छळतात, तुझ्या अशा वागण्यामुळे तर.....”
 “अगदी खरं आहे सर तुमचं, मी नकोसाच वाटतोय साऱ्यांना”
 “त्याला कारण तूच आहे ना!”

मधली सुट्टी झाली. फांदीवर बसलेला पाखरांचा थवा भूररकन उडावा तशी पोरं लगबगीनं वर्गाबाहेर पडली. कुणी मैदानावर पळालं. कुणी गप्पात रंगलं तर कुणी उड्या मारत घराकडं पळालं.

बागेतली झाडं फुलांनी बहरून जावी तसं मैदान मुलांनी गजबजून गेलं. विविध खेळ, दंगामस्ती, हसणं रडणं, खिदळणं, खिकाळणं, उड्या मारणं असे अनेक प्रकार चालले होते.

वर्गात बसून मी नोंदवहीत नोंदी करत होतो. तेवढ्यात बजा धावत आला. “सर, ती गोदा आजी आली आहे तुमच्याकडं”

मी बाहेर नजर टाकली. एक म्हातारी काठी टेकीत शाळेकडं येत होती. पाचसहा पोरं तिच्या मागे होती. हे नेहमी ठरलेलं. शाळेकडं कोणी आलं की, हे खबरे हजरच. गावातल्या, घरातल्या, शाळेतल्या सगळ्या गोष्टी यांना माहित. यांच्याइतके हुशार आणि हुबेहुब वर्णन करणारे खबरे शोधूनही सापडणार नाहीत.

म्हातारीला पाहिल्यानंतर माझं विचारचक्र सुरू झालं. का बरं आली असेल ती? पोरं काही बोलली असतील का? कुणी खोड्या केल्या असतील का? कुणाची काही वस्तू उचलली असेल का? कुणी भांडण केली का?

मुलं म्हणजे आनंदाचं माहेरघरच. आनंद मिळविण्यासाठी तसेच गंमत म्हणूनच त्यांचे अनेक उद्योग. मजा कशी होईल. गंमत कशी येईल? याच्याच शोधात ते नेहमी. हसणे, रडणे, नाचणे, गाणे, ओरडणे सारं काही आनंद मिळविण्यासाठीच. माणसांना मात्र नेमकं हेच कळत नाही. आपण नेहमी त्यांचा आनंद हिरावून घेण्याचा प्रयत्न करतो. आपलं विचारचं ओझं त्यांच्या डोक्यावर लादतो. मग ती निराश होतात. खोड्या करू लागतात. सांगितलेलं ऐकत नाहीत आणि मग ही आनंदी फुलपाखरं आपल्याला त्रासदायक वाटू लागतात.

वर्गाच्या पायऱ्या चढून ती आत आली. ती का आली हे बघायला गोळा झालेल्या मुलांना मी वर्गाबाहेर जायला सांगितलं. पण ती थोडीच जाणार. संधी

मिळेल तिथून कॅमेरे घेऊन तयार.

“का आलात आजी?”

“मी तुमची गाठ घ्यायला आलेय”

“बरं बरं बसा.

हातातली काठी भिंतीला उभा करून आजीनी तिथच बैठक मारली. “गुरुजी, तुमी इसरला असाल, पण म्या न्हाय अजून इसरल्याली.”

“माझ्या चांगलं ध्यानात हाय, पोरास्नी सांगितल्यालं. आपली आजी हाय म्हणून”

मी विचार करू लागलो अगदी बरोबर, माझ्या ती गोष्ट फार उशीरा लक्षात आली. दोन तीन महिन्यापूर्वी. शाळा भरलेली होती. दुपारची वेळ होती. उनाचे चटके बसत होते. म्हातारी एकटीच शाळेसमोरच्या हापस्यावर कळशी घेऊन बसलेली. बराच वेळ झाला. मला काही कळेना. एवढ्या उनात ही आजी का बरं बसली असेल.

दोन पोरांना सोबत घेतलं आणि हापस्यावर गेलो मी विचारलं “आजी उनात का बसलात इथं?”

“काय सांगू गुरुजी, चार दिस झालं मला बरं न्हाई. उठायला इना ना बसाया, ह्यो हापसा तर मुलखाचा जड, हापसायला येईना मला, बसले वाट बघत, कुणी तरी देईल कळशी भरून म्हणून. पण अजून कुणी बी देईना बघा.”

मी पोरांना कळशी हापसून त्यांच्या घरी पोहच करा असं सांगितलं. ह्या आपल्या आजी आहेत. आजारी आहेत तोपर्यंत यांना रोज दोन कळशा देत जा. पोरं लगेच कामाला लागली. कळशी भरून निघून गेली. सुरकुत्या पडलेला चेहरा खुलला. कृतज्ञता व्यक्त करून ती घराकडे निघून गेली.

मुलांना मी त्यांच्याविषयी माहिती विचारली. मुलं म्हणाली, “सर, ती गोदा आजी आहे, रेशन दुकानाच्या पाठीमागं तिचं घर आहे, तिला कुणी नाही, पडक्या घरात ती एकटीच राहते.”

बाळून एका दमात सारी माहिती सांगितली. मला फार वाईट वाटले. वर्गातल्या इतर मुलांनाही या आजींना मदत करत जा असे सांगितले. मुलांकडं मी अधून मधून चौकशी करत होतो. कोणी मदत केली ते मुलं सांगत होती.

“गुरुजी” मी एकदम भानावर आलो.

“हं बोला काय म्हणता?”

“अवं काय तुमची पोरं?”

रागावून “अरे मी काय तुला असलं गणित शिकवलं काय?”

“वजाबाकी करणं म्हणजे कमी करणं तुम्हीच सांगितलं की, मग आमटीचा काय किंवा दूधाचा काय.....” सदूनं उत्तर दिलं.

“गप्प बसSS कसं होणार या पोराचं?”

“काय झालं....”

“अरे तू स्वतःच थोडं तरी डोकं चालव”

“तुमचं समदं ऐकतो सर यापुढं, अगदी सांगाल तसंSSS”

मराठीचा तास होता, मुले निबंध वाचत होती ‘माझा शेजारी’ हा विषय दिला होता. सदूचा नंबर आला. त्याने निबंध वाचायला सुरुवात केली.

आमची शेजारीण काळी भंगार आहे. तिला एक मुलगी व एक मुलगा आहे. मुलाचे नाव हाल्या आहे.....

सगळी पोरं खदाखदा हसू लागली.

सर खेकसले, “अरे काय वाचतोस तू हे?”

“निबंध वाचतोय सर,

“अरे असला निबंध असतोय काय?”

“तुम्ही सांगितलं तोच विषय घेतला की सर, माझा शेजारी”

“कोण राहतं तुझ्या शेजारी?”

“कुणी नाही सर, एक गोठा हाय, त्यात एक म्हैस असती; लिहला म्हशीवरच निबंध.”

“अरे तुझं डोकं हाय का खोकं?”

“तुम्ही सांगता अगदी तसं करतोय की सर?”

“अरे मग म्हशीवर निबंध लिहतात का कुणी?”

“बरं आता नाही लिहीत, दुसऱ्या कुणावर तरी लिहतो पुढच्या येळला.”

शनिवारचा दिवस होता शाळा सकाळी लवकर भरली होती. मराठीचा तास होता. मुलांना सरांनी तुमच्या घरातील तुमच्या आवडत्या व्यक्तीची मुलाखत लिहून आणा असे सांगितले होते.

प्रत्येक विद्यार्थी पुढे येऊन वाचून दाखवत होता. सदूचा नंबर आला. तो मोठ्या ऐटीत पुढे आला. मुलाखत वाचू लागला.

१) तुमचे नाव काय?

उत्तर - वॉव... वॉव... वॉव...

शाळा भरली सर अभ्यास तपासू लागले. सद्दूनही आपली वही पुढं केली. त्याची वही पाहताच सर ओरडले “सद्या सगळ्या अक्षरावर आडव्या रेषा का मारल्यास?”

तो न बोलताच गप्प उभा राहिला.

“अरे बोल ना, अक्षरावर रेषा का मारल्यास?”

“सर तुम्हीच माझ्या वहीत लिहलय, अक्षरावर रेषा ओढाव्यात”

“काय करावं या सद्याला, अरे अक्षरावर म्हणजे अक्षराच्या डोक्यावर रेषा ओढायला सांगितल्या मी तुला, मध्ये नव्हे.”

“माझ्या लक्षातच आलं नाही सर, पुन्हा नाही ओढणार अशा रेषा.”

“जा बस खाली. जरा शहाणा हो.”

गणिताचा तास सुरु झाला. वजाबाकीची उदाहरणे घेताना वजाबाकी करणे म्हणजे कमी करणे असे सांगून पुस्तकातील काही उदाहरणे शिक्षकांनी सोडवून दाखवली. मुलांचा पाया पक्का व्हावा, अध्यापन कृतीयुक्त व्हावे यासाठी आणखी काही उदाहरणे तयार करा असे सरांनी सांगितले.

जेवणाची मधली सुट्टी संपली. शाळा भरली. प्रत्येकाने आपण तयार केलेली व सोडवलेली उदाहरणे सरांना दाखवली. सद्दूनही ऐटीत वही सरांच्या पुढे धरली. ती हातात घेऊन सरांनी उदाहरणे वाचायला सुरुवात केली आईने पातेलंभर आमटी केली त्यापैकी चार पळ्या आमटी बाबाच्या डब्यात भरली तर पातेल्यात किती आमटी शिल्लक राहिली?

उदाहरण दुसरे दुधवाल्याने दुधाच्या कँडातून चार तांबे पाणी ओतून त्यातले दोन लिटर दूध विकले तर कँडात किती लिटर दूध शिल्लक राहिले?

उदाहरणे वाचून मोठे डोळे करून सर ओरडले,

“सद्या”....!

तेव्हा सद्दू एकदम दचकला व म्हणाला “काय सर?”

“अरे काय लिहलस हे?”

“गणितं सर”

“कशाची रे गणितं”

“वजाबाकीची”

“असली गणितं कुणी शिकवली तुला”

“तुम्हीच शिकवलं सर”

“का वं काय झालं?”

“लई झकास हायती बघा.”

“कसं काय?”

“अवं झेंड्यादिसी सांच्याला काय कारेकम केला पोरानी, एकदम झकास.”

“आवडला का तुम्हाला?”

“आता काय सांगू गुरुजी, सगळं गाव पालथं पडस्तोर हासत व्हतं.”

“असं का?”

“अवं अजून बी सगळ्या बाया पोरं कौतीक करत्यात बघा बारकी असूनबी काय रंग आणला पोरानी म्हणत्यात.”

“त्या दिवसापासनं माझ्या जिवाला चैन पडनां बघा”

“का? कशासाठी”

“माझी पगारच झाली नव्हती बघा निराधाराची”

“तुम्हाला काय अडचण आहे का?”

“काल झाली बघा पगार”

“चांगलं झालं की आता काही अडचण?”

“काय बी न्हाय बघा”

“मग कसं काय आलात?”

“अवं आपल्या गावच्या लेकरांनी, किती छान कारेकरम केला, सगळ्या गावानं कौतीक केलं, पण माझ्या जवळ दहा रुपये बी नव्हतं बघा त्या टायमाला..... मला लई वाईट वाटलं बघा.....”

“तुम्ही तसं मनाला लावून घेऊ नका, तुमचा आशीर्वाद होताच की लेकरांना..... पैशाचं काय घेऊन बसलाय.”

“पण गुरुजी, जितल्या तिथं कशाला केलय सारं देवानं, पाठीवर हात फिरवून पोट भरतं का?”

“तसं तुम्ही मनात काही आणू नका.”

“अवं आम्हा म्हाताऱ्या माणसाची मया लई येगळी असती बघा, पोटाला खायला नसलं तर चाललं आम्हाला पण लेकरांना दहा पाच घावंच वाटत्यात, कुणाचं बी लेकरु असू द्या.”

“अगदी खरं आहे तुमचं पण.....”

“पगार झाली तसं मला राहवना बघा...”

“असं काय बोलता.....”

“होय, खरंच मला राहवना म्हणून तर आले, हे घ्या शंभर रुपये ह्या लेकरांसाठी”

“नका आजी, लोकांनी भरपूर बक्षीस दिलय मुलांना”

“नाही म्हणू नका, माझं गरीबाचं घ्या यवढं लेकरांसाठी”

“अहो पण.”

“मी न्हाय तुमचं आयकायची,” असं म्हणून शंभराची नोट टेबलावर ठेवली आणि त्या निघून गेल्या..... खरंच या मातीत अशी कितीतरी मौल्यवान रत्न जन्माला आली. ज्यांनी स्वतः खूप दुःख भोगलं, खडतर आयुष्य वाट्याला येऊन सुद्धा अनेक लोकांना मायेची सावली दिली. मदतीचा हात दिला. अशा थोर व्यक्तींत गणली जावी अशी गोदा आजी.....घराच्या दिशेने सावकाश पावलं टाकत ती आनंदानं निघाली होती. मी मात्र तिच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे पाहत तसाच बसून होतो.....

सद् हा इयत्ता सातवीत असलेला एक चुनचुनीत मुलगा. भारी खोडकर कधी कुणाचं ऐकायचा नाही. मनाला वाटेल तसा वागायचा. वर्गात मुलांना त्रास द्यायचा आणि घरी भावंडांना. अभ्यासातही त्याचे लक्ष नसे. सारखी त्याची काही तरी उठाठेव चाललेली. कसं होणार या सद्चं? असा प्रश्न सगळ्यांना पडायचा.

गणिताचा तास चालू होता. सर शिकवत होते. गणितातले नियम सुत्रे काही मुले विसरत असतात. त्यामुळे ते पुन्हा पुन्हा सांगावे लागतात. बेरजेविषयी सर वर्गात सांगत होते. बेरीज करणे म्हणजे मिसळणे, एकत्र करणे. चालू घटकावर आधारित काही उदाहरणे सरांनी फळ्यावर सोडवून दिली आणि घरून येताना अशी काही उदाहरणे स्वतः तयार करून आणायला सांगितली.

दुसऱ्या दिवशी सर वर्गात आले. अभ्यास तपासू लागले. सद्ची वही हातात घेतली. त्याने लिहिले होते एक किलो साखर व दोन लिटर दूध एकत्र केले तर एकूण मिश्रण किती होईल?

सर रागात म्हणाले, “अरे काय लिहलस तू हे?”

“गणित लिहलय सर बेरजेचं” तो धीटपणे उभा राहात बोलला.

“अरे असलं गणित असतं काय?”

“तुम्हीच सांगितलं सर, मिसळणे, एकत्र करणे म्हणजे बेरीज”

सर ओरडले “अरे बाबा तुला कशातही काही मिसळायला सांगितले का?”

“माफ करा सर, पुन्हा नाही असं करणार, तुम्ही जस सांगाल तसं करीन”

“खाली बस, पुन्हा असं करू नकोस.”

खाली मान घालून तो जागेवर जाऊन बसला.

दुपारची शाळा भरली मराठीचा तास सुरु झाला. काल शिकवलेली कविता म्हणा. असे सांगताच मुलांनी ती छान चालीवर म्हणून दाखवली. आज आपण कवितेची प्रश्नोत्तरे लिहूया. मुलांनी होकार दिला. लिहून झाल्यावर प्रत्येकाने आपली वही तपासून घेतली. सद्च्या वहीवर सूचना लिहली. अक्षरावर नीट रेघा माराव्यात.

पिचकान्या मारीत बसलं होतं.

दोन भाकऱ्या टाकून तव्यात थोडा हिरव्या मिरच्याचा ठेसा खरडून पारू गणूची वाट पहात बसली होती. तेवढ्यात गणू आला. “किती रं येळ केलास?” “अगं आये, गाडीच मिळाली नाही बघ लवकर.”

“बरं चल बाबा, दोन घास खावून घे आधी, दमला असशील इळभर फिरून”

जेवणं झाली. गणूनं एक एक वस्तू काढून आईजवळ दिली.

“बांगड्या चांगल्या आणल्यास की रं?”

“बघू दे मला” असं म्हणत ताई चटकन आईच्या हातातल्या बांगड्या उचलून पळाली.

शेवटी गणूनं पिशवीतून एक खोकं काढलं. अन् आईच्या हातावर ठेवलं.

“हे रं काय?”

“बघ तर अगोदर”

आईनं खोकं उघडलं त्यात चपला होत्या. “ह्या कुणाला आणल्यास?”

“तुलाच आणल्यात.”

“गणूSS” “होय आई तुलाच आणल्यात मी”

“अन् पैसे”

“लिंबोळ्या वेचून जमवले मी”

“काय”

होय आई, आपण त्यादिवशी दोघं शेतात जात असताना तुझा रक्तबंबाळ झालेला पाय पाहून मला खूप दुःख झालं. त्याच दिवशी मी ठरवलं, काहीही करायचं अन् तुला चप्पल घ्यायचीच. शाळा सुटली की मी रोज लिंबोळ्या वेचायला जायचो. त्याचे पैसे जमवले. तू रोज कष्ट करून आम्हाला जगवते मग आपल्या आईसाठी आम्ही नको का काही करायला. तूच सांगतेस ना कष्टानं माणूस मोठा होतो म्हणून.

आईला काय बोलावं ते कळेना. तिनं गणूला पोटाशी धरलं आणि ती म्हणाली, देवा खरंच किती देवगुणी लेकरू माझ्या पदरात घातलंस बघ. असं म्हणत गणूच्या डोक्यावर, गालावर तिनं मायेनं हात फिरवला. आईनं केलेल्या कौतुकाने गणूच्या डोळ्यात पाणी उभा राहिले.

शनिवारची शाळा सुटली. गणू घरी आला. दप्तराची पिशवी खुंटीला अडकवली अन् चुलीपुढं जाऊन बसला. आईनं परातीत भाकर कालवण वाढलं. गणूनं आमटीत अख्खी भाकरी कुस्करली अन् खाली मान घालून घासावर घास पोटात घालू लागला.

पारूनं एका चिरगुटावर दोन भाकरी ठेवल्या. चमचाभर चटणी घेतली. त्याच्यावर पाण्याचं दोन-चार थेंब सोडलं. वरून भाकरी पालथी घातली. चिरगुटाला दोन गाठी मारून त्या भाकरी पाटीत ठेवल्या. साऱ्या अंगाला गचकं खोलगं पडलेला एक तांब्या पाणी प्यायला घेतला. बाजूला एक खुरपं ठेवलं. दोनचार वेज पडलेले पटकर त्यावर झाकलं. टावेलाची चुंबळ करून त्यावर ठेवली. गणूचं जेवण कधी उरकतं याची वाट बघू लागली.

गणूनं एकदीड भाकरी कुस्करून हाणली. पाणी पिऊन सदऱ्याला तोंड पुसलं. सरपण आणायला एक दाव्याचा तुकडा घेतला व घराबाहेर पडला.

पारूनं चुंबळ डोक्यावर ठेवून त्यावर पाटी ठेवली व निघाली. मोडलेला दरवाजा हळूच पुढं ओढून घेतला. कोयंड्यात कडी अडकवून कुलूप घातलं. चावी कमरेच्या पिशवीत टाकली आणि शेताकडचा रस्ता धरला.

झपाझप पाऊलं टाकत दोघं निघाली. गाव मागं पडलं. गावाकडेच्या रानातून पाऊलवाट होती. वाकडीतिकडी होत पुढे गेलेली. नुकतच माथं फुटायला लागलेले उडीद, मूग वाऱ्याबरोबर डुलत होते. पाऊस पडल्यानं झाडं झुडपं टवटवीत झाली होती. गवतानं रानं व्यापून टाकली होती. शेताशेतात खुरपणी कोळपणी चालू होती.

हिरवंगार गवत खाऊन खपाटीला गेल्याली जनावरांची पोटं वर येऊ लागली होती. त्यांच्या अंगावर तेज दिसू लागलं होतं. घराघरातील लहान थोर माणसं उद्योगाला लागली होती. मागच्या वर्षी काळ्या आईनं शेतकऱ्याच्या पदरात धोंडा बांधला व्हता. यंदा तरी ती काही देईल अशी आशा सगळ्या शेतकऱ्यांना वाटत

होती.

गणूची आई खुरपायला निघाली होती. दोन एकर रान ते भी गवतानं गच्च भरलेलं. रोज एकटीच खुरपीत होती. ना कुणाचा आधार ना कुणाचा आसरा.

गेल्या वर्षी एकाएकी गणूचा बाप गेला. कुटुंबाचा आधार गेला. दोन लेकरं कशी जतन करावी हा पारूच्या पुढे मोठा प्रश्न होता. ती रात्रंदिवस राबत होती. घरच्या शेतातला उद्योग बघत बघत मोलमजूरी करत होती. पाऊस नसल्यामुळं शेतात काही पिकलं नव्हतं. मजुरीला जावं तवाच पोटाला भाकर मिळत होती.

पारू पुढं चालत होती. तिच्या मागून गणू जात होता. ओढा जवळ आला होता. त्याच्या काठावर झाडांनी गर्दी केली होती. कार, हिवर, बोर, बाभूळ अशी काटेरी झुडपं पहारेकन्यासारखी उभी होती. त्यातूनच पलीकडं जाणारी पाऊलवाट होती.

खळखळ वाहणाऱ्या ओढ्यात ती दोघं उतरली. पायानं पाणी उडवत गणू चालत होता. पाण्यातल्या एका मोठ्या दगडावर बसलेल्या बगळ्याकडं गणूनं हळूच एक खडा भिरकवला. अन् आईच्या मागं पळाला. जाता जाता करंजीच्या झाडाची दोन-चार पानं ओरबडून घेतली.

ओढा ओलांडून ती पलिकडं गेली. दोन्ही बाजूला वाढलेल्या तरवाटानं सगळी वाट झाकून टाकली होती. ओढ्याच्या पाण्यानं भिजलेले पाय अजून वाळले नव्हते. एकाएकी पारूचा पाय गवतातल्या काट्याच्या फांजारीवर पडला. आई गऱऱ्या म्हणून ती ओरडली. अन् मटकन खाली बसली. पाय उचलते तो पाच सहा काटे पायात घुसलेले. फांजारी उपसली तसा पाय रक्तबंबाळ झाला. ती विव्हाळ लागली. गणू सारं पहात होता. आईच्या पायातून रक्त वाहू लागलेलं पाहून तो फार दुःखी झाला. त्याच्या डोळ्यात पाणी आलं. चप्पल नसल्यामुळे रानावनात काट्याकुट्यात आपल्या आईला अनवाणी फिरावं लागतं याचं त्याला खूप वाईट वाटलं.

दगडीचा पाला दोन्ही हातानी चुरगाळून पिळला. रक्त थांबलं. पंजावर पाय टेकत ती हळूहळू निघाली. आपण काहीतरी करून आईला चप्पल घ्यायलाच हवा असा विचार गणूच्या मनात आला. चालता चालता मधूनच तो आईच्या पायाकडं पहात होता. दुःखी होत होता. जीवनात दुःखच माणसाला चांगले विचार देते, चांगले मार्ग दाखवते.....

वाटेत एक मोठं लिंबाचं झाड होतं. हिरव्या, पिवळ्या लिंबोळ्यांनी गच्च

भरलं होतं. दोन तीन पोरं लिंबोळ्या वेचत होती. त्या दुकानाला घालून चार पैसे कमवत होती. हे गणूनं पाहिलं. त्याच्याही मनात विचार आला. शाळा सुटली की आपणही लिंबोळ्या वेचायला यायचं. सुट्टी दिवशीही हेच काम करायचं. पैसे जमवायच आणि आईला चप्पल घ्यायची, असा त्यानं निश्चय केला.

दुसऱ्या दिवशी शाळा सुटली लगेच तो रानात आला. अंधार पडेपर्यंत लिंबोळ्या वेचल्या. पिशवी भरली. गावात आणून त्या दुकानात विकल्या. घरी येऊन हातपाय धुतले व अभ्यासाला बसला.

रोज त्याचा हा उद्योग सुरू झाला. पैसे जमू लागले. कष्टांचं महत्त्व त्याला कळू लागलं. अभ्यास आणि काम. त्रास होत होता पण कष्टानेच माणूस मोठा होतो ही आईची शिकवण त्याला बळ देत होती.

कधी कधी आई त्याला बाजाराला पाठवू लागली. त्याचा चुलतभाऊ सदा आणि ते दोघे मिळून जायचे. भाजीपाला व सांगितलेल्या वस्तू घेऊन यायचे.

रविवारचा दिवस होता. दोन तीन दिवसावर पंचमी आली होती. आई गणूला म्हणाली, “आज बाजारला जा, पंचमीचा सण आलाय. पोरीला बांगड्या, मेंदीचा कोन घेऊन ये.”

“दे मग पैसे, सदा अन् मी जाताव दोघं”

“हे पन्नास रूपये घे अन् जा.”

गणूनं पिशवी घेतली व घराबाहेर पडला. सदाला बरोबर घेऊन महादूकडं गेला. महादू चपलाला अंगठा बसवत होता. रापीनं वादीचा तुकडा काढत तो म्हणाला “का रं पोरानूं?”

“आमच्या आईला चप्पल घ्यायची, माप इचारायला आलोय.”

“सात नंबर लागती बघ”

“बरं”

असं म्हणून गणू व सदा निघाली. बाजारात आली. सणाचा बाजार असल्यानं खूप गर्दी होती. सणाच्या निमित्ताने अनेक वस्तू बाजारात आल्या होत्या. ताईसाठी बांगड्या, मेंदीचा कोन घेतला. भाजीपाला घेतला. सदानं किराणा व भाजीपाला घेतला. दोघे मिळून चप्पलच्या दुकानात गेली. आईसाठी एक चांगली चप्पल विकत घेतली आणि गावाकडचा रस्ता धरला.

दिवेलागणी झाली होती. घराघरातून चुली पेटल्या होत्या. गाई म्हशीच्या धारा काढून कुणी घराकडं निघालं होतं. तर कुणी चहाचा घोट घेऊन पान तंबाखूच्या